

Міністерство освіти та науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Т. А. ГРЕКУЛ-КОВАЛИК

ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

Навчально-наочний посібник

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2026

УДК 16:34](075.8)

Г 801

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(протокол № 8 від 22.06.2026 р.)*

Рецензенти:

Донченко Ольга Павлівна, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри теорії права та прав лю-
дини Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича;

Торончук Іван Желувич, кандидат юридичних наук, до-
цент, доцент кафедри міжнародного права та по-
рівняльного правознавства Чернівецького націона-
льного університету імені Юрія Федьковича;

Худик Андрій Мирославович, кандидат юридичних наук,
суддя Сумського апеляційного суду;

Остап'юк Марія Василівна, кандидат юридичних наук,
суддя Яремчанського міського суду Івано-
Франківської області.

Грекул-Ковалик Т. А.

Г 801 Юридична логіка : навч.-наоч. посібник. Чернівці :
Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2026. 324 с.

ISBN 978-617-8711-15-3

Запропонований навчально-наочний посібник у системати-
зованій та структурованій формі відображає зміст юридичної ло-
гіки як прикладної науки, що досліджує особливості викорис-
тання логічних теорій і прийомів у процесі правового пізнання
та практичній юридичній діяльності. Видання містить теоретич-
ні питання і ключові положення до кожної теми, термінологічний
словник, тестові та практичні завдання, типові приклади з пояс-
ненням, основні схеми та формули, нестандартні цікаві питан-
ня, спрямовані на розвиток кмітливості, гнучкості мислення,
здатності до швидкого логічного аналізу.

Для студентів юридичних спеціальностей, викладачів, а та-
кож усіх, хто прагне розвинути свої логічні здібності, удоскона-
лити культуру мислення та підвищити рівень аргументації у
професійній діяльності.

УДК 16:34](075.8)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2026

ISBN 978-617-8711-15-3

© Грекул-Ковалик Т. А., 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ЛОГІКА ФОРМАЛЬНА ТА ЮРИДИЧНА	8
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ	9
ТЕМА 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ ЯК НАУКИ	23
ТЕМА 3. ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ ТА ПРАВО	40
РОЗДІЛ II. ФОРМИ МИСЛЕННЯ ТА ПРАВО	56
ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА	57
ТЕМА 5. ЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ З ПОНЯТТЯМИ	74
ТЕМА 6. СУДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА	92
ТЕМА 7. СКЛАДНІ СУДЖЕННЯ	108
ТЕМА 8. МОДАЛЬНА ЛОГІКА ПРАВА	125
ТЕМА 9. УМОВИВІД У СТРУКТУРІ ПРАВА	141
ТЕМА 10. СКЛАДНІ УМОВИВОДИ	162
ТЕМА 11. ІНДУКЦІЯ Й АНАЛОГІЯ	179
РОЗДІЛ III. ЛОГІКА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	196
ТЕМА 12. ЛОГІКА ЮРИДИЧНОГО ДОКАЗУ	197
ТЕМА 13. СУПЕРЕЧКА ТА ЇЇ ВИДИ	216
ТЕМА 14. ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ	232
ТЕМА 15. ЛОГІКА СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ	249
ТЕМА 16. ЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ	267
ТЕМА 17. ЛОГІЧНІ ОСНОВИ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА	284
ДОДАТОК А ОСНОВНІ ФОРМУЛИ ТА СХЕМИ	303
ДОДАТОК Б «ПРОКАЧАЙ» СВОЮ ЛОГІКУ	310
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	312

ВСТУП

Юридична діяльність у своїй основі нерозривно пов'язана з мисленням, яке має бути чітким, послідовним, аргументованим і логічно бездоганим. Жодне правове рішення, чи то у сфері правотворчості, правозастосування або правотлумачення, не може бути ефективним без належного логічного підґрунтя. Саме логіка виступає тим універсальним інтелектуальним інструментом, що забезпечує правильність міркувань, доказовість правових позицій, обґрунтованість висновків і переконливість юридичної аргументації. Вона дозволяє не лише формально структурувати думку, а й виявляти приховані суперечності, логічні помилки, маніпуляції та неточності, що особливо важливо в умовах сучасного інформаційного суспільства.

У контексті розвитку правової держави та утвердження принципу верховенства права особливої ваги набуває здатність юриста логічно та критично мислити, аналізувати значні обсяги інформації, відокремлювати суттєве від другорядного, правильно будувати аргументацію та переконливо відстоювати правову позицію. Вивчення юридичної логіки сприяє формуванню саме таких компетентностей, забезпечує основу для професійної діяльності у сфері права. Це не лише теоретична дисципліна, а й практичний інструмент, що застосовується у щоденній роботі судді, адвоката, прокурора, слідчого, нотаріуса та інших правників.

Навчально-наочний посібник підготовлено як продовження усталених навчальних традицій викладання юридичної логіки на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, з урахуванням сучасних освітніх підходів, тенденцій розвитку юридичної науки та потреб професійної підготовки майбутніх юристів. Він поєднує класичні підходи до викладання логіки з іннова-

ційними методами навчання, спрямованими на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів освіти, розвиток їх аналітичного мислення та формування практичних навичок застосування логічних знань.

Особливість посібника полягає в його навчально-наочному форматі, який передбачає гармонійне поєднання теоретичного матеріалу з різноманітними засобами візуалізації та практичними елементами. Такий підхід дозволяє значно підвищити ефективність засвоєння складних логічних конструкцій, зробити навчальний процес більш доступним, зрозумілим та структурованим. Наочність досягається завдяки використанню схем, формул, таблиць, ілюстрацій і прикладів, які не лише полегшують сприйняття інформації, а й сприяють її систематизації та узагальненню. Водночас посібник орієнтований на активну участь здобувача освіти у навчальному процесі, стимулює самостійне мислення, аналіз, узагальнення та застосування знань.

Важлива риса посібника – його практична спрямованість. Запропоновані матеріали дозволяють не лише засвоїти теоретичні положення, а й навчитися застосовувати їх у реальних або змодельованих юридичних ситуаціях. Значну увагу приділено формуванню навичок юридичного мислення, побудови логічно бездоганних аргументів, аналізу доказів, ведення конструктивної суперечки, формулювання запитань і відповідей, а також створення обґрунтованих слідчих версій. У цьому контексті логіка постає не як абстрактна наука, а як ефективний інструмент професійної діяльності юриста.

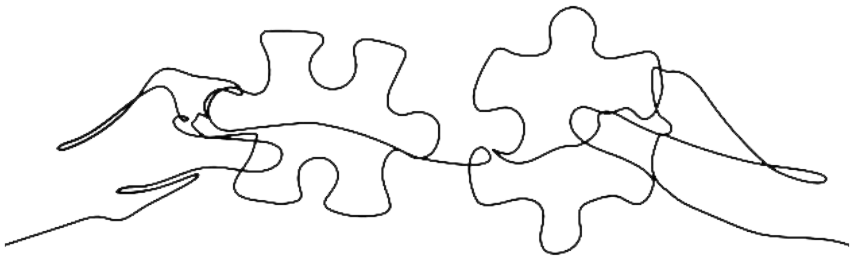
Структура посібника вибудована за принципом послідовного, поетапного засвоєння матеріалу та з урахуванням навчальної програми дисципліни. Матеріал подано від загальнотеоретичних положень до прикладних аспектів юридичної діяльності, що забезпечує цілісне та системне розуміння дисципліни. У Розділі I «Логіка формальна та юридична» розгляда-

ються основи логіки як науки, її предмет, значення та етапи розвитку, а також аналізуються основні закони логіки у їх взаємозв'язку з правом. Розділ II «Форми мислення та право» присвячений дослідженню понять, суджень та умовиводів як ключових форм мислення у правовій сфері, включає складні логічні конструкції, модальну логіку, індукцію та аналогію. Розділ III «Логіка юридичної діяльності» має прикладний характер і охоплює питання юридичного доказування, суперечки, логічного аналізу комунікації, побудови слідчих версій, а також особливостей юридичної мови та риторики.

Зміст посібника вирізняється комплексністю, логічною структурованістю та методичною продуманістю. До кожної теми включено теоретичні питання та ключові положення, що дозволяють систематизувати знання; термінологічні словники для засвоєння базових понять; тести різного рівня складності для контролю знань і самоперевірки; ілюстрації та приклади, які демонструють практичне застосування логічних конструкцій; порівняльні таблиці, що сприяють узагальненню та кращому розумінню матеріалу. Окрему увагу приділено формалізованим аспектам логіки, тобто основним формулам і схемам, які винесені у Додаток А для зручності користування та швидкого повторення. Додаток Б «Прокачай свою логіку» містить добірку нестандартних завдань і цікавих питань, спрямованих на розвиток кмітливості, гнучкості мислення та здатності до швидкого логічного аналізу. Завершує посібник список рекомендованої літератури, що відкриває можливість для подальшого поглибленого вивчення дисципліни.

Сподіваємося, що запропоноване видання стане ефективним інструментом у процесі навчання, сприятиме формуванню глибокого розуміння логічних основ права, розвитку інтелектуальної культури та забезпечить надійну основу для подальшої професійної діяльності у сфері юриспруденції.

РОЗДІЛ І

ЛОГІКА ФОРМАЛЬНА ТА ЮРИДИЧНА

ТЕМА 1.

ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ

- 1.1. Предмет формальної логіки. Формальна і діалектична логіка. Специфіка предмета юридичної логіки.
- 1.2. Чуттєве та раціональне пізнання. Специфіка логічного пізнання світу.
- 1.3. Істинність і правильність мислення.
- 1.4. Логіка в структурі права.
- 1.5. Значення логіки у формуванні логічної культури юриста.

Ключові положення

Тема «Предмет юридичної логіки» охоплює коло питань, пов'язаних із природою, структурою та значенням логічного мислення у правовій діяльності. Передусім слід розуміти, що формальна логіка – це наука про форми і закони правильного мислення, незалежно від конкретного змісту думок. Вона досліджує поняття, судження, умовиводи, закони тотожності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави тощо. На відміну від неї, діалектична логіка зосереджується на розвитку явищ, суперечностей і взаємозв'язків у процесі мислення та пізнання. Юридична логіка, у свою чергу, розуміється як прикладний різновид логіки, що враховує специфіку правової сфери. Вона досліджує особливості логічних форм і законів у процесі правотворчості, тлумачення норм права, юридичної аргументації та прийняття рішень. Її предмет становлять логічні засоби, які забезпечують обґрунтованість, послідовність і несуперечливість юридичного мислення.

Пізнання світу відбувається у двох взаємопов'язаних формах – чуттєвій і раціональній. Чуттєве пізнання здійснюється через відчуття, сприйняття та

уявлення і дає безпосереднє відображення дійсності. Раціональне пізнання, натомість, реалізується через мислення і оперує узагальненнями, абстракціями та логічними зв'язками. Саме логічне пізнання становить вищий рівень раціонального пізнання, оскільки дозволяє встановлювати закономірності, формулювати висновки та будувати докази. Для юриста це має особливе значення, адже правова діяльність вимагає не лише фіксації фактів, а й їх осмислення, оцінки та логічного обґрунтування.

Важливо розрізняти істинність та правильність мислення. Істинність стосується відповідності думки реальній дійсності, тоді як правильність означає відповідність мислення законам і правилам логіки. Можливі ситуації, коли думка буде правильною за формою, але хибною за змістом або навпаки. У юридичній практиці необхідне поєднання обох характеристик, тобто рішення має бути як логічно обґрунтованим, так і відповідати фактичним обставинам справи.

Логіка посідає важливе місце в структурі права. Вона пронизує всі його елементи (від нормотворчості до правозастосування). Формулювання правових норм вимагає чіткості, визначеності та відсутності суперечностей, що забезпечується логічними законами. У процесі тлумачення права логіка допомагає встановити справжній зміст норм, а у правозастосуванні – правильно кваліфікувати факти та робити обґрунтовані висновки. Крім того, логіка становить основу юридичної аргументації, без якої неможливе ефективне доведення позиції у суді чи під час правових дискусій.

Значення логіки у формуванні логічної культури юриста надзвичайно важливе. Логічна культура передбачає здатність мислити чітко, послідовно, аргументовано й критично оцінювати як власні, так і чужі міркування. Вона включає вміння уникати логічних помилок, правильно будувати аргументи, виявляти суперечності та маніпуляції. Високий рівень логічної культури –

необхідна умова професійної компетентності юриста, адже від якості його мислення залежать справедливність і обґрунтованість правових рішень.

Термінологічний словник

Аргументація – процес логічного обґрунтування певного положення за допомогою доказів, фактів і логічних міркувань.

Діалектична логіка – філософське вчення про закони розвитку мислення, що відображає суперечливий і динамічний характер пізнання дійсності.

Істина – відповідність знання або судження об'єктивній дійсності.

Логіка – це наука про форми, закони та правила правильного мислення, яка досліджує способи побудови та обґрунтування суджень і висновків.

Логіка права – система логічних зв'язків і закономірностей, що лежить в основі побудови, тлумачення та застосування правових норм.

Логічна культура юриста – сукупність знань, умінь, навичок логічно правильного мислення, аргументації та аналізу правової інформації, необхідних для професійної юридичної діяльності.

Логічна помилка – це порушення правил мислення або законів логіки, яке призводить до неправильних, необґрунтованих або хибних висновків, навіть якщо зовні міркування здається переконливим.

Логічне пізнання – процес раціонального осмислення дійсності, що відбувається відповідно до законів та правил логіки.

Логічний закон – загальне та необхідне правило правильного мислення, яке забезпечує послідовність і несуперечливість міркувань.

Мислення – вища форма пізнавальної діяльності людини, що полягає в узагальненому й опосередкованому відображенні дійсності за допомогою понять, суджень та умовиводів.

Поняття – форма мислення, у якій відображаються загальні та істотні ознаки предметів або явищ.

Правильність мислення – відповідність процесу мислення законам і правилам логіки.

Предмет юридичної логіки – закономірності та правила правильного юридичного мислення, які застосовуються під час аналізу правових норм, доказів, аргументів і юридичних рішень.

Раціональне пізнання – рівень пізнання, який здійснюється за допомогою мислення та проявляється у формі понять, суджень і умовиводів.

Судження – форма мислення, у якій стверджується або заперечується наявність певних ознак, властивостей чи відношень між предметами.

Умовивід – форма мислення, за допомогою якої з одного або кількох суджень логічно виводиться нове судження.

Формальна логіка – розділ логіки, що вивчає структуру та форми мислення незалежно від конкретного змісту думок, а також встановлює правила правильного логічного міркування.

Чуттєве пізнання – початковий рівень пізнання, що здійснюється через органи чуття і проявляється у формі відчуття, сприйняття та уявлення.

Юридична логіка – галузь прикладної логіки, що досліджує особливості логічних форм, законів і методів мислення у сфері правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Юридичне мислення – професійний вид мислення, спрямований на аналіз правових фактів, норм і доказів та формування обґрунтованих юридичних висновків.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Формальна, діалектична та юридична логіка

Критерій	Формальна логіка	Діалектична логіка	Юридична логіка
Предмет	Форми та закони правильного мислення	Закони розвитку мислення і дійсності	Логічні основи юридичного мислення
Основний акцент	Структура думки	Розвиток, суперечності, взаємозв'язки	Правозастосування й аргументація
Характер мислення	Статичний	Динамічний	Прикладний
Сфера застосування	Універсальна	Філософія, наука	Право, юридична практика
Завдання	Забезпечити правильність мислення	Пояснити розвиток явищ	Забезпечити обґрунтованість юридичних рішень

Таблиця 2.

Чуттєве та раціональне пізнання

Критерій	Чуттєве пізнання	Раціональне пізнання
Форма відображення	Відчуття, сприйняття, уявлення	Поняття, судження, умовиводи
Рівень пізнання	Початковий	Вищий
Характер	Безпосередній	Опосередкований
Узагальнення	Відсутнє або мінімальне	Високий рівень узагальнення
Роль у праві	Фіксація фактів	Аналіз, оцінка, доведення

Таблиця 3.

Істинність і правильність мислення

Критерій	Істинність мислення	Правильність мислення
Сутність	Відповідність дійсності	Відповідність законам логіки
Характеристика	Зміст думки	Форма мислення
Перевірка	Практика, факти	Логічні правила
Можливі помилки	Хибні знання	Логічні помилки
Значення для юриста	Обґрунтованість рішень	Послідовність і несуперечливість

Таблиця 4.

Місце логіки в структурі права

Сфера права	Роль логіки	Приклад
Нормотворчість	Забезпечує чіткість і несуперечливість норм	Формулювання законів
Тлумачення права	Допомагає встановити зміст норм	Аналіз правових текстів
Правозастосування	Забезпечує правильність висновків	Кваліфікація правопорушення
Судова діяльність	Основа аргументації	Побудова доказів у суді

Ілюстрації та приклади

1. Чуттєве пізнання (через органи чуття).

Свідок бачить, як особа забирає чужу річ.

Слідчий чує звук пострілу.

Особа помічає пошкоджене майно.

Ці приклади безпосередньо відображають дійсність та дають первинну інформацію (факти).

2. Раціональне пізнання (логічне мислення).

Аналіз доказів дозволяє встановити, що дія була умисною.

Суддя, порівнюючи факти з нормою права, кваліфікує діяння як злочин.

Юрист робить висновок про відповідальність на основі норм закону.

У цих прикладах відбуваються узагальнення й аналіз фактів, формуються висновки та рішення.

3. Поєднання чуттєвого і раціонального пізнання.

Свідок бачив, як особа проникла в приміщення (чуттєве пізнання). Слідчий аналізує ці дані, зіставляє їх відповідно до закону та встановлює склад злочину (раціональне пізнання).

У наведеному прикладі види пізнання взаємопов'язані, що типово для права.

4. Правильне та істинне мислення (ідеальний випадок).

Усі крадіжки – злочини.

Це діяння – крадіжка.

Отже, це діяння – злочин.

У прикладі мислення правильне (логічна форма не порушена), а висновок істинний (відповідає реальності).

5. Правильне, але неістинне мислення.

Усі правопорушення – злочини.

Це діяння – правопорушення.

Отже, це діяння – злочин.

У цьому прикладі мислення правильне (структура логічна), однак висновок хибний, бо перше судження неістинне (не всі правопорушення бувають злочинами).

6. Істинне, але неправильне мислення.

Суд визнав особу винною.

Отже, вона вчинила злочин.

У прикладі висновок може бути істинним, але мислення неправильне, оскільки відсутній повний ло-

гічний ланцюг (порушена структура доведення), а також міркування скорочене і необґрунтоване.

7. Неправильне, неістинне мислення.

Усі адвокати – судді.

Іван – адвокат.

Отже, Іван – суддя.

У цьому прикладі мислення неістинне (помилкові засновки) та може бути неправильним у ширшому контексті (маніпуляція поняттями).

Типові тестові завдання

1. Що означає термін «логіка»?

- А. Правила граматики;
- Б. Наука про мислення;
- В. Вивчення природних явищ;
- Г. Аналіз емоцій.

2. Формальна логіка вивчає:

- А. Закони і форми правильного мислення;
- Б. Емоційні реакції людини;
- В. Біологічні еволюції;
- Г. Політичні тенденції.

3. Яка особливість формальної логіки у порівнянні з діалектичною?

- А. Вивчає рух і розвиток явищ;
- Б. Досліджує наукові емоції;
- В. Описує закони природи;
- Г. Аналізує статичні, незмінні ситуації.

4. Які існують форми чуттєвого пізнання?

- А. Поняття, судження, умовивід;
- Б. Відчуття, сприйняття, уявлення;
- В. Емоції, почуття, інтуїція;
- Г. Рефлекс, поведінка, дії.

5. Що виступає результатом раціонального пізнання?

- А. Конкретні враження;
- Б. Біологічна реакція;
- В. Узагальнені логічні форми;
- Г. Психологічні потреби.

6. Що належить до основних форм раціонального пізнання?

- А. Відчуття та емоції;
- Б. Роздуми і фантазії;
- В. Поняття, судження, умовивід;
- Г. Вчинки та дії.

7. Що таке істинна думка?

- А. Та, яка суперечить дійсності;
- Б. Твердження, що відповідає дійсності;
- В. Емоційна реакція на події;
- Г. Невизначене припущення.

8. Що таке правильне міркування?

- А. Міркування, що викликає сумніви;
- Б. Міркування, яке порушує логічні закони;
- В. Міркування, здійснене відповідно до логічних правил;
- Г. Суб'єктивне враження від реальності.

9. Чого навчає формальна логіка?

- А. Аргументувати думки;
- Б. Аналізувати емоції;
- В. Вивчати природні явища;
- Г. Ігнорувати думки інших.

10. Як знання логіки допомагає юристам?

- А. Поліпшує фізичну витривалість;
- Б. Виключає людський фактор із роботи;
- В. Використовується лише у судових залах;
- Г. Допомагає формулювати точні й логічні аргументи.

Практичні завдання

1. Предмет формальної логіки.

Студент під час обговорення сказав, що «Логіка – це наука про те, як людина відчуває світ і переживає емоції».

Запитання:

1. Чи правильно студент визначив поняття логіки?
2. Що насправді вивчає логіка?
3. До якої сфери пізнання належить дослідження емоцій?

2. Формальна і діалектична логіка.

Під час дискусії один студент стверджував, що «Формальна логіка застаріла, адже вона не враховує розвиток і суперечності, тому не потрібна юристам».

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. У чому відмінність між формальною і діалектичною логікою?
3. Чому формальна логіка важлива для юриста?

3. Специфіка юридичної логіки.

Студент вважає, що юридична логіка нічим не відрізняється від загальної логіки, оскільки обидві працюють з однаковими законами мислення.

Запитання:

1. Чи це твердження правильне?
2. У чому полягає специфіка юридичної логіки?
3. Яке її практичне значення?

4. Чуттєве і раціональне пізнання.

Людина побачила дим, відчула запах гару та зробила висновок, що десь поблизу може бути пожежа.

Запитання:

1. Які елементи ситуації належать до чуттєвого пізнання?
2. Який елемент належить до раціонального пізнання?
3. Яка форма мислення використана при формулюванні висновку?

5. Логічне пізнання.

Юрист аналізує факти справи, встановлює зв'язки між ними, формулює висновки та будує аргументацію.

Запитання:

1. Який вид пізнання тут використано?
2. У чому полягає специфіка логічного пізнання?
3. Яке його значення в юридичній діяльності?

6. Істинність думки.

У судовому засіданні адвокат заявив: «Ця особа не могла бути на місці події, оскільки в цей час вона перебувала в іншому місті». Пізніше було доведено, що ця особа справді перебувала в іншому місті.

Запитання:

1. Це твердження істинне чи хибне?
2. За яким критерієм визначається істинність думки?
3. Чому для юриста важливо встановлювати відповідність тверджень дійсності?

7. Правильність міркування.

Розгляньте міркування:

Усі судді – юристи.

Петро – юрист.

Отже, Петро – суддя.

Запитання:

1. Чи це міркування логічно правильне?
2. Яка ваша відповідь?
3. Яку помилку допущено в цьому міркуванні?

8. Формальна та діалектична логіка.

Двоє студентів дискутують. Перший каже: «Щоб зрозуміти явище, потрібно вивчати, як воно змінюється і розвивається». Другий каже: «Головне – визначити його логічну структуру та ознаки в певний момент».

Запитання:

1. Який підхід ближчий до діалектичної логіки?
2. Який підхід характерний для формальної логіки?
3. Яка різниця між цими підходами?

9. Значення логіки для професії юриста.

Уявіть ситуацію. Під час судового процесу адвокат

наводить аргументи, які суперечать один одному.

Запитання:

1. Чи буде таке міркування переконливим?
2. Яку роль відіграє логіка у побудові юридичної аргументації?
3. За яких умов логічна помилка може вплинути на результат справи?

10. Помилки мислення.

Юрист робить висновок на основі неповної інформації, не перевіряє факти та не аналізує альтернативні варіанти.

Запитання:

1. Які логічні недоліки тут наявні?
2. Чому це буде проблемою у праві?
3. Як уникати таких помилок?

11. Практичне значення логіки.

У судовому процесі одна зі сторін має сильні докази, але подає їх без логічної структури, через що суд не сприймає аргументацію як переконливу.

Запитання:

1. Чому логічна форма подання інформації важлива?
2. Як логіка впливає на переконливість?
3. Що потрібно змінити у виступі?

12. Комплексна задача (аналіз мислення юриста).

Юрист у своїй діяльності використовує як факти, так і припущення, іноді порушує логічну послідовність та робить висновки без достатніх підстав. Оцініть його мислення.

Запитання:

1. Які логічні помилки допущено?
2. Які принципи логічного мислення порушено?
3. Як підвищити логічну культуру юриста?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 13–25.

2. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 8–15.

4. Донченко О. Логічне та критичне мислення як умови когнітивного виживання під час війни. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураєнко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів: БОНА, 2022. С. 34–36.

5. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 3–24.

6. Зленко Н. М. Роль логіки у формуванні аналітичних навичок майбутніх фахівців. *Humanities Studies*. 2024. № 21 (98). С. 152–158.

7. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 8–17; 28–30.

8. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. В. 233–238.

9. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 24–68.

10. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 13–41.

11. Кравченко М. О. Значення формальної логіки у юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 26–29.

12. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 13–19.

13. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 7–9; 11–13.

14. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 5–26.

15. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 8–21.

16. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 4–19.

17. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 7–8.

18. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 94–98.

19. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 9–19.

20. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 7–11; 16.

21. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 4–39.

22. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Форум права*. 2017. № 1. С. 188–194.

23. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183.

24. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 12–18.

25. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 2.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ ЯК НАУКИ

- 2.1. Логіка Стародавнього світу.
- 2.2. Логіка Середньовіччя.
- 2.3. Логіка Нового часу.
- 2.4. Сучасна логіка.
- 2.5. Традиції «Юридичної логіки» на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ключові положення

Логіка як наука формувалася протягом тривалого історичного періоду, відображаючи розвиток людського мислення, пізнання та суспільних потреб. У Стародавньому світі логіка виникла як складова філософії та тісно пов'язувалася з проблемами істини, знання і правильного міркування.

Найбільш вагомий внесок зробив Аристотель, який створив першу систематичну теорію логіки – силогістику, що стала основою традиційної (формальної) логіки. Поряд із ним розвивали логічні ідеї стоїки, які досліджували умовиводи, мовні конструкції та заклали підвалини логіки висловлювань. У цей період логіка мала нормативний характер і розглядалася як інструмент правильного мислення.

У Середньовіччі логіка розвивалася у межах схоластичної філософії, де вона слугувала засобом обґрунтування богословських істин. Значну увагу приділяли аналізу понять, суджень та умовиводів, а також проблемам універсалій. Представники цього періоду, зокрема Фома Аквінський, інтегрували логіку Аристотеля у християнське вчення. Логіка в цей час набула статусу обов'язкової дисципліни в системі освіти та виконувала роль інструмента інтелектуальної дискусії.

У Новий час логіка зазнала суттєвих змін під впливом розвитку науки. Критика схоластики сприяла формуванню нових підходів до мислення. Френсіс Бекон обґрунтовує індуктивний метод як основу наукового пізнання, підкреслюючи значення досвіду й експерименту. Водночас Рене Декарт розвивав раціоналістичну традицію, наголошував на ролі дедукції та ясності мислення. У цей період логіка поступово відокремилася від філософії та орієнтувалася на обслуговування наукового пізнання.

Сучасна логіка почала формуватися у XIX–XX ст. і характеризується математизацією та формалізацією. Значний внесок в її розвиток зробили Джордж Буль, який започаткував алгебру логіки, та Готлоб Фреге, що створив класичну логіку предикатів. Подальший розвиток пов'язаний із символічною логікою, теорією доказів, модальною, деонтичною та багатозначною логіками. Сучасна логіка активно застосовується у праві, інформатиці, лінгвістиці та штучному інтелекті, забезпечуючи точність і формальну визначеність мислення.

Особливе місце займає розвиток юридичної логіки як прикладної галузі, що досліджує специфіку правового мислення, аргументації та доказування. На юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича сформувалися власні традиції викладання цієї дисципліни, які поєднують класичні логічні підходи з практичними потребами юриспруденції. Тут особлива увага приділяється аналізу юридичних текстів, логічним основам доказування, виявленню помилок у правовій аргументації та розвитку навичок критичного мислення у студентів. Отже, етапи розвитку логіки як науки відображають поступовий перехід від філософського осмислення мислення до його формалізованого та прикладного використання, зокрема у сфері права.

Термінологічний словник

Антична логіка – система логічних учень Давньої Греції та Риму, що стала основою подальшого розвитку логіки як науки.

Аристотелівська логіка – класична система формальної логіки, створена Аристотелем, у межах якої було розроблено вчення про поняття, судження, силогізм і закони мислення.

Дедуктивний метод – спосіб міркування, за якого висновок логічно виводиться із загальних положень або принципів.

Індуктивна логіка – напрям логіки, що досліджує методи узагальнення знань на основі аналізу окремих фактів і спостережень.

Історія логіки – розділ логічної науки, що досліджує виникнення, розвиток і трансформацію логічних теорій, методів і концепцій у різні історичні періоди.

Логіка висловлювань – розділ сучасної логіки, що досліджує логічні зв'язки між цілими висловлюваннями та їх істинними значеннями.

Логіка Нового часу – етап розвитку логічної науки XVII–XVIII ст., що характеризується формуванням нових методів наукового пізнання, зокрема індукції та раціонального аналізу.

Логіка Пор-Рояля – логічна концепція XVII ст., викладена у праці «Логіка або мистецтво мислити», що поєднувала формально-логічні та психологічні аспекти мислення.

Логіка предикатів – розділ математичної логіки, який аналізує структуру висловлювань із урахуванням внутрішньої будови суджень, їх суб'єктів і предикатів.

Логіка Середньовіччя – етап розвитку логічної науки в Європі, пов'язаний із діяльністю схоластів, які систематизували й коментували античну логічну спадщину.

Логіка Стародавнього світу – етап становлення логічного знання в давніх цивілізаціях (Індії, Китаї, Греції), пов'язаний із формуванням перших уявлень про закони мислення та правила доведення.

Математична логіка – напрям сучасної логіки, що застосовує математичні методи для дослідження логічних структур і форм міркування.

Прикладна логіка – напрям логічних досліджень, орієнтований на застосування логічних методів у конкретних сферах діяльності, зокрема в праві.

Силогістика – розділ логіки, що вивчає дедуктивні умовиводи у формі силогізмів, які складаються з двох засновків і висновку.

Символічна логіка – система логічного аналізу, у якій логічні відношення виражаються за допомогою спеціальних символів і формальних мов.

Стоїчна логіка – напрям античної логіки, що досліджував логічні зв'язки між висловлюваннями та заклав основи логіки висловлювань.

Сучасна логіка – етап розвитку логічної науки з кінця XIX ст. до сьогодення, що характеризується використанням формальних, математичних і комп'ютерних методів аналізу мислення.

Схоластична логіка – система логічних досліджень середньовічних мислителів, спрямована на формальний аналіз понять, суджень й аргументів у межах теологічної та філософської традиції.

Терміністична логіка – напрям середньовічної логіки, що приділяв особливу увагу аналізу значення термінів і їх використанню в міркуваннях.

Традиції викладання юридичної логіки в ЧНУ імені Юрія Федьковича – сформована на юридичному факультеті система викладання та наукових досліджень у галузі логіки, спрямована на формування логічної культури майбутніх юристів.

Юридична логіка – прикладна галузь логіки, що досліджує логічні основи правового мислення, аргументації та прийняття юридичних рішень.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.1.

Порівняння етапів розвитку логіки

Критерій	Стародавній світ	Середньовіччя
Характер логіки	Філософська, нормативна	Схоластична, теологічна
Основна мета	Виявлення законів правильного мислення	Обґрунтування богословських істин
Провідні мислителі	Аристотель	Фома Аквінський
Основні досягнення	Силогістика	Теорія понять і універсалій
Сфера застосування	Філософія	Теологія, освіта

Таблиця 1.2.

Порівняння етапів розвитку логіки

Критерій	Новий час	Сучасна логіка
Характер логіки	Методологічна	Формалізована, математична
Основна мета	Розробка методів наукового пізнання	Формалізація мислення та його застосування
Провідні мислителі	Френсіс Бекон, Рене Декарт	Джордж Буль, Готлоб Фреге
Основні досягнення	Індукція і дедукція як методи	Логіка висловлювань і предикатів
Сфера застосування	Наука	Право, ІТ, лінгвістика

Таблиця 2.

Класична та сучасна логіка

Критерій	Класична (традиційна) логіка	Сучасна логіка
Засновник	Аристотель	Готлоб Фреге
Основний апарат	Поняття, судження, силлогізми	Символи, формули, логічні системи
Тип логіки	Двохзначна	Багатозначна, модальна, деонтична
Рівень формалізації	Невисокий	Високий
Застосування	Освіта, риторика	Наука, право, програмування

Таблиця 3.

Порівняння підходів до пізнання

Критерій	Раціоналізм	Емпіризм
Представник	Рене Декарт	Френсіс Бекон
Джерело знань	Розум	Досвід
Основний метод	Дедукція	Індукція
Особливості	Чіткість, логічність, математизація	Опора на експеримент і спостереження
Значення для логіки	Розвиток формальних методів	Розвиток наукового методу

Таблиця 4.

Логіка у філософії та юридичній практиці

Критерій	Філософська логіка	Юридична логіка
Мета	Вивчення законів мислення	Забезпечення правильності правового мислення
Предмет	Форми і закони мислення	Аргументація, доказування, тлумачення норм
Основні завдання	Аналіз понять і суджень	Аналіз юридичних текстів і доказів
Практичне значення	Теоретичне	Прикладне
Освітній контекст	Загальнофілософська підготовка	Професійна підготовка юристів

Таблиця 5.

Еволюція логічних ідей

Етап	Ключова ідея	Характер розвитку
Стародавній світ	Формалізація мислення через силогізми	Початковий
Середньовіччя	Логіка як інструмент теології	Інтерпретаційний
Новий час	Логіка як метод науки	Критичний
Сучасність	Логіка як формальна система	Науково-технічний

Ілюстрації та приклади

1. Силогізм (логіка Стародавнього світу).

Усі юристи знають закони.

Іван – юрист.

Отже, Іван знає закони.

Це класичний силогізм, сформульований за правилами Аристотеля. Він складається з двох засновків і висновку. Якщо структура дотримана, висновок буде логічно правильним. Це приклад дедуктивного мислення.

2. Схоластичне міркування (логіка Середньовіччя).

Закон – справедливий, бо він встановлений владою, що діє від імені Бога.

Таке міркування характерне для середньовічної логіки, де істинність часто обґрунтовувалася авторитетом і теологічними положеннями. Представники, як-от Фома Аквінський, поєднували логіку з богослов'ям. Тут логічність підпорядкована вірі.

3. Індуктивний висновок (логіка Нового часу).

У кількох справах суд визнавав подібні дії правопорушенням.

Отже, й у цьому випадку такі дії, ймовірно, будуть визнані правопорушенням.

Це індукція – перехід від окремих випадків до загального висновку. Такий підхід обґрунтовував Френсіс Бекон. Висновок тут не абсолютно достовірний та має ймовірнісний характер.

4. Раціоналістичне мислення (логіка Нового часу).

Якщо закон суперечить Конституції, він – недійсний.

Цей закон суперечить Конституції.

Отже, він недійсний.

Це приклад дедуктивного, чіткого мислення, характерного для раціоналізму Рене Декарта. Висновок логічно необхідний, якщо засновки істинні.

5. Символічна логіка (сучасний етап).

Позначимо:

P – «особа вчинила злочин»

Q – «особа несе кримінальну відповідальність»

Якщо $P \rightarrow Q$

P істинне

Отже, Q істинне.

Це формалізований запис умовиводу в символічній логіці, яка розвинулася завдяки Готлобу Фреге та Джорджу Булю. Такий підхід забезпечує точність й однозначність міркувань.

6. Юридична аргументація (сучасна юридична логіка).

Адвокат доводить, що доказ недопустимий, оскільки його отримано з порушенням процедури.

Це приклад практичного застосування логіки у праві. Важливо не лише сформулювати аргумент, а й дотриматися правил доказування (чіткість, несуперечність, обґрунтованість). Такі навички формуються, зокрема, на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

7. Логічна помилка (для порівняння етапів).

Цей закон правильний, бо його прийняли депутати. А депутати не можуть помилятися.

Це помилка «звернення до авторитету». Вона була поширена в середньовічній логіці, але в сучасній логіці вважається некоректною. Істинність твердження не залежить лише від авторитету.

Типові тестові завдання**1. Де вперше розпочалася систематична розробка логіки як науки?**

- А. В Стародавній Індії, Китаї та Греції;
- Б. В Середньовічній Європі;
- В. В Північній Америці;
- Г. В Римській імперії.

2. Хто з філософів уперше відокремив логіку як самостійну науку?

- А. Сократ;
- Б. Демокрит;
- В. Аристотель;
- Г. Платон.

3. Який метод дослідження був центральним у логіці Аристотеля?

- А. Інтуїція;
- Б. Емпіричні правила;
- В. Дедукція;
- Г. Дискусія.

4. Яке поняття впровадили стоїки в логіку?

- А. Емпіризм;
- Б. Категоричний силогізм;
- В. Імплікація, диз'юнкція, кон'юнкція;
- Г. Поділ понять.

5. Що було основою середньовічної схоластичної логіки?

- А. Древньоіндійські трактати;
- Б. Інтуїтивне мислення;
- В. Стоїчні категорії;
- Г. Аристотелівська логіка.

6. Як називали філософів, які вважали загальні поняття лише назвами груп предметів?

- А. Реалісти;
- Б. Концептуалісти;
- В. Номіналісти;
- Г. Аналітики.

7. Хто був представником концептуалістів у Середньовіччі?

- А. Іоанн Росцелін;
- Б. Тома Аквінський;
- В. П'єр Абеляр;
- Г. Уільям Оккам.

8. Які модальні поняття аналізував Ансельм Кентерберійський?

- А. Можливо, необхідно, заборонено, обов'язково;
- Б. Думка та судження;
- В. Силогізм й умовивід;
- Г. Причина та наслідок.

9. Який термін увів Аристотель для свого логічного вчення?

- А. Риторика;
- Б. Діалектика;
- В. Аналітика;
- Г. Філософія.

10. Як філософи Середньовіччя адаптували Аристотелівську логіку?

- А. Відкинули її повністю;
- Б. Залишили без змін;
- В. Переробили відповідно до християнської доктрини;
- Г. Сфокусувалися лише на природних категоріях.

11. Батьком індуктивної логіки вважається:

- А. Аристотель;
- Б. Джон Стюарт Мілль;
- В. Френсіс Бекон;
- Г. Рене Декарт.

12. Основний метод індуктивної логіки:

- А. Дедукція;
- Б. Інтуїція;
- В. Індукція;
- Г. Аналіз.

13. Хто систематизував праці Френсіса Бекона у XIX ст.?

- А. Іммануїл Кант;
- Б. Джон Стюарт Мілль;
- В. Готфрід Вільгельм Лейбніц;
- Г. Джордж Буль.

14. Які методи визначення причинно-наслідкових зв'язків розробив Френсіс Бекон?

- А. Метод подібності, метод відмінності, метод супровідних змін, метод залишків;
- Б. Дедукції та умовиводи;
- В. Принцип достатньої підстави та інтуїцію;
- Г. Емпіричні правила.

15. Як Рене Декарт ставився до методу пізнання?

- А. Віддавав перевагу індукції;
- Б. Віддавав перевагу дедукції;
- В. Використовував лише емпіричні методи;
- Г. Заперечував усі наукові методи.

16. Який підручник став популярним у XVII ст. і називався «Логіка, або Мистецтво мислити»?

- А. «Новий Органон»;
- Б. «Метафізика»;
- В. «Логіка Пор-Рояля»;
- Г. «Наука логіки».

17. Який внесок зробив Готфрід Вільгельм Лейбніц у розвиток логіки?

- А. Розробив математичні підходи та формалізовану мову;
- Б. Запровадив методи схоластичної логіки;
- В. Створив підручники з логіки;
- Г. Критикував аристотелівську логіку.

18. Хто ввів термін «формальна логіка»?

- А. Френсіс Бекон;
- Б. Джордж Буль;
- В. Іммануїл Кант;
- Г. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель.

19. Який розділ логіки розроблений Готфрідом Вільгельмом Лейбніцем?

- А. Логіка часу;
- Б. Символічна логіка;
- В. Логіка предикатів;
- Г. Логіка оцінок.

20. Яка головна відмінність багатозначної логіки Яна Лукасевича від традиційної?

- А. Використання формалізованої мови;
- Б. Заперечення модальних понять;
- В. Підтримка більше одного істинного значення;
- Г. Використання лише емпіричних даних.

21. Які напрями включає неklasична логіка?

- А. Темпоральна логіка, деонтична логіка, епістемічна логіка;
- Б. Логіка суджень і умовиводів;
- В. Логіка оцінок і математична логіка;
- Г. Лише алетична логіка.

22. У чому полягає основна мета неklasичної логіки?

- А. Аналіз математичних міркувань;
- Б. Опис елементів логічних форм, які залишилися поза увагою класичної логіки;
- В. Спростування традиційної логіки;
- Г. Запровадження нового термінологічного апарату.

Практичні завдання

1. Походження логіки.

Студент готує доповідь і стверджує, що логіка як наука виникла лише у Середньовічній Європі разом з університетами. Його одногрупник заперечує та каже, що систематичні логічні вчення з'явилися значно раніше в різних цивілізаціях.

Запитання:

1. Хто з них має рацію?
2. У яких цивілізаціях почалася систематична розробка логіки?
3. Яке значення мали ранні логічні вчення для розвитку права?

2. Логіка Середньовіччя.

Студент вважає, що у Середньовіччі логіка не розвивалася, оскільки наука була підпорядкована релігії.

Запитання:

1. Чи це твердження обґрунтоване?
2. Які особливості логіки цього періоду?
3. Яку роль відігравала логіка у схоластиці?

3. Логіка Нового часу.

Юрист стверджує, що «Логіка Нового часу повністю відкинула попередні досягнення і створила нову систему мислення».

Запитання:

1. Чи це твердження правильне?
2. У чому полягають основні зміни у логіці Нового часу?
3. Яке значення має індуктивний метод?

4. Сучасна логіка.

Студент вважає, що сучасна логіка нічим не відрізняється від традиційної і не має практичного значення для юриста.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. У чому особливості сучасної логіки?
3. Як вона застосовується у праві?

5. Розвиток логіки і право.

Юрист у своїй діяльності використовує лише інтуїцію та життєвий досвід і не застосовує логічні методи мислення.

Запитання:

1. Чи такий підхід ефективний?
2. Як розвиток логіки вплинув на юридичну практику?
3. Які методи логіки використовуються у праві?

6. Спадковість логічних ідей.

Студент стверджує, що кожен етап розвитку логіки повністю заперечує попередній.

Запитання:

1. Чи це твердження правильне?
2. У чому полягає спадковість у розвитку логіки?
3. Які приклади можете навести?

7. Помилки в розумінні історії логіки.

Під час відповіді студент змішує різні історичні етапи, приписуючи ідеї Нового часу мислителям античності.

Запитання:

1. Яка помилка допущена?
2. Чому важливо розмежовувати етапи розвитку логіки?
3. Як це впливає на розуміння науки?

8. Практичне значення історії логіки.

Студент вважає, що знання історії логіки не мають жодного значення для сучасного юриста.

Запитання:

1. Чи це твердження правильне?
2. Яке значення має історія логіки?
3. Як вона допомагає формувати логічне мислення?

9. Традиції юридичної логіки (локальний контекст).

Студент юридичного факультету не цікавиться традиціями викладання логіки у своєму університеті, вважаючи це другорядним.

Запитання:

1. Чому важливо знати академічні традиції?
2. Як це впливає на професійну підготовку?
3. Яке значення має розвиток юридичної логіки в університетах?

10. Взаємозв'язок етапів розвитку логіки.

Юрист використовує як дедуктивні, так й індуктивні методи мислення у своїй діяльності.

Запитання:

1. До яких історичних етапів належать ці методи?
2. Як вони поєднуються у сучасній практиці?
3. Чому важливо використовувати їх разом?

11. Комплексна задача (аналіз розвитку логіки).

Студент у своїй відповіді частково правильно описує етапи розвитку логіки, допускає плутанину між періодами та не бачить зв'язку між історією логіки і сучасною юридичною практикою.

Запитання:

1. Які помилки допущено?
2. Як правильно охарактеризувати етапи розвитку логіки?
3. Яке значення має історія логіки для юриста?

Рекомендована література для підготовки

1. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.
2. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 16–26.
3. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 17–23.
4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 68–75.
5. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 99–116.
6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 19–40.
7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 9–11.
8. Логіка: традиційна та сучасна. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/node/3276>
9. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 20–26.
10. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 20–31.
11. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 18–40.

ТЕМА 3.

ОСНОВНІ ЗАКОНИ МИСЛЕННЯ

- 3.1. Загальна характеристика законів мислення.
- 3.2. Закон тотожності.
- 3.3. Закон несуперечності.
- 3.4. Закон виключеного третього.
- 3.5. Закон достатньої підстави.

Ключові положення

Закони мислення – це універсальні, необхідні й стійкі зв'язки між думками, які відображають об'єктивні закономірності дійсності та виступають нормативними вимогами до процесу міркування. Вони мають загальний характер, діють незалежно від змісту думки і забезпечують логічну правильність будь-якого пізнавального процесу. Ці закони сформувалися у процесі розвитку логіки як науки і становлять основу як теоретичного, так і практичного мислення, зокрема юридичного, де від точності й несуперечності міркувань залежить правильність висновків і рішень.

Закон тотожності вимагає, щоб кожна думка у процесі міркування залишалася незмінною за своїм змістом, тобто щоб поняття і судження вживалися в одному й тому самому значенні. Цей закон формулюється як вимога: « $A \in A$ », що означає, що предмет думки повинен бути визначеним і тотожним самому собі у межах конкретного міркування. Порушення закону призводить до підміни понять, двозначності та логічної плутанини, що особливо небезпечно в юридичній практиці, де точність термінів має вирішальне значення.

Закон несуперечності встановлює, що два взаємовиключні судження не можуть бути одночасно істинними в одному й тому самому відношенні та в

один і той самий час. Його формула: «не можуть бути істинними одночасно А і не-А». Закон забезпечує узгодженість мислення, виключає логічні протиріччя та виступає необхідною умовою достовірності знання. У правозастосуванні він відіграє ключову роль, оскільки суперечливі твердження не можуть одночасно слугувати підставою для прийняття рішення.

Закон виключеного третього доповнює закон несуперечності і стверджує, що з двох суперечливих суджень одне обов'язково – істинне, а інше – хибне; третього не дано. Формально виражається як «А або не-А – істинне». Закон вимагає визначеності мислення і не допускає невизначених, проміжних станів між істинністю та хибністю щодо конкретного твердження. У юридичній сфері це означає необхідність чіткої кваліфікації фактів (наприклад, особа або винна, або невинна в межах конкретного обвинувачення).

Закон достатньої підстави вимагає, щоб кожна істинна думка була належно обґрунтована, тобто мала достатні підстави для свого прийняття. Його зміст полягає у вимозі: «жодне твердження не може вважатися істинним без достатніх підстав». Цей закон забезпечує доказовість і аргументованість мислення, орієнтує на використання фактів, доказів і логічних міркувань як підґрунтя для висновків. У юридичній діяльності він особливо важливий, оскільки будь-яке рішення повинно спиратися на належні й допустимі докази.

Отже, основні логічні закони утворюють фундамент правильного мислення. Вони взаємопов'язані та забезпечують визначеність, послідовність, несуперечливість та обґрунтованість міркувань, що необхідно для ефективної пізнавальної і професійної діяльності, зокрема у сфері права.

Термінологічний словник

Альтернатива – логічна ситуація вибору між двома взаємовиключними можливостями.

Аргумент – положення, факт або доказ, що використовується для підтвердження або спростування певної думки.

Дихотомія – поділ поняття або судження на дві взаємовиключні частини.

Достатня підстава – аргумент, доказ або сукупність фактів, які підтверджують істинність певного судження.

Закон виключеного третього – логічний закон, згідно з яким із двох суперечливих суджень одне обов'язково істинне, а інше – хибне, а третього варіанта не існує.

Закон достатньої підстави – логічний закон, відповідно до якого будь-яке істинне судження повинно мати достатнє обґрунтування або підставу.

Закон несуперечності – логічний закон, відповідно до якого два суперечливі судження про один і той самий предмет, взятий в одному й тому самому відношенні та в один і той самий час, не можуть бути одночасно істинними.

Закон тотожності – логічний закон, згідно з яким кожна думка у процесі міркування повинна зберігати один і той самий зміст; предмет мислення має залишатися тотожним самому собі.

Закони мислення – загальні, необхідні та стійкі правила правильного мислення, дотримання яких забезпечує логічну послідовність, несуперечливість і обґрунтованість міркувань.

Значення законів логіки в юридичній діяльності – застосування логічних законів для забезпечення чіткості правових понять, несуперечливості правових норм і обґрунтованості юридичних рішень.

Логічна несумісність – відношення між судженнями, за якого їх одночасна істинність неможлива.

Логічна помилка – порушення законів або правил логіки, яке призводить до неправильного висновку.

Логічна послідовність – характеристика мислення, за якої думки пов'язані між собою відповідно до законів логіки та утворюють обґрунтований ланцюг міркувань.

Логічний закон – загальне правило, що відображає необхідний зв'язок між думками та визначає вимоги до їх правильної побудови.

Несуперечливість мислення – властивість мислення, що полягає у відсутності суперечностей між судженнями в межах одного міркування.

Обґрунтування – процес доведення істинності або правомірності певного твердження за допомогою логічних аргументів.

Основні закони логіки – фундаментальні принципи формальної логіки, які визначають правильність побудови думок і логічних міркувань.

Підміна поняття – логічна помилка, що виникає тоді, коли в процесі міркування один термін непомітно замінюється іншим, який має інший зміст.

Суперечність – логічне відношення між двома судженнями, одне з яких стверджує те, що інше заперечує.

Тотожність поняття – незмінність змісту поняття в межах одного міркування або аргументації.

Формально-логічні закони – правила правильного мислення, які діють незалежно від змісту думок і визначають їх формальну правильність.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.1.

Загальна характеристика основних законів мислення

Закон	Сутність	Логічна формула
Закон тотожності	Думка повинна бути визначеною і незмінною	$A = A$
Закон несуперечності	Протилежні судження не можуть бути істинними разом	$\neg(A \wedge \neg A)$
Закон виключеного третього	Із двох суперечливих суджень одне істинне	$A \vee \neg A$
Закон достатньої підстави	Кожне твердження має бути обґрунтованим	$A \rightarrow \text{обґрунтування}$

Таблиця 1.2.

Загальна характеристика основних законів мислення

Закон	Основна вимога	Значення для мислення
Закон тотожності	Чіткість і однозначність понять	Запобігає підміні понять
Закон несуперечності	Узгодженість думок	Виключає суперечності
Закон виключеного третього	Визначеність суджень	Не допускає «третього варіанту»
Закон достатньої підстави	Доказовість мислення	Забезпечує аргументованість

Таблиця 2.

Порівняння законів за функціями в мисленні

Закон	Функція	Що забезпечує	Наслідок порушення
Закон тотожності	Ідентифікаційна	Стабільність значень	Двозначність, підміна понять
Закон несуперечності	Контролююча	Внутрішню узгодженість	Логічні протиріччя
Закон виключеного третього	Детермінаційна	Чіткість істинності/хибності	Невизначеність суджень
Закон достатньої підстави	Обґрунтовуюча	Доказовість і аргументованість	Безпідставні твердження

Таблиця 3.

Порівняння за типами логічних помилок

Закон	Типова помилка	Суть помилки	Приклад
Закон тотожності	Підміна поняття	Використання слова в різних значеннях	«Право» як закон і як можливість
Закон несуперечності	Протиріччя	Взаємовиключні твердження разом	«Особа винна і невинна»
Закон виключеного третього	Уникнення визначеності	Ігнорування альтернативи	«Можливо, і так, і ні»
Закон достатньої підстави	Голе твердження	Відсутність доказів	«Це правда, бо я так вважаю»

Таблиця 4.

**Порівняння значення законів
у юридичній діяльності**

Закон	Роль у праві	Приклад застосування
Закон тотожності	Точність юридичних термінів	Однозначне тлумачення норм
Закон несуперечності	Узгодженість доказів	Відсутність взаємовиключних показань
Закон виключеного третього	Прийняття рішення	Визначення вини або невинуватості
Закон достатньої підстави	Доказовість рішень	Обґрунтування вироку доказами

Ілюстрації та приклади

1. Закон тотожності.

У договорі зазначено, що «сторона зобов'язана виконати зобов'язання». В одному пункті під «стороною» мається на увазі продавець, а в іншому – покупець.

Термін «сторона» використовується у різних значеннях у межах одного міркування. Це порушує вимогу незмінності змісту поняття. Внаслідок цього виникає плутанина щодо того, хто саме має виконати зобов'язання.

2. Закон несуперечності.

У вироку суду зазначено, що обвинувачений був на місці злочину, а також що обвинувачений у цей самий час перебував удома.

Ці два твердження взаємовиключні та не можуть бути істинними одночасно. Якщо вони стосуються однієї особи й одного часу – це логічне протиріччя, яке підриває достовірність рішення.

3. Закон виключеного третього.

Юрист стверджує, що «Особа або винна, або невинна у вчиненні злочину».

Між цими двома твердженнями не існує третього варіанта в межах конкретного обвинувачення. Спроби уникнути відповіді («частково винна», без уточнення) будуть порушенням закону, оскільки створюють невизначеність.

4. Закон достатньої підстави.

Слідчий заявляє, що «Підозрюваний винен, бо поведився підозріло».

Таке твердження не має достатніх підстав. Поведінка – не доказ вини. Для обґрунтування потрібні факти, тобто докази, свідчення, експертизи. Без них висновок логічно необґрунтований.

5. Комплексний приклад (усі закони разом).

Адвокат доводить невинуватість особи, використовуючи чітке визначення термінів, відсутність суперечностей у показаннях, чітку позицію «винний/невинний» і докази (алібі, свідки).

Тут одночасно дотримані й закон тотожності (чіткість понять), і закон несуперечності (узгодженість), і закон виключеного третього (визначеність позиції), і закон достатньої підстави (наявність доказів).

Це робить аргументацію логічно правильною і переконливою.

6. Приклад із повсякденного мислення.

Людина каже: «Я завжди кажу правду» – і водночас визнає, що іноді обманює.

Порушено закон несуперечності, адже два твердження суперечать одне одному. Страждає закон тотожності, бо слово «завжди» фактично змінює своє значення.

Типові тестові завдання

1. До якої групи належать закони, що виступають схемами правильного міркування?

- А. Природні;
- Б. Нормативні;
- В. Логічні;
- Г. Емпіричні.

2. Що виступає наслідком порушення законів мислення?

- А. Вдосконалення міркувань;
- Б. Виникнення логічних помилок;
- В. Заперечення логічної правильності;
- Г. Абсолютна істинність тверджень.

3. Як формулюється закон тотожності?

- А. «Кожна думка повинна бути обґрунтованою достатніми підставами»;
- Б. «Одне з двох несумісних суджень обов'язково істинне»;
- В. «Дві несумісні думки не можуть бути одночасно істинними»;
- Г. «Кожна думка у міркуванні повинна зберігати один і той самий зміст».

4. Яку основну помилку, пов'язану з порушенням закону тотожності, можна виділити?

- А. Підміна тези;
- Б. Хибність доказів;
- В. Відсутність аргументації;
- Г. Прийняття різних думок за нетотожні.

5. У чому полягає вимога закону тотожності?

- А. Застосовувати різні поняття;
- Б. Використовувати чітко визначені значення понять;
- В. Відмовлятися від уніфікованих понять;
- Г. Змінювати значення понять під час дискусії.

6. Як звучить закон несуперечності?

- А. «Два несумісні судження не можуть бути одночасно істинними»;
- Б. «Будь-яка думка повинна мати достатні підстави»;
- В. «Кожна думка повинна бути одночасно істинною і хибною»;
- Г. «Дві суперечливі думки можуть бути одночасно істинними».

7. Що виступає наслідком порушення закону несуперечності?

- А. Логічна послідовність;
- Б. Виникнення суперечностей;
- В. Повна істинність суджень;
- Г. Гармонія у міркуваннях.

8. Як закон несуперечності застосовується у праві?

- А. Використовується для порушення доказів;
- Б. Ігнорує протиріччя у судових вироках;
- В. Виявляє суперечності у доказах або показаннях;
- Г. Формує компромісні рішення.

9. Як формулюється закон виключеного третього?

- А. «Дві суперечливі думки не можуть бути одночасно істинними чи хибними, одна з них обов'язково істинна, інша – хибна, а третього, середнього, варіанта не існує»;
- Б. «Будь-яка думка може бути істинною і хибною одночасно»;
- В. «Одна з двох несумісних думок обов'язково істинна»;
- Г. «Кожна думка повинна бути обґрунтованою».

10. Для яких суджень застосовується закон виключеного третього?

- А. Узгоджених суджень;
- Б. Суперечних (контрадикторних) суджень;
- В. Абстрактних суджень;
- Г. Нормативних суджень.

11. Як закон виключеного третього впливає на правову діяльність?

- А. Ускладнює процес мислення у праві;
- Б. Підтримує запровадження третіх варіантів;
- В. Вимагає уникати компромісних рішень;
- Г. Відмовляється від використання доказів.

12. Як звучить закон достатньої підстави?

- А. «Будь-яка думка може бути істинною без доказів»;
- Б. «Будь-яка думка визнається істинною, якщо вона має достатні підстави»;
- В. «Два суперечливі судження одночасно істинні»;
- Г. «Необхідно уникати доведень думок».

13. Що забезпечує закон достатньої підстави?

- А. Обґрунтованість мислення;
- Б. Логічну неоднозначність;
- В. Розмитість висновків;
- Г. Незалежність суджень.

14. Які основні помилки, пов'язані з порушенням закону достатньої підстави, можна виділити?

- А. Голослівність і бездоказовість;
- Б. Конкретизація і деталізація думок;
- В. Несуперечливість висновків;
- Г. Наявність аргументів.

Практичні завдання

1. Визначення закону мислення.

Під час обговорення студент сказав: «У логіці існує кілька правил мислення, але вони не обов'язкові. Їх можна порушувати, якщо це допомагає переконати співрозмовника».

Запитання:

1. Чи правильно студент розуміє значення законів мислення?
2. До якої групи належать закони логіки?
3. Що відбувається з міркуванням, якщо ці закони порушуються?

2. Закон тотожності.

У дискусії один учасник говорить: «Юрист – це людина, яка має юридичну освіту». Пізніше він же стверджує: «Юрист – це будь-яка людина, яка добре знає закони».

Запитання:

1. Який закон логіки тут порушено?
2. У чому полягає логічна помилка?
3. Як правильно застосувати закон тотожності у цьому випадку?

3. Підміна тези.

Адвокат у суді доводить, що підзахисний не винен у крадіжці, аргументуючи це тим, що він є «доброю людиною» та «допомагає сусідам».

Запитання:

1. Яку логічну помилку можна виявити у цьому міркуванні?
2. З порушенням якого закону мислення вона пов'язана?
3. Чому така аргументація недостатня?

4. Закон несуперечності.

Свідок у суді заявляє: «Я бачив підозрюваного на місці

події о 20:00». Пізніше він стверджує: «Я точно пам'ятаю, що о 20:00 підозрюваний не був на місці події».

Запитання:

1. Який закон логіки порушено?
2. Чому ці два твердження не можуть бути одночасно істинними?
3. Як така суперечність впливає на оцінку доказів?

5. Виявлення суперечностей у доказах.

У кримінальній справі один свідок стверджує, що підозрюваний був у місті, а інший – що в цей самий час він перебував за кордоном.

Запитання:

1. Який закон мислення допомагає виявити проблему в цих свідченнях?
2. Які дії повинен здійснити слідчий або суддя в такій ситуації?
3. Чому важливо усунути суперечності в доказах?

6. Закон виключеного третього.

Розгляньте твердження:

«Цей документ справжній».

Існує інше твердження:

«Цей документ несправжній».

Запитання:

1. Який закон логіки застосовується до таких суджень?
2. Чому між цими двома твердженнями не може існувати третій варіант?
3. Як цей закон використовується під час встановлення фактів у праві?

7. Використання закону виключеного третього у праві.

Суд має встановити, чи підписував підозрюваний договір. Можливі два твердження: «підозрюваний підписав договір» та «підозрюваний не підписував договір».

Запитання:

1. Який закон мислення використовується для вирішення такого питання?
2. Чому суд не може прийняти «проміжне» рішення?
3. Які докази можуть допомогти встановити істину?

8. Закон достатньої підстави.

Прокурор заявляє: «Підозрюваний винний, тому що я впевнений у цьому».

Запитання:

1. Який закон логіки порушено?
2. Чому таке твердження не можна вважати обґрунтованим?
3. Які аргументи повинні бути наведені для дотримання цього закону?

9. Бездоказові твердження.

Під час дискусії студент каже: «Цей закон несправедливий, і це очевидно».

Запитання:

1. Який закон мислення порушено у цьому висловлюванні?
2. Яка логічна помилка тут наявна?
3. Як потрібно побудувати аргументацію, щоб вона відповідала вимогам логіки?

10. Аналіз логічних помилок.

Проаналізуйте наведене міркування:

«Усі адвокати повинні добре знати закон.

Іван добре знає закон.

Отже, Іван – адвокат».

Запитання:

1. Чи це міркування правильне?
2. Яка логічна помилка тут допущена?
3. Який закон мислення порушено?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 31–43.
2. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 27–36.
3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 93–106.
4. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 66–73.
5. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 180–208.
6. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 59–65.
7. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 44–52.
8. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 83–95.
9. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.
10. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 79–94.
11. Пономаренко Т. О. До характеристики основних принципів і законів правильного мислення. *Наше право*. 2023. № 2. С. 224–228.

12. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 71–76.

13. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей А. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 99–116.

14. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 96–107.

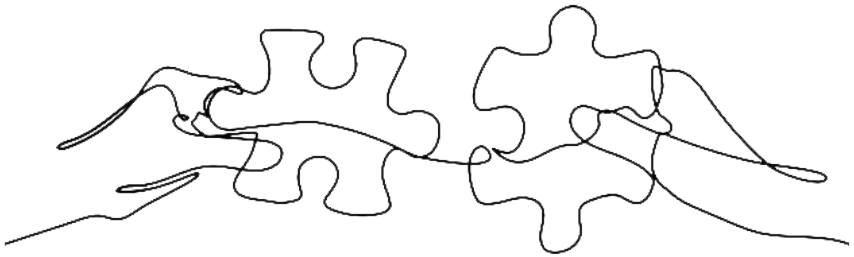
15. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 19–25.

16. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 99–108.

17. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 186–215.

18. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

РОЗДІЛ II

ФОРМИ МИСЛЕННЯ ТА ПРАВО

ТЕМА 4.

ПОНЯТТЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА

- 4.1. Поняття в праві. Логічні способи утворення понять.
- 4.2. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять.
- 4.3. Види понять.
- 4.4. Відношення між поняттями.

Ключові положення

Поняття – одна з основних форм мислення, яка відіграє ключову роль у структурі права, оскільки саме через поняття фіксуються та передаються юридично значущі ознаки явищ і процесів. У праві поняття відображає предмети та явища дійсності через їх істотні ознаки, що дозволяє забезпечити точність, однозначність і логічну послідовність правового регулювання. Юридичні поняття, такі як «злочин», «договір», «вина», виступають основою формулювання правових норм, їх тлумачення та застосування. Формування понять здійснюється за допомогою логічних способів, до яких належать порівняння, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення. Порівняння дає змогу виявити подібність і відмінність між об'єктами, аналіз допомагає розчленувати явище на окремі ознаки, синтез – об'єднати ці ознаки в єдине ціле, абстрагування дозволяє відокремити істотні ознаки від неістотних, а узагальнення об'єднує предмети за спільними властивостями.

Важливе значення у логіці понять має закон зворотного відношення між обсягом і змістом поняття. Зміст поняття становить сукупність істотних ознак предмета, тоді як обсяг – це множина предметів, які охоплюються цим поняттям. Суть закону полягає в тому, що зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг, і навпаки: чим менше ознак містить поняття, тим ширше

коло предметів воно охоплює. Наприклад, поняття «правопорушення» має широкий обсяг, оскільки охоплює різні види протиправної поведінки, тоді як поняття «кримінальне правопорушення» вужче, а «умисне вбивство» – ще більш конкретизоване, адже містить більше істотних ознак. Цей закон має важливе значення для юридичної практики, оскільки допомагає правильно класифікувати правові явища, уникати логічних помилок у визначеннях та забезпечувати точність юридичної термінології.

Поняття у праві поділяються на різні види залежно від певних критеріїв. За обсягом розрізняють одиничні поняття, що позначають конкретний об'єкт; загальні, які охоплюють клас об'єктів; і збірні, що відображають сукупність як єдине ціле. За змістом поняття бувають конкретними, якщо вони відображають реальні предмети, та абстрактними, якщо йдеться про властивості або відношення, наприклад, «вина» чи «справедливість». За характером ознак виділяють позитивні поняття, що фіксують наявність певної властивості, і негативні, які вказують на її відсутність. Існують також порожні поняття, які не мають реальних об'єктів, і непорожні, що мають фактичне наповнення. Окрім того, поняття можуть бути чіткими, коли їх зміст однозначно визначений, або нечіткими, коли вони мають оціночний характер, як-от «значна шкода».

Між поняттями встановлюються різні логічні відношення, які мають важливе значення для юридичного мислення. Поняття можуть бути сумісними, тобто такими, що мають спільні елементи обсягу, або несумісними, якщо таких елементів немає. До сумісних належать відношення тотожності, коли поняття повністю збігаються за обсягом, підпорядкування, коли одне поняття входить до обсягу іншого як вид до роду, та перехрещення, коли поняття частково збігаються. Несумісні поняття включають протилежні, які відображають крайні, але не взаємовиключні стани, суперечні, що повністю виключають одне одного, а

також супідрядні, які виступають видами одного й того самого роду, але не перетинаються між собою.

Розуміння цих відношень дозволяє правильно будувати юридичні класифікації, уникати суперечностей у правових нормах та забезпечувати логічну узгодженість правових висновків.

Отже, поняття – фундаментальна складова юридичного мислення, оскільки воно забезпечує системність, точність і логічність у процесі пізнання та застосування права. Вміння правильно формувати, класифікувати та співвідносити поняття – необхідна умова ефективної правотворчої та правозастосовної діяльності.

Термінологічний словник

Абстрагування – мисленнєвий процес відокремлення істотних ознак предмета від неістотних для формування узагальненого поняття.

Абстрактні поняття – це поняття, що відображають властивості, відносини або якості предметів (наприклад, «справедливість», «відповідальність»).

Аналіз – логічна операція мислення, що полягає у розчленуванні предмета або явища на окремі елементи, ознаки чи властивості для їх детального вивчення.

Види понять – класифікація понять залежно від їх логічних характеристик (за обсягом, змістом або способом відображення предметів).

Відношення між поняттями – логічні зв'язки, що виникають між поняттями залежно від співвідношення їх обсягів.

Загальні поняття – поняття, що охоплюють групу однорідних предметів або явищ (наприклад, «правопорушення», «громадянин»).

Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять – логічний закон, відповідно до якого зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг і

навпаки: зі зменшенням змісту обсяг поняття збільшується.

Збірні поняття – поняття, що позначають сукупність однорідних предметів як єдине ціле (наприклад, «судова система», «колегія суддів»).

Зміст поняття – сукупність істотних ознак предметів або явищ, що входять до даного поняття.

Істотні ознаки – такі властивості предмета чи явища, без яких воно не може існувати або втратить свою сутність.

Кола Ейлера – це наочний графічний спосіб зображення логічних відношень між поняттями за допомогою кіл, кожне з яких позначає певне поняття (клас предметів), а їхнє розташування показує, як ці поняття між собою пов'язані.

Конкретні поняття – поняття, що відображають предмети або явища як самостійні об'єкти.

Логічні способи утворення понять – розумові операції, за допомогою яких формуються поняття (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення).

Негативні поняття – поняття, що вказують на відсутність певної ознаки (наприклад, «недієздатність», «неповнолітній»).

Неістотні ознаки – властивості, що не визначають сутності предмета і можуть змінюватися без втрати його основної природи.

Несумісні поняття – поняття, обсяги яких не мають спільних елементів.

Обсяг поняття – сукупність усіх предметів або явищ, до яких застосовується певне поняття.

Одиничні поняття – поняття, що позначають один конкретний предмет або явище (наприклад, назва конкретного нормативного акта або установи).

Ознаки поняття – властивості, риси або характеристики предметів і явищ, які відображаються в понятті; можуть бути істотними або неістотними.

Перехресні поняття – поняття, обсяги яких частково збігаються.

Підпорядковані поняття – поняття, у яких обсяг одного повністю входить до обсягу іншого (наприклад, «юрист» і «адвокат»).

Позитивні поняття – поняття, що фіксують наявність певної ознаки.

Поняття – форма мислення, що відображає предмети, явища або процеси дійсності через сукупність їх істотних ознак. У праві поняття використовуються для точного позначення юридичних явищ, норм, інститутів та правових категорій.

Порівняння – логічна операція встановлення подібностей і відмінностей між предметами чи явищами.

Правове поняття – логічна форма узагальнення юридично значущих явищ, яка фіксує їх істотні ознаки та використовується у правотворчій, правозастосовній і науковій діяльності.

Протилежні поняття – поняття, що відображають крайні, взаємно виключні властивості одного й того самого ряду явищ.

Рівнозначні (тотожні) поняття – поняття, що мають однаковий обсяг, відображають один і той самий предмет або явище різними словами.

Синтез – мисленнєва операція, яка полягає в об'єднанні окремих елементів, властивостей або ознак у єдине ціле.

Сумісні поняття – поняття, обсяги яких можуть частково або повністю збігатися.

Суперечні поняття – поняття, одне з яких заперечує інше, не допускаючи проміжного варіанта (наприклад, «законний» – «незаконний»).

Узагальнення – логічна операція об'єднання предметів або явищ у групу на основі спільних істотних ознак.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Поняття в праві та логічні способи їх утворення

Критерій	Характеристика	Приклад у праві
Поняття	Форма мислення, що відображає істотні ознаки предметів	«Злочин», «договір»
Ознаки поняття	Істотні, загальні властивості	Вина, протиправність
Порівняння	Виявлення подібності та відмінності	Порівняння злочину і проступку
Аналіз	Розчленування на ознаки	Визначення складу правопорушення
Синтез	Об'єднання ознак	Формування поняття «злочин»
Абстрагування	Виділення істотного	Ігнорування несуттєвих деталей справи
Узагальнення	Об'єднання за спільними ознаками	Всі правопорушення як клас

Таблиця 2.

Закон зворотного відношення між обсягом і змістом

Критерій	Зміст поняття	Обсяг поняття
Визначення	Сукупність істотних ознак	Сукупність об'єктів
Залежність	↑ зміст → ↓ обсяг	↑ обсяг → ↓ зміст
Рівень узагальнення	Більш конкретне	Більш загальне

Таблиця 3.

Види понять за різними критеріями

За обсягом		
Вид поняття	Характеристика	Приклад
Одиничне	Один конкретний об'єкт	Конкретна судова справа
Загальне	Клас об'єктів	«Суд», «договір»
Збірне	Сукупність як єдине ціле	«Колегія суддів»
За змістом		
Конкретне	Реальні об'єкти	«Слідчий», «суддя»
Абстрактне	Властивості, відносини	«Вина», «справедливість»
За характером ознак		
Позитивне	Наявність ознаки	«Законний»
Негативне	Відсутність ознаки	«Незаконний»
За наявністю об'єктів		
Непорожнє	Має реальні об'єкти	«Суддя»
Порожнє	Не має об'єктів	Фіктивні або неіснуючі суб'єкти
За визначеністю		
Чітке	Однозначний зміст	«Крадіжка»
Нечітке	Оціночний характер	«Значна шкода»

Таблиця 4.

Відношення між поняттями

Вид відношення	Характеристика	Приклад
Тотожність	Повний збіг обсягу	«Адвокат» – «захисник» (у певному контексті)
Підпорядкування	Рід-вид	«Правопорушення» → «злочин»
Перехрещення	Частковий збіг	«Юрист» і «державний службовець»

Вид відношення	Характеристика	Приклад
Протилежність	Крайні значення	«Умисел» – «необережність»
Суперечність	Взаємовиключення	«Законний» – «незаконний»
Супідрядність	Види одного роду	«Злочин» і «проступок»

Ілюстрації та приклади

1. Утворення поняття.

Сформулюємо поняття «шахрайство».

Хід мислення розпочинається порівнянням (зіставляємо шахрайство з крадіжкою). Далі будуть аналіз (виділяємо ознаки, такі як обман, зловживання довірою), абстрагування (відкидаємо несуттєві деталі, як-от місце, час), узагальнення (об'єднуємо всі випадки обману) та синтез (формуємо визначення). Отже, поняття «шахрайство» формується як узагальнення істотних ознак – заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою.

2. Закон зворотного відношення між змістом та обсягом поняття.

Порівняємо поняття «правопорушення», «адміністративне правопорушення» та «порушення правил дорожнього руху».

«Правопорушення» – широкий обсяг, мінімум ознак, «адміністративне правопорушення» – менший обсяг, більше ознак, «порушення ПДР» – ще вужчий обсяг, ще більше ознак. Отже, чим конкретніше поняття (більше ознак), тим менше випадків воно охоплює.

3. Класифікації понять.

Визначимо види понять у праві («суддя», «правосуддя», «колегія суддів»).

Різні поняття відображають різні аспекти правової реальності. «Суддя» – конкретне, загальне поняття (позначає клас осіб); «правосуддя» – абстрактне поняття (явище, а не предмет); «колегія суддів» – збірне поняття (група як єдине ціле).

4. Сумісні поняття (перехрещення).

Порівняємо поняття «адвокат» і «науковець».

У цьому прикладі частина адвокатів може бути науковцями, частина науковців не буде адвокатами, а частина адвокатів може не бути науковцями. Отже, ці поняття перехрещуються, бо мають спільну частину обсягу.

5. Підпорядкування понять.

Розглянемо відношення між сумісними поняттями «правопорушення» і «злочин».

«Правопорушення» – родове поняття, «злочин» – видове. Усі злочини – це правопорушення, але не всі правопорушення – злочини. Отже, маємо відношення підпорядкування (рід–вид).

6. Суперечні поняття.

Порівняємо несумісні поняття «винний» і «невинний».

Вони виключають один одного, а третього варіанта немає (у логічному сенсі). Отже, це суперечні (контрадикторні) поняття.

7. Приклад протилежних понять.

Розглянемо несумісні поняття «суворе покарання» і «м'яке покарання».

Це крайні значення, тому можливі проміжні варіанти (наприклад, помірне покарання). Отже, це протилежні (контрарні) поняття.

8. Оціночне поняття.

Проаналізуємо поняття «значна шкода».

Поняття не має чітко визначених меж і буде оцінюватися залежно від обставин, а також може тлумачитися судом. У цьому випадку мова йде про оціночне (нечітке) поняття, що потребує інтерпретації.

9. Приклад логічної помилки.

Усі юристи знають кримінальне право.

Петро – юрист.

Отже, Петро – слідчий.

Поняття «юрист» ширше за «слідчий», а тому в прикладі відбулося неправомірне звуження обсягу поняття. Отже, це логічна помилка через неправильне співвідношення понять.

10. Приклад порожнього поняття

Особа, яка вчинила злочин і водночас його не вчиняла.

У цьому прикладі ознаки взаємовиключні. Таких об'єктів не існує, тому це порожнє поняття.

Типові тестові завдання

1. Що таке поняття у праві?

- А. Особисте ставлення до предметів;
- Б. Форма думки, яка відображає предмет у його суттєвих ознаках;
- В. Термін, який використовується для позначення будь-якого явища;
- Г. Сукупність правил, що регулюють поведінку людей.

2. Яким способом можна виявити схожості та відмінності предметів?

- А. Метод синтезу;
- Б. Метод абстрагування;
- В. Метод порівняння;
- Г. Метод узагальнення.

3. Що таке метод узагальнення?

- А. Об'єднання схожих предметів у класи на основі спільних ознак;
- Б. Виявлення суттєвих ознак шляхом розчленування предмета;
- В. Виділення істотних ознак окремо від несуттєвих;
- Г. Поєднання частин предмета після їх розділення.

4. Що відображає зміст поняття?

- А. Кількість предметів, що охоплюються поняттям;
- Б. Сукупність суттєвих ознак предмета;
- В. Ступінь розширення поняття;
- Г. Лише зовнішні характеристики предметів.

5. Що відображає обсяг поняття?

- А. Сукупність ознак предмета;
- Б. Логічне об'єднання двох понять;
- В. Глибину визначення понять;
- Г. Кількість предметів, що охоплюються поняттям.

6. Як змінюється обсяг поняття зі збільшенням його змісту?

- А. Обсяг збільшується;
- Б. Обсяг залишається незмінним;
- В. Обсяг зменшується;
- Г. Обсяг зникає.

7. Прикладом одиничного поняття буде:

- А. Аристотель;
- Б. Держава;
- В. Право;
- Г. Неповнолітній.

8. Які поняття належать до абстрактних?

- А. Країна, суддя, дитина;
- Б. Колектив, рота, галактика;
- В. Сміливість, провина, демократія;
- Г. Злочин, підсудний, закон.

9. Прикладом відносних понять буде:

- А. Учень, країна;
- Б. Орендар – орендодавець;
- В. Дружня держава – ворожа держава;
- Г. Неповнолітній – правопорушник.

10. Які поняття порівнянні?

- А. Метал – право;
- Б. Квадрат – моральність суспільства;
- В. Атом – держава;
- Г. Мораль – право.

11. Що відображає відношення тотожності між поняттями?

- А. Зміст одного поняття частково входить до іншого;
- Б. Поняття мають спільний зміст, але різний обсяг;
- В. Обсяг понять повністю збігається, але зміст різний;
- Г. Поняття заперечують одне одного.

12. Що таке контрадикторне відношення?

- А. Поняття частково перетинаються;
- Б. Два поняття мають спільний зміст;
- В. Одне поняття заперечує ознаки іншого, без введення нових ознак;
- Г. Обсяги понять доповнюють одне одного.

Практичні завдання

1. Поняття в праві. Логічні способи утворення понять.

Під час семінарського заняття студент запропонував власне визначення: «Правопорушення – це будь-яка поведінка людини». Він пояснив, що будь-яка дія або бездіяльність людини має правове значення, а отже, може розглядатися як правопорушення.

Запитання:

1. Чи це визначення правильне?
2. Які істотні ознаки поняття «правопорушення» не враховано?
3. Який логічний спосіб утворення поняття порушено?

2. Поняття в праві (аналіз ознак).

Під час підготовки до іспиту студент скоротив визначення і записав: «Злочин – це протиправне діяння». На його думку, цього достатньо для розуміння сутності злочину, оскільки головне – порушення закону.

Запитання:

1. Чи це визначення повне?
2. Яких істотних ознак бракує?
3. Які наслідки може мати використання такого спрощеного визначення у юридичній практиці?

3. Узагальнення та обмеження понять.

На практичному занятті студент отримав поняття «Крадіжка автомобіля» і зазначив, що воно достатньо загальне та не потребує узагальнення. Він також не зміг запропонувати варіанти його подальшого уточнення.

Запитання:

1. Чи правильно студент визначив рівень узагальнення поняття?
2. Як узагальнити це поняття (вказіть ширше)?
3. Як його можна обмежити, додавши нові ознаки?

4. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом понять.

Під час дискусії студент висловив думку: «Чим більше ознак ми додаємо до поняття, тим більше об'єктів воно охоплює, адже ми краще його описуємо». Інші студенти не погодилися, але не змогли чітко пояснити помилку.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Який закон логіки тут порушено?
3. Поясніть це на прикладі з юридичної практики.

5. Закон зворотного відношення (порівняння понять).

Викладач запропонував студентам порівняти поняття: «правопорушення», «злочин», «тяжкий злочин». Один зі студентів дійшов висновку, що всі ці поняття мають приблизно однаковий обсяг, оскільки стосуються порушення закону.

Запитання:

1. Чи правильний такий висновок?
2. Яке поняття має найбільший обсяг?
3. Яке поняття має найбільший зміст?
4. Як у цьому прикладі проявляється закон зворотного відношення?

6. Види понять.

Студент у конспекті записав: «Поняття «право» – конкретне й одиничне, оскільки воно означає певне явище». Він вважає, що всі юридичні поняття конкретні, адже вони застосовуються на практиці.

Запитання:

1. Чи правильна така класифікація?
2. До яких видів належить поняття «право»?
3. Чому важливо правильно визначати вид поняття?

7. Збірні та незбірні поняття.

Під час аналізу юридичних термінів студент зазначив, що поняття «суд» і «колегія суддів» однакові, оскільки в обох випадках йдеться про орган, який здійснює правосуддя.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Яке з понять збірне, а яке – ні?
3. У чому полягає їх логічна відмінність?

8. Відношення між поняттями.

На занятті студент висловив думку: «Поняття «злочин» і «правопорушення» не пов'язані між собою, оскільки це різні види порушень». Він вважає їх несумісними.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Який тип відношення існує між цими поняттями?
3. Поясніть відповідь.

9. Відношення між поняттями (логічна помилка).

Під час обговорення юридичних термінів студент заявив: «Договір і контракт – це протилежні поняття, оскільки вони вживаються в різних ситуаціях». Інші студенти погодилися з цим твердженням.

Запитання:

1. Чи це твердження правильне?
2. Який реальний тип відношення між цими поняттями?
3. У чому полягає логічна помилка?

10. Логічні кола (Ейлера).

Під час пояснення структури юридичних професій студент сказав: «Усі юристи – адвокати, оскільки вони мають юридичну освіту та працюють у сфері права». Він запропонував зобразити ці поняття як цілком збіжні кола (Ейлера).

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Яке відношення між поняттями «юрист» і «адвокат»?
3. Як це правильно зобразити за допомогою кіл Ейлера?

11. Нечіткість юридичного поняття.

У нормативно-правовому акті використано поняття «значна шкода», однак закон не містить чіткого визначення цього терміна. У судовій практиці різні судді по-різному тлумачать це поняття залежно від обставин справи.

Запитання:

1. Яка логічна проблема виникає через таку невизначеність?
2. Як це впливає на однаковість застосування норм права?
3. В який спосіб можна уточнити або конкретизувати це поняття?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 48–54.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 58–63.

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 38–45.

4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 25–47.

5. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 33–46.

6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-є видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 80–123.

7. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 119–172.

8. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 70–88.

9. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 25–28.

10. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 53–65.

11. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 21–42.

12. Орендарчук Г. О. Логіка : Навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 27–42.

13. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 9–17.

14. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 46–58.

15. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 26–39.

16. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 54–74.

17. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 56–96.

18. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 5.

ЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ З ПОНЯТТЯМИ

- 5.1. Загальна характеристика визначення.
- 5.2. Види визначень.
- 5.3. Правила визначень та помилки, можливі у визначеннях.
- 5.4. Логічний поділ, правила поділу та його види.
- 5.5. Логіка класів: предмет, основні поняття і закони.

Ключові положення

Тема логічних операцій з поняттями займає важливе місце в юридичній логіці, оскільки забезпечує чіткість, визначеність та послідовність мислення, що особливо значуще для правозастосовної діяльності. Одна з основних операцій – визначення, яке полягає у розкритті змісту поняття шляхом вказівки на його істотні ознаки. Визначення дозволяє відмежувати дане поняття від інших і забезпечити його однозначне розуміння. Структурно визначення складається з визначуваного (поняття, зміст якого розкривається) і визначаючого (сукупності ознак, що розкривають зміст). Найпоширеніше – родо-видове визначення, де поняття визначається через найближчий рід і видові відмінності.

Існують різні види визначень. За способом побудови виділяють явні (прямі) та неявні (непрямі) визначення. До явних належать родо-видові та генетичні визначення, а до неявних – описові, операціональні, аксіоматичні тощо. Визначення поділяють також на номінальні, які пояснюють значення слова, та реальні, які розкривають сутність предмета. У праві часто використовуються легальні визначення, закріплені в нормативно-правових актах, що мають обов'язковий характер.

Для того, щоб визначення було правильним, воно має відповідати певним логічним правилам. По-перше, визначення повинно бути співмірним, тобто обсяги визначуваного і визначаючого понять мають збігатися. Порушення цього правила призводить до помилок надто широкого або надто вузького визначення. По-друге, визначення не повинно містити логічного кола, коли поняття визначається через саме себе або через інше поняття, яке, своєю чергою, визначається через перше. По-третє, визначення має бути ясним і точним, без використання двозначних або образних висловів. По-четверте, воно не повинно бути заперечним, якщо це можливо, тобто не варто визначати поняття лише через те, чим воно не є. Недотримання цих правил призводить до типових логічних помилок, що ускладнюють правильне розуміння і застосування понять.

Поділ поняття – інша важлива логічна операція, яка полягає у розподілі обсягу поняття на види за певною підставою. Поділ дає змогу систематизувати знання і виявити структуру досліджуваного класу предметів. У поділі виділяють ділене поняття, підставу поділу та члени поділу. Існують різні види поділу, зокрема дихотомічний (поділ на два взаємовиключні класи) та багаточленний. Поділ може бути також класифікаційним, коли створюється ієрархічна система понять.

Правильний поділ підпорядковується певним правилам. По-перше, поділ має здійснюватися за однією підставою, інакше виникає логічна помилка змішування підстав. По-друге, члени поділу повинні бути взаємовиключними, тобто не перетинатися за обсягом. По-третє, поділ має бути вичерпним, тобто сукупність усіх членів повинна охоплювати весь обсяг діленого поняття. Порушення цього правила призводить до неповного поділу або до наявності «зайвих» членів. По-четверте, поділ має бути безперервним, тобто не можна пропускати проміжні ланки.

Логіка класів вивчає відношення між обсягами понять як множинами предметів. Основними поняттями тут виступають клас (множина предметів), підклас, елемент класу, універсальний клас і порожній клас. Між класами можливі різні відношення (тотожність, підпорядкування (включення), перетин і несумісність). Ці відношення відображаються у відповідних логічних схемах і широко застосовуються в юридичному мисленні для аналізу норм права та їх співвідношення.

У межах логіки класів діють основні закони, зокрема закони ідентичності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави, які забезпечують послідовність і правильність мислення. Крім того, використовуються спеціальні закони, такі як комутативність, асоціативність, дистрибутивність операцій об'єднання і перетину класів, а також закони Морґана. Усе це створює формальний апарат, який дозволяє точно аналізувати та структурувати поняття, що вкрай необхідно для юридичної діяльності, де будь-яка неточність може призвести до помилок у тлумаченні та застосуванні норм права.

Термінологічний словник

Види логічного поділу – форми розподілу обсягу поняття залежно від способу поділу.

Визначення (дефініція) – логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст поняття шляхом вказівки на його істотні ознаки. У праві визначення застосовуються для точного формулювання правових категорій та термінів.

Генетичне визначення – визначення, яке пояснює предмет або явище через спосіб його виникнення, формування.

Дефінієндум – поняття, яке підлягає визначенню.

Дефінієнс – сукупність ознак, за допомогою яких розкривається зміст поняття, що визначається.

Дихотомічний поділ – поділ поняття на дві взаємовиключні частини (наприклад, законний – незаконний).

Доповнення класу – сукупність усіх елементів, які не входять до певного класу.

Елемент класу – окремий предмет або явище, що належить до певного класу.

Закони логіки класів – логічні закономірності, що визначають відношення між класами та операції з ними.

Клас – сукупність предметів або явищ, які мають спільні ознаки.

Класифікація – систематичний поділ предметів або явищ на групи за істотними ознаками.

Класичне (родо-видове) визначення – визначення, що здійснюється шляхом вказівки на родові поняття і видові відмінності, які відрізняють дане поняття від інших понять того самого роду.

Коло у визначенні – помилка, коли поняття визначається через себе або через інше поняття, що містить у собі те саме поняття.

Логіка класів – розділ логіки, що вивчає відношення між множинами (класами) предметів та операції з ними.

Логічний поділ – операція розподілу обсягу поняття на окремі види за певною ознакою.

Логічні операції з поняттями – мисленнєві дії, спрямовані на уточнення, розкриття змісту та впорядкування понять. До основних логічних операцій належать визначення, поділ та узагальнення.

Надто вузьке визначення – помилка, коли обсяг поняття, що визначає, менший за обсяг поняття, що визначається.

Надто широке визначення – помилка, коли обсяг поняття, що визначає, ширший за обсяг поняття, що визначається.

Недопустимість заперечного визначення – правило, відповідно до якого визначення повинно розкривати сутність поняття, а не лише вказувати на те, чим воно не є (за винятком випадків, коли це об'єктивно необхідно).

Недопустимість кола у визначенні – правило, згідно з яким поняття не може визначатися через саме себе або через інше поняття, яке залежить від нього.

Неявне визначення – визначення, яке розкриває зміст поняття опосередковано, через контекст або інші поняття.

Номінальне визначення – визначення, що пояснює значення слова або терміна.

Об'єднання класів – сукупність усіх елементів, що входять до кількох класів.

Описове визначення – визначення, що розкриває поняття через перелік його характерних ознак.

Основа поділу – ознака, за якою здійснюється поділ поняття на види.

Остенсивне визначення – визначення шляхом безпосереднього показу предмета або прикладу.

Перетин класів – сукупність елементів, що належать одночасно до двох або більше класів.

Підклас – частина класу, яка складається з елементів, що мають додаткові спільні ознаки.

Помилка у визначенні – логічне порушення правил визначення, що призводить до неточності або неправильності дефініції.

Правила визначення – логічні вимоги, яких необхідно дотримуватися під час формулювання визначення для забезпечення його точності та правильності.

Правила логічного поділу – вимоги, яких необхідно дотримуватися для правильного здійснення поділу поняття.

Правило безперервності поділу – поділ повинен здійснюватися послідовно, без пропуску проміжних ланок.

Правило взаємного виключення членів поділу – члени поділу не повинні перетинатися між собою.

Правило єдиної основи поділу – поділ має здійснюватися лише за однією ознакою.

Правило співмірності поділу – сукупність членів поділу повинна повністю охоплювати обсяг поділюваного поняття.

Реальне визначення – визначення, яке розкриває сутність предмета або явища.

Родові та видові ознаки – основні елементи класичного визначення. Родова ознака вказує на ширше поняття, до якого належить визначуваний предмет, а видова ознака уточнює його специфічні характеристики.

Систематизація – упорядкування понять або явищ у певну логічну систему.

Співмірність визначення – правило, відповідно до якого обсяг поняття, що визначається, має дорівнювати обсягу поняття, що визначає.

Тавтологія – логічна помилка, при якій визначення фактично повторює поняття іншими словами без розкриття його змісту.

Члени поділу – частини, на які поділяється обсяг поняття в процесі логічного поділу.

Явне визначення – визначення, у якому чітко вказано ознаки поняття.

Ясність і точність визначення – правило, що вимагає використовувати у визначенні зрозумілі, однозначні та відомі терміни.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Правила визначення та логічні помилки

Правило визначення	Суть правила	Типова помилка	Приклад помилки
Співмірність	Обсяги мають збігатися	Надто широке	«Злочин – це будь-яке правопорушення»
		Надто вузьке	«Злочин – це крадіжка»
Відсутність кола	Не можна визначати через себе	Логічне коло	«Право – це система правових норм»
Ясність	Без двозначності	Неясне визначення	«Справедливість – це щось добре»
Позитивність	Бажано без заперечень	Негативне визначення	«Право – це не беззаконня»
Суттєвість ознак	Тільки істотні ознаки	Несуттєві ознаки	«Суддя – це людина в мантиї»

Таблиця 2.

Правила поділу та помилки

Правило	Суть	Помилка	Приклад
Єдина підстава	Один критерій	Змішування підстав	«Злочини: тяжкі, економічні, умисні»
Взаємовиключення	Члени не перетинаються	Перетин	Особа одночасно в двох групах
Вичерпність	Охоплює весь обсяг	Неповний поділ	Не всі види враховані
Безперервність	Без пропусків	Стрибок у поділі	Пропуск проміжних категорій

Таблиця 3.

Логіка класів: основні поняття

Поняття	Сутність	Приклад	Роль у логіці
Клас	Сукупність предметів	«Юристи»	Базова одиниця
Підклас	Частина класу	«Адвокати»	Уточнення
Елемент класу	Окремий об'єкт	Конкретний юрист	Конкретизація
Універсальний клас	Усі можливі об'єкти	«Усі люди»	Максимальний обсяг
Порожній клас	Без елементів	«Круглий квадрат»	Логічна абстракція

Ілюстрації та приклади*1. Родо-видове визначення.*

Крадіжка – це злочин, що полягає у таємному викраденні чужого майна.

У такому визначенні «злочин» – це рід, а «таємне викрадення чужого майна» – видова відмінність. Таке визначення чітко відмежовує крадіжку від інших злочинів (грабежу, шахрайства тощо).

2. Генетичне визначення.

Держава – це організація політичної влади, яка виникає внаслідок розвитку суспільства.

Тут розкривається не лише сутність, а й походження явища, що допомагає глибше зрозуміти природу поняття.

3. Номінальне визначення.

Юриспруденція – це правознавство.

У цьому визначенні пояснюється значення слова, а не сутність явища. Це фактично заміна одного терміна іншим, більш зрозумілим.

4. Реальне визначення.

Право – це система загальнообов’язкових норм, установлених або санкціонованих державою.

У визначенні розкривається сутність явища, його істотні ознаки. Такі визначення характерні для науки та права.

5. Явне (пряме) визначення.

Договір – це угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення прав і обов’язків.

Тут поняття розкривається прямо через ознаки. Вважається, що це найточніший і найуживаніший спосіб.

6. Неявне (непряме) визначення.

Демократія – це така форма правління, за якої народ бере участь у здійсненні влади.

Поняття розкривається через опис, а не через чітку логічну структуру «рід + відмінність».

7. Операціональне визначення.

Рівень безробіття – це показник, який визначається шляхом підрахунку кількості безробітних осіб у відсотках до робочої сили.

У цьому визначенні поняття розкривається через спосіб його вимірювання або встановлення.

8. Легальне визначення.

Злочин – це передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Таке визначення закріплене в законі та обов’язкове для застосування в юридичній практиці.

9. Дихотомічний поділ.

Усі діяння поділяються на правомірні і неправомірні.

У цьому прикладі поділ здійснюється на два взаємовиключні класи, які разом вичерпують увесь обсяг поняття.

10. Багаточленний поділ.

Правопорушення поділяються на кримінальні, адміністративні, цивільні та дисциплінарні.

Поняття поділяється на кілька видів за однією підставою (галузева ознака).

11. Аналітичний поділ.

Склад злочину включає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону.

У даному випадку поняття розкладається на складові елементи, щоб краще зрозуміти його структуру.

12. Поділ за істотною ознакою.

За ступенем тяжкості злочини поділяються на нетяжкі, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі.

У цьому поділі використовується важлива (суттєва) ознака, що має юридичне значення.

13. Поділ за неістотною ознакою (логічна помилка).

Злочини поділяються на ті, що записані чорним і синім чорнилом.

Тут ознака не має стосунку до сутності поняття, тому поділ нелогічний і непридатний.

14. Неправильний поділ (змішування підстав).

Злочини бувають тяжкі, економічні, умисні.

При поділі поняття використано різні підстави одночасно (ступінь тяжкості, сфера, форма вини), а це – логічна помилка.

15. Неповний поділ.

Правопорушення поділяються на кримінальні та адміністративні правопорушення.

Пропущено інші види правопорушень за галузевою ознакою, тому поділ не охоплює весь обсяг поняття.

Типові тестові завдання

1. Що таке визначення у логіці?

- А. Логічна операція, що розкриває значення поняття або вводить новий термін;
- Б. Процес створення логічних помилок;
- В. Виявлення неправильності суджень;
- Г. Формулювання нових синонімів терміна.

2. Яке поняття у визначенні позначається терміном «дефінісндум» (Dfd)?

- А. Те, що використовується для визначення;
- Б. Те, що потрібно визначити;
- В. Ознака, що заперечує визначення;
- Г. Зовнішній фактор визначення.

3. Однією з функцій визначення є:

- А. Використання багатозначних слів;
- Б. Виключення точності понять;
- В. Створення нових омонімів;
- Г. Точне розмежування класу явищ.

4. Яке визначення базується на рівності між Dfd і Dfn?

- А. Неявне визначення;
- Б. Явне визначення;
- В. Остенсивне визначення;
- Г. Номінальне визначення.

5. Що означає «реальне визначення»?

- А. Визначення, яке розкриває тільки зміст імені;
- Б. Визначення, що базується на багатозначних термінах;
- В. Визначення, яке не має логічного обґрунтування;
- Г. Визначення, що виділяє суттєві ознаки предмета думки.

6. Яке визначення використовується для вказівки на відношення предмета до протилежності?

- А. Реляційне визначення;
- Б. Генетичне визначення;
- В. Атрибутивне визначення;
- Г. Вербальне визначення.

7. Яка помилка виникає при визначенні «коло у собі»?

- А. Визначення надто широке;
- Б. Визначення логічно суперечливе;
- В. Визначення використовується саме для себе;
- Г. Обсяги понять повністю збігаються.

8. Що забороняє правило про «заперечне визначення»?

- А. Використання багатозначних термінів;
- Б. Використання однозначних термінів;
- В. Визначення через протилежності;
- Г. Включення заперечень у визначувальне поняття.

9. Що потрібно для чіткості визначення?

- А. Застосовувати синоніми замість однозначних термінів;
- Б. Використовувати загальновідоме значення термінів;
- В. Включати суперечливі терміни;
- Г. Вживати складні багатозначні фрази.

10. Який із варіантів буде прикладом атрибутивного визначення?

- А. «За договором підядру одна сторона зобов'язується виконати роботу»;
- Б. «Докази у кримінальному провадженні – фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку»;
- В. «Моральні норми – сукупність правил поведінки»;
- Г. «Юридична особа – це організація, яка має відокремлене майно».

11. Прикладом генетичного (операціонального) визначення є:

- А. «Людина – це двонога істота без пір'я»;
- Б. «Колективне утворення називається юридичною особою»;
- В. «Кримінологія – наука про злочинність»;
- Г. «Договір підряду – одна сторона виконує роботу за завданням іншої сторони».

12. Яке з цих визначень – «перехресне»?

- А. Визначення, обсяги якого частково перетинаються;
- Б. Визначення, що включає надмірно широке поняття;
- В. Визначення, обсяги якого ідентичні;
- Г. Визначення, що використовує багатозначні терміни.

Практичні завдання:**1. Загальна характеристика визначення.**

Під час заняття студент запропонував таке визначення: «Право – це коли існує справедливість». Він пояснив, що право завжди пов'язане зі справедливістю, тому цього достатньо для розуміння сутності поняття.

Запитання:

- 1. Чи можна вважати це визначення коректним?
- 2. Які вимоги до визначення тут не дотримано?
- 3. У чому полягає недолік такого формулювання?

2. Види визначень.

Викладач навів два визначення поняття «адвокат». Перше: «Адвокат – особа, яка здійснює захист у суді» та друге: «Адвокат – юрист, який має право на здійснення адвокатської діяльності відповідно до закону». Студенти висловили думку, що обидва визначення однакові за типом.

Запитання:

- 1. Чи належать ці визначення до одного виду?
- 2. Визначте вид кожного з них.
- 3. Яке з них найточніше та чому?

3. Помилки у визначеннях (надто широке визначення).

Студент сформулював визначення: «Злочин – це будь-яке правопорушення». Він вважає злочин просто різновидом протиправної поведінки, тому таке формулювання буде достатнім.

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена у визначенні?
2. Чому це визначення некоректне?
3. Як його виправити?

4. Помилки у визначеннях (коло у визначенні).

У конспекті студент записав: «Договір – угода між сторонами, а угода – договір між сторонами». Він пояснив, що ці поняття взаємопов'язані, тому їх можна визначати одне через одне.

Запитання:

1. Яка помилка допущена у визначенні?
2. Чому таке визначення нелогічне?
3. Як правильно сформулювати визначення?

5. Правило визначення (неясність).

У нормативному документі зазначено: «Суб'єкт господарювання – особа, яка здійснює діяльність у встановленому порядку». На практиці виникають труднощі з розумінням, яку саме діяльність мають на увазі.

Запитання:

1. Яке правило визначення порушено?
2. У чому проявляється неясність?
3. Як можна уточнити це визначення?

6. Логічний поділ понять.

Під час заняття студент поділив поняття «правопорушення» на такі види, як «злочини», «адміністративні правопорушення» та «покарання». Він вважає, що цей поділ правильний і повний.

Запитання:

1. Чи цей поділ коректний?
2. Яке правило поділу порушено?
3. Як правильно здійснити поділ?

7. Помилки у поділі понять (перетин).

Студент поділив поняття «юристи» на «адвокати», «судді» та «жінки». Він пояснив, що хотів показати різні групи юристів.

Запитання:

1. Чи правильний цей поділ?
2. Яке правило логічного поділу порушено?
3. У чому полягає логічна помилка?

8. Види поділу.

Викладач запропонував поділ поняття «право» на «кримінальне», «цивільне» й «адміністративне». Студент зазначив, що це приклад поділу за випадковою ознакою.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. За якою ознакою здійснено поділ?
3. До якого виду поділу він належить?

9. Логіка класів (включення).

Студент стверджує: «Якщо особа – адвокат, то тоді вона – не юрист, оскільки це різні професії». Він вважає, що ці поняття не перетинаються.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Яке відношення між класами «юристи» й «адвокати»?
3. Як це пояснити з точки зору логіки класів?

10. Логіка класів (порожній клас).

Під час обговорення студент навів приклад такого поняття: «засуджена особа, яка не вчинила жодного правопорушення». Він вважає, що це реальне поняття.

Запитання:

1. Чи існує такий клас об'єктів?
2. Як називається такий клас у логіці?
3. Чому важливо враховувати це в юридичному мисленні?

11. Комплексна задача (визначення + поділ).

У підручнику наведено, що «Правопорушення – це винна протиправна дія», а також їхній поділ на «злочини», «проступки» та «відповідальність». Студент вважає, що і визначення, і поділ – правильні.

Запитання:

1. Чи справді визначення повне та коректне?
2. Чи правильно здійснено поділ?
3. Які логічні помилки допущено?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 54–61.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 63–71.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 46–57.
4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 123–134.
5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 119–172.
6. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична.* 2013. Вип. 57. С. 43–52.
7. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 88–108.
8. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 28–31.
9. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 42–59.
10. Орендарчук Г. О. Логіка : Навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 42–52.
11. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 18–25.

12. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 59–68.

13. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 74–80.

14. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 6.

СУДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ПРАВА

- 6.1. Загальна характеристика судження.
- 6.2. Структура та види простого судження.
- 6.3. Розподіленість термінів у судженнях.
- 6.4. Відношення між судженнями.

Логічний квадрат.

Ключові положення

Судження – одна з базових форм мислення, яка відіграє ключову роль у структурі права, оскільки саме через судження здійснюється фіксація знань про правові явища, формулювання норм, оцінка фактів і прийняття юридичних рішень. У загальному вигляді судження – це форма мислення, у якій стверджується або заперечується наявність певної ознаки, властивості чи відношення у предметах або явищах.

У праві судження відображаються у вигляді норм, правових висновків, кваліфікацій діянь, аргументів сторін та судових рішень. Вони мають істинне значення, тобто можуть бути істинними або хибними, що особливо важливо для юридичної практики, де правильність судження впливає на законність і обґрунтованість рішень.

Структура простого судження включає три основні елементи: суб'єкт (S) – те, про що йдеться; предикат (P) – те, що стверджується або заперечується про суб'єкт; і логічна зв'язка (є, не є), яка поєднує суб'єкт і предикат. За характером зв'язку судження поділяються на стверджувальні та заперечні, за кількістю – на загальні, часткові та одиничні.

У традиційній логіці виділяють чотири основні типи простих категоричних суджень: загальностверджувальні, загальнозаперечні, частковостверджувальні, частковозаперечні. У праві ці типи суджень відо-

бражають різні рівні узагальнення норм і фактів, що дозволяє точно формулювати правові положення.

Важлива характеристика суджень полягає у розподіленості термінів. Тут мова йде про охоплення терміном усього обсягу поняття або лише його частини. Розуміння розподіленості термінів має важливе значення для правильної побудови умовиводів та уникнення логічних помилок у правовій аргументації, зокрема при тлумаченні норм права або встановленні юридичних фактів.

Між судженнями існують певні логічні відношення, які систематизуються у так званому логічному квадраті. Можна виділити такі основні види відношень, як протилежність (контрарність), часткова сумісність (субконтрарність), суперечність (контрадикторність) та підпорядкування (субальтернація). У правовій сфері логічний квадрат допомагає аналізувати нормативні твердження, уникати суперечностей у законодавстві та забезпечувати логічну узгодженість правових позицій.

Отже, судження як форма мислення виступає фундаментальним елементом юридичної логіки, оскільки забезпечує можливість формулювання, аналізу та обґрунтування правових норм і рішень, а також сприяє досягненню логічної чіткості та послідовності у правовій діяльності.

Термінологічний словник

Відношення між судженнями – логічні зв'язки між судженнями, що виникають залежно від їх кількості та якості.

Відношення підпорядкування (субальтернації) – відношення між загальним і частковим судженнями, коли істинність загального судження зумовлює істинність відповідного часткового.

Відношення протилежності (субконтрарності) – відношення між частковими судженнями, які

не можуть бути одночасно хибними, але можуть бути одночасно істинними.

Відношення протилежності (контрарності) – відношення між загальностверджувальним і загальнозаперечним судженнями, які не можуть бути одночасно істинними, але можуть бути одночасно хибними.

Відношення суперечності (контрадикторності) – відношення між судженнями, при якому одне з них обов'язково істинне, а інше хибне.

Загальнозаперечне судження (тип E) – судження, у якому заперечується наявність певної ознаки у всіх предметів певного класу.

Загальностверджувальне судження (тип A) – судження, у якому стверджується, що всі предмети певного класу мають певну ознаку.

Істинність судження – властивість судження відповідати реальному стану речей.

Квантор – логічний елемент судження, який вказує на кількість предметів, до яких належить твердження (наприклад, «всі», «деякі», «жоден»).

Кількість судження – характеристика судження, що визначає, на яку частину обсягу суб'єкта поширюється твердження.

Логічна зв'язка – елемент судження, який встановлює зв'язок між суб'єктом і предикатом (наприклад: «є», «не є», «належить», «має»).

Логічний квадрат – схема, що відображає логічні відношення між чотирма основними видами категоричних суджень (A, E, I, O).

Нерозподілений термін – термін, який у судженні охоплює лише частину обсягу поняття.

Несумісні судження – судження, які не можуть бути одночасно істинними.

Правила розподіленості термінів – логічні закономірності, які визначають, у яких типах суджень суб'єкт і предикат розподілені або нерозподілені.

Правове судження – судження, що використовується у правовій сфері для формулювання норм права, юридичних висновків, рішень суду, правових позицій та інших юридичних тверджень.

Предикат судження (P) – поняття, що виражає ознаку або властивість, яка приписується або заперечується щодо суб'єкта.

Просте судження – судження, яке не містить інших суджень як складових частин і відображає один зв'язок між суб'єктом і предикатом.

Розподілений термін – термін, який у судженні охоплює весь обсяг відповідного поняття.

Розподіленість терміна – характеристика терміна у судженні, що показує, чи охоплює він увесь обсяг відповідного поняття.

Складне судження – судження, утворене з двох або більше простих суджень за допомогою логічних зв'язок (наприклад, «і», «або», «якщо...», то...»).

Структура судження – внутрішня логічна будова судження, яка складається із суб'єкта, предиката, зв'язки та квантора.

Суб'єкт судження (S) – поняття, яке позначає предмет або клас предметів, про які щось стверджується або заперечується.

Судження – форма мислення, у якій стверджується або заперечується наявність певних ознак у предметів, а також встановлюються відношення між предметами чи явищами. У логіці судження має значення істинності або хибності.

Сумісні судження – судження, які можуть бути одночасно істинними.

Хибність судження – властивість судження не відповідати дійсності.

Частковозаперечне судження (тип O) – судження, у якому заперечується наявність певної ознаки у частини предметів певного класу.

Частковостверджувальне судження (тип I) – судження, у якому стверджується наявність певної ознаки у частини предметів певного класу.

Якість судження – характеристика судження, яка визначає, чи воно стверджувальне, чи заперечне.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Види простих суджень (за кількістю та якістю)

Тип судження	Позначення	Структура	Приклад (з права)
Загальностверджувальне	A	Усі S є P	Усі громадяни мають правоздатність
Загальнозаперечне	E	Жоден S не є P	Жодна особа не може бути двічі притягнута за одне правопорушення
Частковостверджувальне	I	Деякі S є P	Деякі договори є недійсними
Частковозаперечне	O	Деякі S не є P	Деякі правочини незаконні

Таблиця 2.

Розподіленість термінів у судженнях

Тип судження	Суб'єкт (S)	Предикат (P)	Схема	Пояснення
A (Усі S є P)	Розподілений	Нерозподілений	$S \rightarrow P$	Йдеться про всі S, але не про всі P
E (Жоден S не є P)	Розподілений	Розподілений	$S \neq P$	Повне виключення обсягів
I (Деякі S є P)	Нерозподілений	Нерозподілений	$S \cap P$	Частковий збіг
O (Деякі S не є P)	Нерозподілений	Розподілений	$S \neq \text{частини } P$	Заперечення частини

Таблиця 3.

Відношення між судженнями (логічний квадрат)

Вид відношення	Пари суджень	Суть відношення	Приклад
Протилежність (контрарність)	$A - E$	Не можуть бути одночасно істинними, але можуть бути хибними	Усі договори – законні / Жоден договір – не законний
Суперечність (контрадикторність)	$A - O, E - I$	Одне істинне – інше обов'язково хибне	Усі норми обов'язкові / Деякі норми не обов'язкові
Підпорядкування (субальтернація)	$A \rightarrow I, E \rightarrow O$	Істинність загального $\rightarrow$ істинність часткового	Усі злочини караються $\rightarrow$ Деякі злочини караються
Часткова сумісність (субконтрарність)	$I - O$	Можуть бути одночасно істинними, але не можуть бути одночасно хибними	Деякі акти чинні / Деякі акти не чинні

Таблиця 4.

Структура судження

Елемент	Позначення	Зміст	Приклад
Суб'єкт	S	Предмет, про який йдеться	«Особа»
Предикат	P	Ознака або властивість	«є правоздатною»
Зв'язка		Поєднує S і P	«є / не є»
Квантор		Вказує на обсяг S	«усі», «деякі»

Таблиця 5.

Судження в логіці та праві

Критерій	Логічне судження	Судження у праві
Сутність	Форма мислення	Засіб формулювання норм і рішень
Функція	Відображення істини/хибності	Оцінка фактів та правова кваліфікація
Використання	У мисленні та доказах	У нормах, вироках, аргументації
Значення	Теоретичне	Практичне (юридичні наслідки)

Ілюстрації та приклади*1. Визначення виду судження.*

Усі громадяни України мають право на освіту.

Це загальностверджувальне судження (А), оскільки використовується квантор «усі» (загальність), стверджується наявність ознаки (право на освіту). Структура судження: S («громадяни України») – Р («мають право на освіту»).

2. Визначення заперечного судження.

Жоден суддя не має права здійснювати правосуддя у стані конфлікту інтересів.

Це загальнозаперечне судження (Е), у якому квантор «жоден», наявне повне заперечення належності ознаки та обидва терміни (S і Р) розподілені.

3. Часткове судження у праві.

Деякі договори визнаються недійсними.

Це частковостверджувальне судження (І), оскільки в ньому «деякі» – квантор, стверджуються ознаки лише щодо частини об'єктів та жоден термін нерозподілений.

4. Аналіз розподіленості термінів.

Деякі правопорушення не злочини.

Це частковозаперечне судження (O). У ньому квантор «деякі», суб'єкт нерозподілений, а предикат розподілений, наявне заперечення.

5. Відношення суперечності.

Усі адміністративні правопорушення карані.

Деякі адміністративні правопорушення не карані.

Це суперечні судження (A–O). Вони не можуть бути одночасно істинними. Якщо перше істинне, то друге обов'язково хибне і навпаки. Відношення суперечності застосовується при перевірці правильності правових тверджень.

6. Відношення підпорядкування.

Усі злочини караються законом.

Деякі злочини караються законом.

У цьому прикладі маємо відношення підпорядкування ($A \rightarrow I$), у якому істинність загального судження гарантує істинність часткового. Судження такого типу використовуються в юридичному доведенні.

7. Відношення протилежності.

Усі договори дійсні.

Жоден договір не дійсний.

Це протилежні судження (A–E). Вони не можуть бути одночасно істинними, але можуть бути одночасно хибними (наприклад, якщо частина договорів дійсна, то інша – ні).

8. Практичний юридичний приклад (аналіз судження)

Особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в суді.

Це складне нормативне судження, яке містить умову, має форму правового принципу (презумпція

невинуватості). У логічному аналізі воно може бути розкладене на прості судження, такі як «Особа вважається невинуватою» та «Її вину не буде доведено в суді».

9. Виявлення логічної помилки.

Деякі юристи – судді, отже, всі юристи – судді.

У цьому прикладі наявна логічна помилка узагальнення та відбувся неправомірний перехід від часткового судження (І) до загального (А). У праві такі помилки призводять до хибних висновків.

Типові тестові завдання

1. Що таке судження у логіці?

- А. Незавершена думка;
- Б. Метафора про відношення між предметами;
- В. Мовний вираз емоцій;
- Г. Форма мислення, що стверджує або заперечує щось про предмет думки.

2. Ключовими елементами судження є:

- А. Предмет, дія, наслідок;
- Б. Суб'єкт, зв'язка, предикат;
- В. Історія, контекст, висновок;
- Г. Термін, визначення, приклад.

3. Які судження вважаються істинними?

- А. Ті, що відповідають дійсності;
- Б. Ті, що мають позитивний предикат;
- В. Ті, що містять кілька ідей;
- Г. Ті, що стверджують очевидність.

4. Який компонент у судженні вказує на кількість суб'єкта?

- А. Квантор;
- Б. Предикат;
- В. Логічна зв'язка;
- Г. Атрибут.

5. Що таке загальностверджувальне судження?

- А. Судження, в якому частина суб'єкта належить до предиката;
- Б. Судження, в якому весь обсяг суб'єкта належить до предиката;
- В. Судження, яке заперечує предикат;
- Г. Судження, в якому немає суб'єкта.

6. Яке судження буде одиничним?

- А. «Всі дерева – рослини»;
- Б. «Деякі студенти цікавляться правом»;
- В. «Студент Петро – переможець олімпіади»;
- Г. «Жоден злочин невинуватий».

7. У яких судженнях суб'єкт – розподілений, а предикат – ні?

- А. Загальностверджувальних (А);
- Б. Частковозаперечувальних (О);
- В. Загальнозаперечувальних (Е);
- Г. Частковостверджувальних (І).

8. У частковозаперечувальних судженнях (І) суб'єкт:

- А. Завжди розподілений;
- Б. Частково заперечений;
- В. Завжди нерозподілений;
- Г. Завжди виключений.

9. У яких судженнях суб'єкт і предикат завжди розподілені?

- А. Загальнозаперечувальних (Е);
- Б. Одиничних (S);
- В. Частковостверджувальних (І);
- Г. Загальностверджувальних (А).

10. Яке відношення між судженнями включає одночасну істинність і хибність?

- А. Контрарність;
- Б. Субконтрарність;
- В. Контрадикторність;
- Г. Сумісність.

11. Що означає контрарне відношення між судженнями?

- А. Судження, що виражають протилежні думки;
- Б. Суперечливі судження, які виключають одне одного;
- В. Судження, які несумісні за кількістю та якістю;
- Г. Рівнозначні судження.

12. Як називається фігура, яка демонструє відношення між судженнями?

- А. Реляційний граф;
- Б. Діаграма істинності;
- В. Схема висновків;
- Г. Логічний квадрат.

Практичні завдання**1. Загальна характеристика судження.**

Під час обговорення студент сказав: «Справедливість, законність, відповідальність» і пояснив, що в такий спосіб він висловив судження про право. Інші студенти засумнівалися, чи буде цей приклад судженням.

Запитання:

- 1. Чи справді наведене висловлювання буде судженням?
- 2. Які ознаки судження відсутні?
- 3. Чим судження відрізняється від поняття?

2. Судження у юридичній практиці.

У судовому рішенні зазначено: «Обвинувачений винен у вчиненні злочину». Студент стверджує, що це не судження, оскільки це лише формальне формулювання.

Запитання:

1. Чи це висловлювання буде судженням?
2. Які елементи судження тут можна виділити?
3. Яке значення мають такі судження у праві?

3. Структура простого судження.

Студент аналізує таке висловлювання: «Адвокат захищає підозрюваного», але не може визначити його логічну структуру.

Запитання:

1. Визначте суб'єкт, предикат і зв'язку в цьому судженні.
2. До якого виду простих суджень воно належить?
3. Чому важливо правильно визначати структуру судження?

4. Види простих суджень (кількість і якість).

На занятті розглядається наступне судження: «Усі судді – юристи». Один зі студентів вважає, що це часткове заперечне судження.

Запитання:

1. Чи правильна така характеристика?
2. Визначте кількість та якість цього судження.
3. До якого типу воно належить?

5. Розподіленість термінів.

Студент аналізує судження: «Деякі правопорушення – злочини» та стверджує, що обидва терміни в ньому розподілені.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Які терміни вважаються розподіленими, а які – ні?
3. Поясніть правило розподіленості термінів для цього виду суджень.

6. Розподіленість термінів (помилка).

Під час аналізу судження «Жоден злочин – неправомірна поведінка» студент зробив висновок, що предикат тут не розподілений.

Запитання:

1. Чи правильний цей висновок?
2. Визначте розподіленість суб'єкта і предиката.
3. Обґрунтуйте відповідь.

7. Відношення між судженнями.

Студент порівнює два судження: «Усі юристи знають закони» та «Деякі юристи не знають законів». Він вважає, що ці судження можуть бути одночасно істинними.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Який тип відношення існує між цими судженнями?
3. Поясніть відповідь.

8. Логічний квадрат (суперечність).

На практичному занятті розглядаються судження: «Усі правопорушення – злочини» та «Деякі правопорушення – не злочини». Студент вважає, що обидва судження можуть бути хибними.

Запитання:

1. Чи можливе це?
2. Яке відношення між цими судженнями?
3. Як це пояснюється за допомогою логічного квадрата?

9. Логічний квадрат (підпорядкування).

Студент аналізує запропоновані судження «Усі договори – правочини» та «Деякі договори – правочини». Він стверджує, що якщо перше судження істинне, то друге може бути хибним.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Яке відношення між цими судженнями?
3. Яке правило тут діє?

10. Практичне значення суджень.

У судовому рішенні використано таке формулювання: «Можливо, обвинувачений причетний до злочину». На підставі цього зроблено висновок про його вину.

Запитання:

1. Чи таке судження буде достатньою підставою для висновку?
2. Який характер має це судження (достовірне, ймовірне тощо)?
3. Чому важливо розрізняти види суджень у юридичній практиці?

11. Комплексна задача (аналіз судження).

У процесі розгляду справи суддя сформулював: «Жоден доказ у цій справі недопустимий». Студенту необхідно провести логічний аналіз цього висловлювання.

Запитання:

1. Визначте тип судження (за якістю і кількістю).
2. Визначте розподіленість термінів.
3. Які судження будуть йому суперечити за логічним квадратом?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 66–70.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 72–86.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 58–67.
4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 62–84.
5. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 52–56.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 144–163.
7. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 175–196.
8. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 84–93.
9. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 129–135.
10. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 43–46.
11. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 60–95.

12. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 53–66.

13. Пономаренко Т. О. Загальна характеристика та види суджень. *Право.ua*. 2023. № 2. С. 176–180.

14. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 26–34.

15. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей А. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 133–148.

16. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 72–81.

17. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 40–49.

18. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 81–90.

19. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 99–135.

20. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 7.

СКЛАДНІ СУДЖЕННЯ

- 7.1. Загальна характеристика складних суджень.
- 7.2. Єднальні судження.
- 7.3. Розділові судження.
- 7.4. Умовні судження.
- 7.5. Еквівалентні судження.

Ключові положення

Складні судження – важлива форма мислення в логіці та праві, оскільки вони утворюються шляхом поєднання двох або більше простих суджень за допомогою логічних зв'язок (кон'юнкції, диз'юнкції, імплікації, еквіваленції). На відміну від простих суджень, які відображають одну ознаку предмета, складні судження дозволяють фіксувати більш складні зв'язки між правовими явищами, умовами та наслідками.

У праві такі судження широко застосовуються у формулюванні норм, де необхідно встановити залежність між юридичними фактами і правовими наслідками, а також у процесі аргументації та доведення. Істинність складного судження визначається істинністю його складових частин і характером логічного зв'язку між ними.

Єднальні судження (кон'юнктивні) утворюються за допомогою логічного сполучника «і» та мають форму «А і В». Вони істинні лише тоді, коли істинні обидві складові частини. У праві такі судження відображають необхідність одночасного існування кількох умов для настання певного правового результату. Якщо хоча б одна з умов не виконується, усе судження вважається хибним, що має важливе значення при кваліфікації правових ситуацій.

Розділові судження (диз'юнктивні) утворюються за допомогою сполучника «або» та мають форму «А або

В». Вони можуть бути двох видів. Нестрогі – допускається істинність обох складових одночасно. Строгі – істиною може бути лише одна з альтернатив. У праві розділові судження використовуються для визначення можливих варіантів правової поведінки або наслідків. Розуміння характеру диз'юнкції важливе для правильного тлумачення норм і уникнення неоднозначностей.

Умовні судження (імпікативні) мають форму «якщо А, то В» і відображають причинно-наслідковий або умовний зв'язок між явищами. У них виділяють підставу (антецедент) і наслідок (консеквент). Такі судження базові для правових норм, оскільки більшість із них побудовані саме за умовною схемою: якщо настають певні юридичні факти, то виникають відповідні правові наслідки. Істинність умовного судження залежить від співвідношення істинності його частин і визначається за правилами логічної імпікації.

Еквівалентні судження (тотожності) утворюються за допомогою зв'язки «тоді і тільки тоді, коли» і мають форму «А тоді і тільки тоді, коли В». Вони виражають взаємну зумовленість і рівнозначність двох суджень, тобто кожне з них є як необхідною, так і достатньою умовою іншого. Такі судження істинні тоді, коли обидві частини мають однакове істиннісне значення, тобто або обидві істинні, або обидві хибні. У праві еквівалентні судження використовуються для точного визначення понять, встановлення юридичних критеріїв і формулювання норм, де необхідна повна відповідність між умовами та наслідками.

Отже, складні судження – невід'ємний інструмент юридичного мислення, оскільки дозволяють відображати складні зв'язки між правовими явищами, формулювати норми, будувати аргументацію та забезпечувати логічну чіткість і послідовність у правовій діяльності.

Термінологічний словник

Антецедент – частина умовного судження, що виражає умову (частина після слова «якщо»).

Диз'юнкція – логічна операція поєднання суджень за допомогою сполучника «або».

Еквівалентне судження (еквівалентність) – складне судження, у якому два судження перебувають у відношенні взаємної необхідності та достатності («тоді і тільки тоді, коли»).

Еквіваленція – логічний зв'язок між судженнями, що виражає їх взаємну зумовленість («тоді і тільки тоді, коли...»).

Єднальне судження (кон'юнктивне судження) – складне судження, у якому два або більше простих суджень поєднуються за допомогою логічного сполучника «і». Таке судження істинне лише тоді, коли істинні всі його складові.

Імплікація – логічний зв'язок між судженнями, що виражає умовну залежність одного судження від іншого («якщо..., то...»).

Істиннісне значення – логічна характеристика судження, яка визначає, чи воно істинне, чи хибне.

Закони де Моргана – це фундаментальні правила логіки, які описують, як заперечення взаємодіє з логічними операціями кон'юнкції та диз'юнкції.

Кон'юнкція – логічна операція поєднання двох або більше суджень за допомогою сполучника «і»; логічна форма єднального судження, в якій усі поєднані судження повинні бути істинними для істинності всього судження.

Консеквент – частина умовного судження, що виражає наслідок (частина після слова «то»).

Логічна рівнозначність – відношення між судженнями, при якому вони мають однакові умови істинності.

Логічна форма судження – структура судження, що відображає спосіб поєднання його складових еле-

ментів незалежно від конкретного змісту.

Логічні зв'язки (логічні сполучники) – слова або символи, що поєднують прості судження у складне та визначають характер їх логічного зв'язку. До основних логічних зв'язок належать: «і», «або», «якщо..., то...», «тоді і тільки тоді, коли...».

Нестрога (слабка) диз'юнкція – різновид розділового судження, у якому істинним може бути як одне, так і кілька з поєднаних суджень.

Причинно-наслідковий зв'язок – логічний або фактичний зв'язок між явищами, при якому одне явище виступає причиною виникнення іншого.

Пропозиційна логіка (логіка висловлювань) – розділ формальної логіки, який вивчає структуру складних суджень та логічні зв'язки між ними.

Розділове судження (диз'юнктивне судження) – складне судження, у якому прості судження поєднуються за допомогою логічного сполучника «або».

Складне судження – судження, утворене з двох або більше простих суджень, поєднаних між собою логічними зв'язками. У складному судженні встановлюється певне логічне відношення між окремими висловлюваннями.

Строга (сильна) диз'юнкція – різновид розділового судження, в якому істинним може бути лише одне з поєднаних суджень.

Таблиця істинності – логічний спосіб визначення істинності або хибності складного судження залежно від значень істинності його складових частин.

Умове судження (імплікативне судження) – складне судження, яке виражає залежність одного судження від іншого у формі «якщо..., то...».

Формалізація судження – подання судження за допомогою логічних символів для точного аналізу його структури.

Члени диз'юнкції – прості судження, що входять до складу розділового судження.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Основні види складних суджень

Вид судження	Логічна форма	Сполучник	Умова істинності	Приклад (з права)
Єднальне (кон'юнкція)	$A \wedge B$	і	Істинне, коли істинні обидві частини	Договір укладено законно і підписано сторонами
Розділове (диз'юнкція)	$A \vee B$	або	Істинне, коли істинна хоча б одна частина	Особа сплачує штраф або несе іншу відповідальність
Умове (імплікація)	$A \rightarrow B$	якщо..., то	Хибне лише коли А істинне, а В – ні	Якщо вчинено злочин, то настає відповідальність
Еквівалентне	$A \leftrightarrow B$	тоді і тільки тоді, коли	Істинне, коли обидві частини мають однакове значення	Особа є суб'єктом права тоді і тільки тоді, коли має правоздатність

Таблиця 2.

Порівняння істинності складних суджень

A	B	$A \wedge B$ (і)	$A \vee B$ (або)	$A \rightarrow B$ (якщо..., то)	$A \leftrightarrow B$ (еквівалентність)
I	I	I	I	I	I
I	X	X	I	X	X
X	I	X	I	I	X
X	X	X	X	I	I

Таблиця 3.

Структура складних суджень

Вид судження	Складові елементи	Особливість структури	Приклад
Кон'юнкція	$A + B$	Рівноправні частини	Правочин укладений і виконаний
Диз'юнкція	A / B	Альтернативні частини	Штраф або попередження
Імплікація	Умова (A) + наслідок (B)	Односторонній зв'язок	Якщо є порушення, то є санкція
Еквівалентність	$A \leftrightarrow B$	Двосторонній зв'язок	Особа дієздатна тоді і тільки тоді, коли досягла певного віку

Таблиця 4.

Використання складних суджень у праві

Вид судження	Функція у праві	Значення
Єднальне	Поєднання умов	Визначає сукупність підстав
Розділове	Вибір альтернатив	Дає варіанти поведінки або санкцій
Умове	Встановлення залежності	Основа правових норм («якщо – то»)
Еквівалентне	Точне визначення	Формує юридичні дефініції

Таблиця 5.

Порівняння логічних зв'язків

Критерій	Кон'юнкція	Диз'юнкція	Імплікація	Еквівалентність
Тип зв'язку	Поєднання	Альтернатива	Умова $\rightarrow$ наслідок	Взаємна умова
Кількість істинних частин	Обидві	Хоча б одна	Залежить від умови	Однакові значення
Роль у праві	Сукупність умов	Варіативність	Причинність	Тотожність

Ілюстрації та приклади

1. Єднальне судження (кон'юнкція).

Договір дійсний та укладений у письмовій формі.

Це кон'юнктивне судження ($A \wedge B$), яке поєднує дві умови за допомогою «і». Воно істинне лише тоді, коли обидві частини істинні. У сфері права це означає необхідність одночасного виконання кількох умов.

2. Невиконання однієї умови в кон'юнкції.

Особа досягла повноліття та має повну дієздатність.

Якщо особа досягла повноліття, але не має дієздатності (наприклад, обмежена судом), то все судження буде хибним. Приклад демонструє принцип: у кон'юнкції достатньо однієї хибної частини, щоб усе судження стало хибним.

3. Розділове судження (інклюзивна диз'юнкція).

Особа може подати апеляцію або касаційну скаргу.

Це диз'юнктивне судження ($A \vee B$). Тут «або» допускає можливість обох варіантів. Судження буде істинним, якщо істинна хоча б одна частина. У сфері права часто означає альтернативні можливості.

4. Строга диз'юнкція.

Особа може бути або позивачем, або відповідачем у справі.

Це виключна диз'юнкція ($A \oplus B$), яка не допускає одночасної істинності обох частин. Такий тип суджень використовується для чіткого розмежування правових ролей.

5. Умове судження (імплікація).

Якщо особа вчинила злочин, то вона підлягає кримінальній відповідальності.

Це імплікативне судження типу $A \rightarrow B$, де A – умова (вчинення злочину), B – наслідок (відповідальність). Умовні судження становлять основну логічну форму правових норм.

6. Аналіз істинності умовного судження.

Якщо договір укладено, то він дійсний.

У цьому випадку судження може бути хибним, якщо договір укладено з порушенням закону. Імплікація буде хибною, коли умова істинна, а наслідок – ні. Судження такого типу важливі для перевірки юридичних тверджень.

7. Еквівалентне судження.

Особа буде суб'єктом права тоді і тільки тоді, коли вона має правоздатність.

У прикладі використано еквівалентність ($A \leftrightarrow B$), де кожна частина виступає необхідною і достатньою умовою іншої. Судження буде істинним лише тоді, коли обидві частини мають однакове значення. Широко застосовується у правових визначеннях.

8. Помилка у складному судженні.

Якщо особа не вчинила злочину, то вона не несе жодної відповідальності.

У цьому судженні використано логічно некоректне узагальнення, оскільки можливі й інші види відповідальності (наприклад, цивільна, адміністративна). Отже, наявна помилка: неправильна імплікація (надмірне узагальнення наслідку).

9. Комбіноване складне судження.

Якщо особа вчинила правопорушення і її вину доведено, то вона підлягає відповідальності або звільняється від неї за законом.

Цей приклад містить одразу кілька логічних зв'язків. Наявні кон'юнкція ($A \wedge B$), імплікація ($\rightarrow$) та диз'юнкція ($\vee$). Такого типу судження характерні для складних правових норм, разом із тим, потребують поетапного логічного аналізу.

Типові тестові завдання**1. Що виступає визначальною ознакою складного судження?**

- А. Воно складається з одного суб'єкта і предиката;
- Б. Воно складається з двох або більше простих суджень, з'єднаних логічними сполучниками;
- В. Воно містить риторичне питання;
- Г. Воно складається з багатозначних висновків.

2. Які логічні зв'язки використовуються в складних судженнях?

- А. «Але», «хоча», «коли-небудь»;
- Б. «Завдяки», «через», «незважаючи на»;
- В. «Взагалі», «можливо», «ймовірно»;
- Г. «І», «або», «якщо... то», «тільки і тільки тоді, коли...».

3. Як визначається істинність складного судження?

- А. Кількістю його суб'єктів;
- Б. Граматичною правильністю;
- В. Істинністю або хибністю простих суджень, з яких воно складається;
- Г. Відповідністю його контексту.

4. Який із наведених сполучників використовується для утворення єднальних суджень?

- А. «І», «та», «проте»;
- Б. «Або»;
- В. «Якщо... то»;
- Г. «Однак».

5. Коли єднальне судження буде істинним?

- А. Тільки якщо принаймні одне просте судження істинне;
- Б. Якщо хоча б одне просте судження хибне;
- В. Тільки якщо всі прості судження, з яких воно складається, істинні;
- Г. Коли хибність усіх простих суджень взаємозаперечується.

6. Наведіть приклад єднального судження:

- А. «Рішення суду має бути своєчасним і вмотивованим»;
- Б. «Підсудний або винен, або невинен»;
- В. «Якщо існує вина, то має бути покарання»;
- Г. «Частина підозрюваних є студентами».

7. Який сполучник утворює розділове судження?

- А. «І», «та»;
- Б. «Або», «чи»;
- В. «Коли», «після»;
- Г. «Тільки і тільки тоді, коли».

8. Коли слабка диз'юнкція буде істинною?

- А. Тільки якщо всі члени диз'юнкції істинні;
- Б. Якщо члени диз'юнкції несумісні;
- В. Тільки якщо всі члени диз'юнкції хибні;
- Г. Якщо хоча б один із членів диз'юнкції істинний.

9. Приклад строгої диз'юнкції:

- А. «Підсудний або винен, або невинен»;
- Б. «Рішення суду має бути точним або обґрунтованим»;
- В. «Незаконне проведення абортів карається ув'язненням або штрафом»;
- Г. «Законодавець і схвалює, і перевіряє закони».

10. Умове судження – це:

- А. Судження, яке використовує логічну зв'язку «і», «та»;
- Б. Судження, в якому два простих судження пов'язані зв'язкою «якщо ... то»;
- В. Судження, що описує тільки одиничні предмети;
- Г. Судження, яке не відображає причинно-наслідкових зв'язків.

11. Як називається перше судження у формулі імплікації ($A \rightarrow B$)?

- А. Підстава (антецедент);
- Б. Наслідок;
- В. Результат (консеквент);
- Г. Умовний вислів.

12. У якому випадку імплікація буде хибною?

- А. Коли підстава і наслідок істинні;
- Б. Коли підстава істинна, але наслідок хибний;
- В. Коли підстава і наслідок хибні;
- Г. Коли наслідок істинний, а підстава хибна.

13. Яка логічна зв'язка використовується для еквівалентних суджень?

- А. «Якщо ... то»;
- Б. «Або ... або»;
- В. «Якщо і тільки якщо»;
- Г. «Та ... і».

14. Коли еквівалентне судження буде істинним?

- А. Коли обидва прості судження істинні;
- Б. Коли обидва прості судження хибні;
- В. Коли обидва прості судження істинні або хибні;
- Г. Коли одне із суджень хибне.

14. Як читається формула еквівалентного судження ($A \leftrightarrow B$)?

- А. «А і В»;
- Б. «А впливає з В»;
- В. «А або В»;
- Г. «А еквівалентне В».

15. Який із наведених виразів – умовне судження?

- А. «У разі якщо особа порушила закон, то вона несе відповідальність»;
- Б. «Студент виконав завдання і отримав оцінку»;
- В. «Або договір укладений, або співпраця припинена»;
- Г. «Цей закон має силу лише тоді, коли ратифікований парламентом».

16. Який із наведених прикладів – еквівалентне судження?

- А. «Підсудний винен, якщо є докази»;
- Б. «Якщо зараз липень, то зараз літо, і навпаки»;
- В. «Договір вважається укладеним, якщо підписаний хоча б однією стороною»;
- Г. «Якщо ціна знижена, то товар продається швидше».

17. Який приклад демонструє хибну імплікацію?

- А. «Якщо сьогодні субота, то всі магазини відкриті» (у випадку, коли субота, але магазини закриті);
- Б. «Якщо температура висока, то буде дощ»;
- В. «Якщо укладений договір, то співпраця завершена»;
- Г. «У разі перевищення швидкості водій буде оштрафований».

Практичні завдання**1. Загальна характеристика складних суджень.**

Під час заняття студент зазначив: «Обвинувачений визнав провину» і додав, що це складне судження, оскільки воно має юридичне значення і використовується у судовій практиці.

Запитання:

- 1. Чи це судження складне?
- 2. Яка ознака складного судження відсутня?
- 3. Чим складне судження відрізняється від простого?

2. Єднальні судження (кон'юнкція).

У вироку суду зазначено: «Обвинувачений незаконно проник до житла та викрав майно потерпілого». Студент стверджує, що достатньо довести лише одну з цих дій для підтвердження всього судження.

Запитання:

- 1. Який вид складного судження використано?
- 2. Чи правильне твердження студента?
- 3. За якої умови таке судження буде істинним?

3. Єднальні судження (помилка в розумінні).

Під час аналізу справи студент зазначив: «Якщо хоча б одна частина складного судження істинна, то все судження істинне». Він застосував це до ситуації, де було кілька умов, поєднаних сполучником «і».

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Який закон логіки порушено?
3. Поясніть на прикладі.

4. Розділові судження (диз'юнкція).

У законі зазначено: «Особа підлягає відповідальності у разі вчинення злочину або адміністративного правопорушення». Студент вважає, що обидві умови мають настати одночасно.

Запитання:

1. Який вид складного судження тут використано?
2. Чи правильне тлумачення студента?
3. Чим відрізняється строга і нестрога диз'юнкція?

5. Розділові судження (строга диз'юнкція).

Під час обговорення студент сказав: «Особа може бути або суддею, або адвокатом» і пояснив, що ці ролі взаємовиключні.

Запитання:

1. Який вид розділового судження тут використано?
2. Чи завжди такі поняття взаємовиключні?
3. Яка умова істинності цього судження?

6. Умовні судження (імплікація).

У правовій нормі зазначено: «Якщо особа вчинила злочин, то вона підлягає кримінальній відповідальності». Студент зробив висновок, що якщо особа не вчинила злочин, то вона не підлягає відповідальності.

Запитання:

1. Який вид складного судження використано?
2. Чи правильний висновок студента?
3. Яка логічна помилка тут допущена?

7. Умовні судження (заперечення підстави).

Студент міркує: «Якщо укладений договір, то виникають правовідносини. Договору немає, а отже, немає правовідносин».

Запитання:

1. Чи це міркування логічно правильне?
2. Яка помилка допущена?
3. Чому ця помилка типова в юридичному мисленні?

8. Умовні судження (ствердження наслідку).

Під час аналізу справи студент зазначив, що «Якщо особа винна, то вона буде покарана. Особу покарано, а отже, вона винна».

Запитання:

1. Чи цей висновок правильний?
2. Яка логічна помилка допущена?
3. Чим небезпечна така помилка у правозастосуванні?

9. Еквівалентні судження.

У підручнику наведено твердження: «Особа вважається адвокатом тоді і тільки тоді, коли вона має відповідний статус і право здійснювати адвокатську діяльність». Студент не розуміє, чим це судження відрізняється від звичайного умовного.

Запитання:

1. Який вид складного судження тут використано?
2. У чому особливість еквівалентного судження?
3. Яка умова його істинності?

10. Еквівалентність (помилка тлумачення).

Студент стверджує, що «Якщо особа стала юристом, то вона має юридичну освіту. Отже, якщо особа має юридичну освіту, то вона – юрист». Він вважає це еквівалентністю.

Запитання:

1. Чи правильне це міркування?
2. Чи ці судження еквівалентні?
3. У чому полягає логічна помилка?

11. Комплексна задача (аналіз складного судження).

У судовому рішенні зазначено таке: «Якщо особа вчинила злочин і її вина доведена, то вона підлягає покаранню або звільняється від нього у випадках, передбачених законом». Студенту потрібно проаналізувати структуру цього висловлювання.

Запитання:

1. Які види складних суджень поєднані в цьому прикладі?
2. Виділіть окремі логічні зв'язки.
3. За яких умов це судження істинне?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 70–71.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 86–104.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 68–77.
4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-тє вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 62–84.
5. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 56–60.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 169–193.
7. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 199–212.
8. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 148–157.
9. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 46–47.
10. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 84–93.
11. Матюшина І. Логіка : практикум. Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С 31–44.
12. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 95–116.

13. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 66–78.

14. Пономаренко Т. О. Загальна характеристика та види суджень. *Право.ua*. 2023. № 2. С. 176–180.

15. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 34–37.

16. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 92–98.

17. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С 106–135.

18. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 8.

МОДАЛЬНА ЛОГІКА ПРАВА

- 8.1. Поняття модальності.
- 8.2. Алетична модальність.
- 8.3. Епістемічна модальність.
- 8.4. Логіка дії.

Ключові положення

Модальна логіка права – це важливий розділ юридичної логіки, який досліджує висловлювання не лише з погляду їх істинності чи хибності, а й з урахуванням різних модальних характеристик, тобто необхідності, можливості, знання, віри, обов'язку чи дозволу. Поняття модальності відображає особливий спосіб ставлення суб'єкта до змісту висловлювання або ж об'єктивний статус цього змісту у світі.

У праві модальність має принципове значення, оскільки правові норми завжди пов'язані з оцінками належного, можливого, обов'язкового чи забороненого, а також із визначенням рівня обґрунтованості знань і доказів.

Алетична модальність як різновид модальності характеризується висловлюваннями з точки зору необхідності, можливості або випадковості. Вона відображає об'єктивні зв'язки дійсності та не залежить від суб'єктивного сприйняття. У межах алетичної модальності розрізняють необхідні істини (те, що не може бути інакше), можливі твердження (те, що може бути або не бути) та випадкові факти (те, що є, але могло б бути іншим). У правовому контексті алетична модальність використовується для аналізу логічної структури норм і висновків, зокрема, при встановленні того, чи певна правова ситуація неминуха, чи лише потенційна.

Епістемічна модальність пов'язана з оцінкою знань, переконань і ступеня впевненості суб'єкта що-

до істинності висловлювання. Вона відображає рівень обґрунтованості суджень, що особливо важливо в юридичній діяльності, де рішення приймаються на основі доказів, свідчень і аргументації. У межах епістемічної модальності розрізняють знання (достовірно встановлені факти), віру або припущення (ймовірні судження) та сумнів (недостатньо обґрунтовані твердження). Для права це має ключове значення, оскільки судові рішення повинні базуватися не на припущеннях, а на доведених обставинах, що відповідають встановленим стандартам доказування.

Логіка дії (праксеологічна або деонтична логіка у ширшому контексті) досліджує висловлювання, пов'язані з людською діяльністю, намірами, цілями та нормами поведінки. У праві вона тісно пов'язана з аналізом юридичних норм, які регулюють поведінку суб'єктів через категорії обов'язку, дозволу та заборони. Логіка дії дозволяє моделювати правові ситуації, аналізувати наслідки вчинків і оцінювати їх відповідність нормам права. Вона також допомагає досліджувати структуру правових рішень, зокрема, встановлювати зв'язок між намірами особи, її діями та юридичною відповідальністю. Отже, модальна логіка права забезпечує глибше розуміння правових явищ, поєднує аналіз об'єктивних можливостей, суб'єктивних знань і нормативних вимог, що необхідні для обґрунтованого юридичного мислення.

Термінологічний словник

Алетична модальність – різновид модальності, що відображає зв'язок судження з об'єктивною дійсністю через категорії необхідності, можливості або неможливості.

Дія – свідомий вчинок суб'єкта, спрямований на досягнення певної мети та такий, що має правове або соціальне значення.

Достовірність – характеристика судження, що означає його підтвердженість знанням або достатніми доказами.

Епістемічна модальність – різновид модальності, який відображає ступінь достовірності, знання або обґрунтованості певного твердження з точки зору суб'єкта пізнання.

Знання – результат пізнавальної діяльності суб'єкта, що відображає об'єктивну реальність та підтверджений доказами або досвідом.

Ймовірність – ступінь обґрунтованості або правдоподібності твердження, коли воно не повністю доведене, але має певну міру підтвердження.

Контингентність – модальна характеристика судження, що означає його випадковість, яка може бути як істинною, так і хибною залежно від обставин.

Логіка дії – напрям у модальній логіці, який досліджує логічні структури висловлювань, що описують дії, наміри, рішення та їхні наслідки.

Мета дії – очікуваний результат, на досягнення якого спрямована діяльність суб'єкта.

Модальна логіка – розділ логіки, що вивчає логічні структури висловлювань, які містять модальні оператори (необхідність, можливість, обов'язковість, дозволеність тощо) та досліджує способи їхнього логічного аналізу.

Модальне судження – судження, у якому, крім основного змісту, міститься вказівка на спосіб існування або оцінку висловлювання (наприклад, необхідно, можливо, відомо, дозволено).

Модальний оператор – логічний елемент висловлювання, що виражає певний тип модальності (наприклад, «необхідно», «можливо», «обов'язково», «дозволено», «відомо», «ймовірно»).

Модальність – логічна характеристика судження, що відображає спосіб відношення висловлювання

до дійсності, знання, необхідності, можливості чи обов'язковості. У логіці права модальність дозволяє визначати ступінь істинності, необхідності, можливості або обов'язковості тверджень.

Можливість (алетична) – модальна характеристика судження, що вказує на потенційну здійсненність певного стану речей, який не суперечить законам логіки або реальності.

Намір – внутрішня спрямованість суб'єкта на здійснення певної дії.

Неможливість – модальна характеристика, що означає повну несумісність певного твердження з реальністю або логічними законами.

Необхідність (алетична) – модальна характеристика судження, яка означає, що певне твердження не може бути хибним за даних умов і впливає із закономірностей або логічних зв'язків.

Раціональність дії – відповідність дії поставленій меті та обґрунтованість вибору засобів для її досягнення.

Результат дії – фактичний наслідок виконаної дії, що може відповідати або не відповідати поставленій меті.

Сумнів – стан невизначеності щодо істинності судження, що виникає через недостатність інформації або суперечливість доказів.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Загальна характеристика видів модальності

Критерій	Алетична модальність	Епістемічна модальність	Логіка дії
Сутність	Характеризує об'єктивний статус висловлювання	Відображає рівень знання та впевненості	Аналізує дії, наміри та норми поведінки
Основне питання	Це необхідне чи можливе?	Наскільки це відомо або доведено?	Що слід робити?
Залежність від суб'єкта	Незалежна	Залежить від суб'єкта пізнання	Частково залежить (через наміри та норми)
Сфера застосування	Логічний аналіз фактів	Доказування, оцінка інформації	Правове регулювання поведінки
Значення для права	Визначає можливість/неминучість подій	Забезпечує обґрунтованість рішень	Регулює дії через норми

Таблиця 2.

Види алетичної модальності

Вид	Характеристика	Логічна форма	Приклад у праві
Необхідність	Те, що не може бути інакше	Необхідно, що А	Закон повинен виконуватися
Можливість	Те, що може бути або не бути	Можливо, що А	Особа може укласти договір
Випадковість	Те, що є, але могло б бути іншим	Випадково, що А	Свідок був присутній на місці події

Таблиця 3.

Види епістемічної модальності

Вид	Характеристика	Рівень обґрунтованості	Приклад
Знання	Достовірно встановлена істина	Високий	Вина доведена судом
Віра (переконання)	Ймовірне судження	Середній	Підозрюється причетність особи
Сумнів	Недостатня обґрунтованість	Низький	Немає достатніх доказів

Таблиця 4.

Основні категорії логіки дії (деонтичної логіки)

Категорія	Зміст	Логічна форма	Приклад у праві
Обов'язок	Дія, яку необхідно виконати	Обов'язково А	Сплата податків
Дозвіл	Дія, яку можна виконати	Дозволено А	Право на освіту
Заборона	Дія, яку не можна виконувати	Заборонено А	Заборона крадіжки

Таблиця 5.

Порівняння алетичної та епістемічної модальності

Критерій	Алетична	Епістемічна
Природа	Об'єктивна	Суб'єктивна
Предмет	Стан речей у світі	Знання про стан речей

Основні категорії	Необхідність, можливість	Знання, віра, сумнів
Застосування в праві	Аналіз ситуацій	Оцінка доказів
Приклад	Подія могла відбутися	Відомо, що подія відбулася

Таблиця 6.

Зв'язок модальностей у праві

Вид модальності	Що аналізує	Роль у юридичному процесі
Алетична	Об'єктивні можливості	Визначення фактів справи
Епістемічна	Рівень знань і доказів	Обґрунтування рішення
Логіка дії	Поведінку та норми	Регулювання дій суб'єктів

Ілюстрації та приклади

1. Алетична модальність (необхідність, можливість, випадковість).

Особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності.

Це висловлювання має характер необхідності, оскільки випливає з норм права і не допускає альтернативи за наявності встановленого факту злочину.

Сторони можуть укласти мирову угоду.

У цьому випадку йдеться про можливість, а не обов'язок. Дія дозволена, але не обов'язкова.

Свідок опинився на місці події.

Тут мова йде про випадковий факт, тобто свідок міг там бути, а міг і не бути. Подія не є необхідною.

2. Епістемічна модальність (знання, віра, сумнів).

Суд встановив, що обвинувачений був на місці злочину.

Це достовірне знання, підтверджене доказами та закріплене у судовому рішенні.

Слідство вважає, що підозрюваний причетний до правопорушення.

У цьому випадку буде ймовірне судження, яке ще не доведено остаточно.

Немає достатніх доказів для підтвердження вини особи.

Цей приклад відображає стан невизначеності, коли інформації недостатньо для висновку.

3. Логіка дії (обов'язок, дозвіл, заборона).

Громадяни зобов'язані сплачувати податки.

Це нормативний припис, тому дія обов'язкова та підкріплена санкціями.

Кожен має право на свободу слова.

Дія у цьому випадку дозволена, але не обов'язкова, тому особа може реалізувати це право або ні.

Забороняється керування транспортним засобом у стані сп'яніння.

Цей приклад фіксує категоричну заборону, порушення якої тягне юридичну відповідальність.

4. Поєднання модальностей.

Якщо вина особи доведена, суд зобов'язаний винести обвинувальний вирок.

У цьому прикладі поєднуються три модальності: епістемічна («вина доведена» – знання), алетична (логічна необхідність наслідку) та логіка дії (обов'язок суду діяти певним способом).

Особа може бути виправдана, якщо її вина не доведена.

Тут також поєднуються три модальності: епістемічна (відсутність знання – сумнів), алетична (можливість альтернативного результату) та логіка дії (дозвіл суду на певне рішення).

Адвокат повинен довести невинуватість клієнта, якщо існує ризик обвинувального вироку.

У цьому прикладі також поєднуються епістемічна модальність (припущення щодо ризику), алетична модальність (можливість негативного результату) та логіка дії (обов'язок адвоката діяти).

5. Типові логічні помилки у модальностях. Якщо особа могла вчинити злочин, то вона його вчинила.

У прикладі відбулася плутанина можливого і необхідного. Помилка: можливість не означає факт.

Я впевнений, що він винен, отже, це доведено.

У цьому випадку відбулося змішування віри та знань. Суб'єктивна впевненість не дорівнює юридичному доведенню.

Якщо дія не заборонена, то вона обов'язкова.

У прикладі відбулася помилка в логіці дії, оскільки відсутність заборони означає дозвіл, але не обов'язок.

Типові тестові завдання

1. Що відображає модальність судження?

- А. Лише структуру судження;
- Б. Додаткову характеристику обґрунтованості та статусу судження;
- В. Тільки істинність судження;
- Г. Лише граматичну форму.

2. Яка формула відображає модальність судження?

- А. $S \rightarrow P$;
- Б. $S \in P$;
- В. Mp або $M(S-P)$;
- Г. $P \wedge Q$.

3. Що означає логічна детермінованість судження?

- А. Залежність від емоцій;
- Б. Залежність від реальних фактів;
- В. Залежність від структури судження або логічної системи;
- Г. Випадковість істинності.

4. Які судження фактично детерміновані?

- А. Ті, що перевіряються через реальний стан речей;
- Б. Ті, що визначаються логічною формою;
- В. Ті, що гіпотетичні;
- Г. Ті, що не мають істинності.

5. Що характеризує алетична модальність?

- А. Емоційне ставлення;
- Б. Мовні особливості;
- В. Соціальні норми;
- Г. Фактичну або логічну необхідність і можливість.

6. Що таке судження необхідності?

- А. Те, що випадково істинне;
- Б. Те, що виражає закономірність;
- В. Те, що не має обґрунтування;
- Г. Те, що сумнівне.

7. Випадкові судження – це:

- А. Судження, що завжди істинні;
- Б. Судження, що виражають закономірності;
- В. Судження, які можуть бути істинними або хибними залежно від умов;
- Г. Судження без змісту.

8. Як утворюються судження неможливості?

- А. Через підтвердження істинності;
- Б. Через логічний аналіз;
- В. Через індукцію;
- Г. Шляхом заперечення суджень можливості.

9. Що визначає епістемічна модальність?

- А. Форму висловлювання;
- Б. Логічні зв'язки;
- В. Структуру аргументу;
- Г. Ступінь обґрунтованості знання.

10. Які судження приймаються на віру?

- А. Логічно доведені;
- Б. Емпірично перевірені;
- В. Ті, що визнаються без обґрунтування;
- Г. Тільки наукові.

11. Що таке верифіковані судження?

- А. Судження, істинність яких доведена;
- Б. Судження, що хибні;
- В. Судження без доказів;
- Г. Судження, що суперечать фактам.

12. Імовірні судження – це:

- А. Абсолютно доведені;
- Б. Повністю хибні;
- В. Недостатньо обґрунтовані;
- Г. Логічно необхідні.

13. Який оператор вважається активним і означає вимогу?

- А. С;
- Б. А;
- В. Т;
- Г. Н.

14. Що означає оператор С (надання)?

- А. Пасивну відповідь на вимогу;
- Б. Вимогу;
- В. Заборону;
- Г. Примус.

15. Оператор Н (чинення) означає:

- А. Прийняття рішення;
- Б. Відмову;
- В. Нав'язування дії;
- Г. Заперечення.

16. Що означає оператор А (прийняття)?

- А. Нав'язування дії;
- Б. Вимогу;
- В. Реакцію (згоду або незгоду) на дію іншого суб'єкта;
- Г. Заборону.

Практичні завдання

1. Поняття модальності.

Під час заняття студент сказав: «Особа вчинила правопорушення» і пояснив, що це вже модальне судження, оскільки воно стосується права.

Запитання:

1. Чи це судження модальне?
2. Яка ознака модальності відсутня?
3. Що таке модальність у логіці?

2. Алетична модальність (необхідність).

У судовому рішенні зазначено: «Кожна особа, яка вчинила злочин, повинна бути покарана». Студент вважає, що це приклад необхідного судження.

Запитання:

1. Чи це судження алетично необхідне?
2. Чим відрізняється логічна необхідність від нормативної вимоги?
3. Чи коректно використовувати категорію необхідності у цьому випадку?

3. Алетична модальність (можливість).

Студент формулює тезу: «Особа може бути притягнута до відповідальності» і вважає, що це приклад випадковості.

Запитання:

1. До якого виду алетичної модальності належить це судження?
2. Чим відрізняється можливість від випадковості?
3. Наведіть приклад необхідного судження з права.

4. Епістемічна модальність (знання).

Слідчий у справі зазначає: «Встановлено, що обвинувачений перебував на місці злочину». Студент вважає, що це судження відображає припущення.

Запитання:

1. До якого виду епістемічної модальності належить

це судження?

2. Чим відрізняється знання від припущення?

3. Яке значення мають такі судження у доказуванні?

5. Епістемічна модальність (віра/припущення).

Прокурор заявляє: «Ймовірно, обвинувачений причетний до злочину». На підставі цього робиться висновок про необхідність покарання.

Запитання:

1. Який вид модальності тут використано?

2. Чи достатнє таке судження для юридичного висновку?

3. У чому полягає логічна помилка?

6. Порівняння модальностей.

У справі використовуються два формулювання. Перше – «Доведено, що особа винна» та друге – «Можливо, особа винна». Студент вважає, що вони мають однакову логічну силу.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?

2. До яких видів модальності належать ці судження?

3. У чому полягає їх принципова різниця?

7. Логіка дії (обов'язок).

У нормі права зазначено, що «Особа зобов'язана сплатити податки». Студент вважає, що це опис фактичної поведінки, а не логічне судження.

Запитання:

1. Чи це вважається судженням у логіці дії?

2. Який вид модальності тут виражено?

3. Чим відрізняються нормативні судження від описових?

8. Логіка дії (дозвіл).

У законі зазначено, що «Особа має право на захист». Студент трактує це як обов'язок особи здійснювати захист.

Запитання:

1. Який тип модальності тут використано?
2. Чи правильне тлумачення студента?
3. У чому різниця між дозволом і обов'язком?

9. Логіка дії (заборона).

У нормативному акті передбачено, що «Забороняється керувати транспортним засобом у стані сп'яніння». Студент вважає, що це лише рекомендація.

Запитання:

1. Який вид модальності тут виражено?
2. Чи правильне таке тлумачення?
3. Яке значення має заборона у праві?

10. Помилка змішування модальностей.

Студент міркує, що «Можливо, особа вчинила злочин, а отже, вона повинна бути покарана». Він вважає, що цього достатньо для юридичного висновку.

Запитання:

1. Які види модальності тут змішані?
2. У чому полягає логічна помилка?
3. Чому таке міркування небезпечне у правозастосуванні?

11. Комплексна задача (аналіз модальних суджень).

У судовому процесі були використані такі формулювання: «Ймовірно, особа причетна до злочину», «Доведено, що вона вчинила злочин» та «Особа повинна понести покарання». Студенту необхідно проаналізувати ці висловлювання.

Запитання:

1. Визначте вид модальності кожного судження.
2. Яке з них має найбільшу логічну силу?
3. Яка послідовність їх використання правильна в юридичному процесі?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 71–74.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 104–108.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 7 8–83.
4. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 53–55.
5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 163–165.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 196–198.
7. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во Уж-НУ «Говерла», 2022. С. 135–148.
8. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 90–91.
9. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 9.

УМОВИВІД У СТРУКТУРІ ПРАВА

- 9.1. Поняття умовиводу.
- 9.2. Види умовиводів.
- 9.3. Операції утворення безпосередніх умовиводів та їх використання на практиці.
- 9.4. Простий категоричний силогізм.
- 9.5. Загальні правила простого категоричного силогізму.
- 9.6. Фігури та модуси простого категоричного силогізму.

Ключові положення

Умовивід у структурі права – це одна з базових форм логічного мислення, що забезпечує перехід від наявних знань до нових висновків та відіграє ключову роль в юридичній аргументації, тлумаченні норм права та прийнятті рішень. Умовивід – форма мислення, в якій з одного або кількох суджень (засновків) логічно виводиться нове судження (висновок).

У правовій діяльності умовиводи лежать в основі доказування, кваліфікації правових ситуацій і побудови юридичних позицій, адже дозволяють обґрунтовано переходити від норм права та встановлених фактів до юридично значущих висновків.

Залежно від характеру логічного переходу від засновків до висновку розрізняють основні види умовиводів: дедуктивні, індуктивні та умовиводи за аналогією. Дедуктивні умовиводи забезпечують необхідний, достовірний висновок за умови істинності засновків і правильної логічної форми. Саме вони найбільш типові для правозастосування, наприклад, коли загальна правова норма застосовується до конкретного випадку. Індуктивні умовиводи ґрунтуються на узагальненні окремих фактів та дають імовірнісні висновки,

що часто використовуються при аналізі судової практики або встановленні закономірностей. Умовиводи за аналогією передбачають перенесення знань з одного об'єкта на інший на підставі їх подібності й застосовуються, зокрема, у випадках прогалів у праві.

Особливе місце займають безпосередні умовиводи, які утворюються з одного засновку без залучення додаткових суджень. До основних операцій їх утворення належать перетворення (обверсія), обернення (конверсія) та протиставлення предикату. Перетворення полягає у зміні якості судження (стверджувальне на заперечне або навпаки) із заміною предиката на суперечне поняття. Обернення – це взаємна заміна місцями суб'єкта і предиката за збереження істинності. Протиставлення предикату поєднує перетворення й обернення. У правовій практиці ці операції допомагають уточнювати зміст норм, виявляти приховані смисли та формулювати коректні юридичні висновки.

Центральним різновидом дедуктивного умовиводу є простий категоричний силізм – умовивід, що складається з категоричних суджень (два засновки (більший і менший) та висновок). У ньому також використовуються три терміни: великий термін (предикат висновку), малий термін (суб'єкт висновку) і середній термін, який поєднує засновки та забезпечує логічний зв'язок між ними. У праві класичним прикладом буде застосування норми (загального правила) до конкретного факту. Так, загальна норма виступає більшим засновком, встановлений факт – меншим, а юридична кваліфікація – висновком.

Для забезпечення правильності простого категоричного силізму необхідно дотримуватися низки загальних правил. По-перше, у силізмі має бути лише три терміни, і кожен із них повинен вживатися в одному й тому самому значенні. По-друге, середній термін має бути розподілений принаймні в одному із

засновків, інакше зв'язок між крайніми термінами не буде встановлений. По-третє, жоден термін не може бути розподілений у висновку, якщо він не був розподілений у засновках. По-четверте, із двох заперечних засновків не можна зробити висновок; якщо один із засновків заперечний, то й висновок має бути заперечним. По-п'яте, із двох часткових засновків висновок не випливає; якщо один із засновків частковий, то й висновок буде частковим. Дотримання цих правил – необхідна умова логічної коректності юридичних міркувань.

Структурно простий категоричний силізм може набувати різних форм залежно від розташування середнього терміна у засновках. Це так звані фігури силізму. Існують чотири фігури, кожна з яких має свої допустимі модуси, тобто конкретні комбінації типів суджень, що забезпечують правильний висновок. Наприклад, у першій фігурі середній термін виступає суб'єктом у більшому засновку і предикатом у меншому, що робить її найбільш придатною для юридичної аргументації, оскільки вона чітко відображає процес підведення конкретного випадку під загальну норму. Інші фігури використовуються рідше, але також можуть бути корисними для аналізу складніших логічних конструкцій у праві.

Отже, умовивід – невід'ємний елемент юридичного мислення, що забезпечує логічну послідовність, обґрунтованість і переконливість правових висновків. Знання видів умовиводів, операцій їх побудови та правил силістики дозволяє юристу уникати логічних помилок, правильно тлумачити правові норми й ефективно здійснювати правозастосовну діяльність.

Термінологічний словник

Безпосередній умовивід – умовивід, у якому висновок робиться з одного засновку шляхом його логічного перетворення.

Більший засновок – засновок силогізму, що містить більший термін.

Більший термін (P) – предикат висновку в силогізмі.

Види умовиводів – основні форми логічних міркувань, що відрізняються способом переходу від засновків до висновку.

Висновок – нове судження, отримане логічним шляхом із засновків у процесі умовиводу.

Дедуктивний умовивід – умовивід, у якому висновок з необхідністю випливає із загальних положень або правил.

Друга фігура силогізму – фігура, у якій середній термін виступає предикатом в обох засновках.

Засновок – вихідне судження, яке використовується у процесі логічного міркування для отримання висновку.

Індуктивний умовивід – умовивід, у якому на основі окремих фактів або спостережень робиться узагальнення.

Логічне слідування – відношення між засновками та висновком, за якого істинність засновків гарантує істинність висновку.

Логічні операції над судженнями – способи перетворення суджень, що дозволяють отримувати нові судження без зміни їх істинності.

Менший засновок – засновок силогізму, що містить менший термін.

Менший термін (S) – суб'єкт висновку в силогізмі.

Модус силогізму – різновид силогізму, який визначається комбінацією кількості та якості суджень у його засновках і висновку.

Обернення (конверсія) – операція безпосереднього умовиводу, при якій суб'єкт і предикат судження міняються місцями без зміни змісту висловлювання.

Опосередкований умовивід – умовивід, у якому висновок робиться з двох або більше засновків.

Основні правила силогізму – правила щодо кількості термінів, їх розподіленості, якості та кількості засновків, які гарантують логічну правильність висновку.

Перетворення (обверсія) – логічна операція безпосереднього умовиводу, що полягає у зміні якості судження (стверджувального на заперечне або навпаки) із заміною предиката на протилежний.

Перша фігура силогізму – фігура, у якій середній термін виступає суб'єктом у великому засновку та предикатом у малому.

Правила простого категоричного силогізму – логічні вимоги до структури силогізму, дотримання яких забезпечує правильність умовиводу.

Правильний модус – така комбінація суджень у силогізмі, що відповідає всім правилам логічного виведення і забезпечує істинність висновку за істинністю засновків.

Простий категоричний силогізм – дедуктивний умовивід, що складається з двох категоричних засновків і категоричного висновку.

Протиставлення предикатові – логічна операція, у якій суб'єкт початкового судження замінюється запереченням предиката, а предикат – суб'єктом.

Середній термін (М) – термін, який входить до обох засновків силогізму, але відсутній у висновку і слугує зв'язком між більшим і меншим термінами.

Силогізм – дедуктивний умовивід, у якому висновок робиться з двох засновків, що пов'язані між собою через спільний термін.

Термін силогізму – поняття, яке входить до складу засновків і висновку силогізму.

Третя фігура силогізму – фігура, у якій середній термін виступає суб'єктом в обох засновках.

Умовивід – форма логічного мислення, за допомогою якої з одного або кількох суджень (засновків) виводиться нове судження (висновок), що логічно випливає з них.

Умовивід за аналогією – міркування, у якому на основі подібності між об'єктами робиться висновок про їхню подібність в інших ознаках.

Фігура силогізму – форма силогізму, що визначається розташуванням середнього терміна у засновках.

Четверта фігура силогізму – фігура, у якій середній термін виступає предикатом у більшому засновку та суб'єктом у малому.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Види умовиводів

Критерій	Дедуктивні	Індуктивні	За аналогією
Сутність	Від загального до окремого	Від окремого до загального	Від подібного до подібного
Характер висновку	Достовірний (необхідний)	Імовірний	Імовірний
Логічна основа	Строгі правила логіки	Узагальнення фактів	Подібність ознак
Використання в праві	Застосування норм до фактів	Аналіз судової практики	Подолання прогалин у праві
Приклад	Всі крадіжки караються → це крадіжка → підлягає покаранню	Багато справ показують → тенденція	Схожа ситуація → застосовуємо аналогічну норму

Таблиця 2.

Операції безпосередніх умовиводів

Операція	Суть	Що змінюється	Приклад	Значення в праві
Перетворення (обверсія)	Зміна якості судження	Якість + предикат	Всі договори дійсні → Жоден договір не є недійсним	Уточнення змісту норм
Обернення (конверсія)	Обмін місцями S і P	Структура судження	Деякі злочини умисні → Деякі умисні діяння – злочини	Аналіз понять
Протиставлення предикату	Поєднання перетворення й обернення	Повна трансформація	Всі юристи освічені → Жоден неосвічений не є юристом	Поглиблене тлумачення

Таблиця 3.

Структура простого категоричного силогізму

Елемент	Позначення	Функція	Приклад
Великий засновок	(M – P)	Загальне правило	Всі злочини караються
Малий засновок	(S – M)	Конкретний факт	Це діяння є злочином
Висновок	(S – P)	Нове знання	Це діяння карається
Великий термін	P	Предикат висновку	Карається
Малий термін	S	Суб'єкт висновку	Діяння
Середній термін	M	Зв'язок між S і P	Злочин

Таблиця 4.

Загальні правила простого категоричного силогізму

Правило	Пояснення	Типова помилка
Три терміни	S, P, M мають бути чіткими	Підміна понять
Розподіленість середнього терміна	Має бути розкритий хоча б раз	Відсутній зв'язок
Розподілення у висновку	Не більше, ніж у засновках	Незаконне розширення
Не можна використовувати два заперечні засновки	Висновок неможливий	Логічний розрив
Якщо є заперечення → висновок заперечний	Узгодженість	Хибний висновок
Не можна використовувати два часткові засновки	Недостатньо даних	Невизначеність
Частковий засновок → частковий висновок	Обмеження обсягу	Узагальнення без підстав

Таблиця 5.

Фігури простого категоричного силогізму

Фігура	Схема	Особливість	Значення для права
I	$M-P, S-M \rightarrow S-P$	Класична форма	Основна для кваліфікації
II	$P-M, S-M \rightarrow S-P$	Через заперечення	Викриття помилок
III	$M-P, M-S \rightarrow S-P$	Часткові висновки	Аналіз випадків
IV	$P-M, M-S \rightarrow S-P$	Складна форма	Рідко використовується

Таблиця 6.

Модуси силогізму

Фігура	Найпоширені модуси	Тип суджень	Приклад
I	Barbara (AAA), Celarent (EAE)	Загальні	Всі A → Всі B
II	Cesare (EAE), Camestres (AEE)	Заперечні	Жоден A не є B
III	Darapti (AAI), Disamis (IAI)	Часткові	Деякі A є B
IV	Fresison, Bamalip	Комбіновані	Рідкісні

Таблиця 7.

Роль умовиводів у праві

Вид умовиводу	Основна функція	Де застосовується	Результат
Дедукція	Кваліфікація	Судова практика	Точний висновок
Індукція	Узагальнення	Аналітика	Ймовірні висновки
Аналогія	Подолання прогалин	Правотворчість	Обґрунтоване припущення
Безпосередні	Тлумачення	Юридична логіка	Уточнення норм

Ілюстрації та приклади**1. Дедуктивний умовивід (силогізм).**

Всі умисні вбивства – злочини.

Діяння громадянина К. – умисне вбивство.

Отже, діяння громадянина К. – злочин.

Це класичний дедуктивний умовивід, у якому від загальної норми (кримінальне право) ми переходимо до конкретного випадку. Висновок буде необхідним, якщо засновки істинні. Такий тип умовиводів використовується при кваліфікації злочинів.

2. Індуктивний умовивід.

У 10 розглянутих справах про шахрайство суд визнав наявність умислу.

У 20 аналогічних справах – також.

Ймовірно, що в більшості справ про шахрайство наявний умисел.

Тут відбувається узагальнення на основі окремих випадків. Висновок має ймовірний характер, а не абсолютну істинність. Застосовується при аналізі судової практики.

3. Умовивід за аналогією.

Закон передбачає відповідальність за пошкодження паперових документів.

Електронні документи виконують ту ж саму функцію.

Отже, пошкодження електронних документів також має тягнути відповідальність.

У цьому випадку висновок робиться на основі подібності ознак. Такий тип умовиводу використовується при прогалинах у праві, але важливо, щоб подібність була істотною.

4. Безпосередній умовивід та перетворення (обверсія).

Всі договори – юридично обов'язкові.

Отже, жоден договір не є юридично необов'язковим.

Під час перетворення змінюється якість судження (було ствердження → стало заперечення) і предикат замінюється на протилежний. Дає можливість точніше сформулювати норму.

5. Безпосередній умовивід та обернення (конверсія).

Деякі правопорушення – адміністративні.

Отже, деякі адміністративні діяння – правопорушення.

При оберненні суб'єкт і предикат міняються місцями. У висновку зберігається істинність, але змінюється його структура. Операція обернення використовується для аналізу понять.

6. Безпосередній умовивід та протиставлення предикату.

Всі судді – юристи.

Отже, жоден неюрист – не суддя.

У прикладі відбулося поєднання перетворення й обернення. Використовуючи операцію протиставлення предикату, можна глибше зрозуміти обсяг поняття.

7. Помилковий силогізм (порушення правил).

Всі адвокати мають юридичну освіту.

Деякі особи мають юридичну освіту.

Отже, деякі особи – адвокати.

У цьому прикладі відбулася типова логічна помилка в процесі аргументації, яка пов'язана з нерозподіленістю середнього терміна. Наявність спільної ознаки не означає тотожність.

8. Приклад із запереченням.

Жодне адміністративне правопорушення не є злочином.

Це діяння – адміністративне правопорушення.

Отже, це діяння не злочин.

У прикладі використано правильний силогізм із заперечним засновком, тому висновок також заперечний. Правило дотримано.

9. Приклад із частковими судженнями.

Деякі договори – недійсні.

Всі недійсні договори не створюють правових наслідків.

Отже, деякі договори не створюють правових наслідків.

У даному випадку один із засновків частковий, тому висновок також частковий. Це відповідає правилам силогізму.

10. Практичний юридичний кейс (комбінований умовивід).

Всі особи, які вчинили злочин, підлягають кримінальній відповідальності.

Громадянин М. вчинив злочин.

Особи, що підлягають відповідальності, можуть бути покарані.

Отже, громадянин М. може бути покараний.

Це ланцюг дедуктивних умовиводів. Часто використовується в судових рішеннях, де висновок формується поетапно.

Типові тестові завдання

1. Що таке умовивід?

- А. Логічна операція, що дозволяє перейти від одного чи кількох суджень до нового судження;
- Б. Аналіз фактів без побудови висновків;
- В. Опис судження без зв'язку з іншими судженнями;
- Г. Спостереження за діями інших людей.

2. Що входить до основних елементів умовиводу?

- А. Предикат, суб'єкт, квантор;
- Б. Засновки, висновок, логічне слідування;
- В. Судження, поняття, аналіз;
- Г. Підстава, наслідок, протиставлення.

3. Які умови забезпечують істинність умовиводів?

- А. Структура має бути граматично правильною;
- Б. Засновки мають бути частково істинними;
- В. Судження повинні містити кванторну характеристику;
- Г. Засновки повинні бути істинними, форма логічного слідування має бути правильною.

4. Що характеризує демонстративний (необхідний) умовивід?

- А. Висновок випливає з засновків із певною мірою ймовірності;
- Б. Аналіз ситуації без певного висновку;
- В. Висновок з необхідністю випливає із засновків;
- Г. Висновок базується на аналогії.

5. Який напрямок індуктивного умовиводу?

- А. Від часткового знання до загального;
- Б. Від загального знання до часткового;
- В. Від часткового знання до часткового;
- Г. Без встановлення зв'язків між знаннями.

6. Який умовивід здійснює перехід від загального знання до часткового?

- А. Індуктивний;
- Б. Дедуктивний;
- В. Аналогія;
- Г. Імовірний.

7. Що відбувається під час перетворення судження?

- А. Предикат стає суб'єктом, а суб'єкт – предикатом;
- Б. Судження виключає логічний зв'язок;
- В. Судження змінюється лише за кількістю;
- Г. Судження змінює якість на протилежну, змінюється предикат, що суперечить вихідному.

8. Як змінюється судження під час обернення?

- А. Змінюється якісна характеристика судження;
- Б. Суб'єкт стає предикатом, а предикат – суб'єктом;
- В. Виникає новий квантор;
- Г. Судження повністю виключає зв'язку.

9. Що відображає протиставлення предикату?

- А. Зміну суб'єкта судження на поняття, що суперечить предикату;
- Б. Заміну судження без впливу на зміст;
- В. Виключення предиката із засновків;
- Г. Додавання нових засновків.

10. Приклад перетворення загальностверджувального судження (А–Е):

- А. «Всі студенти відвідують лекції» → «Деякі студенти не відвідують лекцій»;
- Б. «Жоден свідок не є неповнолітнім» → «Деякі неповнолітні не є свідками»;
- В. «Деякі злочини – ненавмисні» → «Деякі злочини не є ненавмисними»;
- Г. «Всі нотаріуси мають вищу освіту» → «Жодна особа без вищої освіти – не нотаріус».

11. Приклад обернення загальнозаперечувального судження (Е–Е):

- А. «Жодне дерево – не метал» → «Жоден метал – не дерево»;
Б. «Деякі студенти – не відмінники» → «Деякі відмінники – не студенти»;
В. «Всі студенти – слухачі» → «Деякі слухачі – студенти»;
Г. «Деякі злочини – не тяжкі» → «Жоден злочин – не тяжкий».

12. Приклад протиставлення предикату для частковозаперечувального судження (О–І):

- А. «Деякі вчителі – не музиканти» → «Деякі музиканти – вчителі»;
Б. «Жоден студент – не активіст» → «Деякі активісти – студенти»;
В. «Деякі злочини – не умисні правопорушення» → «Деякі ненавмисні правопорушення – злочини»;
Г. «Всі водії – відповідальні» → «Жоден безвідповідальний – не водій».

13. Що таке простий категоричний силогізм?

- А. Умовивід, в якому висновок отримується з двох і більше категоричних суджень;
Б. Логічна операція для безпосередніх умовиводів;
В. Метод індукції у логічних висновках;
Г. Відношення між двома поняттями в одному судженні.

14. Який термін у силогізмі називають середнім (М)?

- А. Термін, що виступає суб'єктом у висновку;
Б. Термін, який завжди знаходиться у висновку;
С. Термін, який позначає більший предикат;
Г. Термін, який спільний для обох засновків і відсутній у висновку.

15. Який засновок у силогізмі містить більший термін (P)?

- А. Менший засновок;
- Б. Більший засновок;
- В. Середній засновок;
- Г. Висновок.

16. Скільки термінів має бути в силогізмі?

- А. Два;
- Б. Три;
- В. Чотири;
- Г. П'ять.

17. Що трапляється, якщо середній термін не розподілений у жодному із засновків?

- А. Висновок автоматично стає істинним;
- Б. Висновок виключає більший термін;
- В. Висновок залежить лише від меншого терміна;
- Г. Висновок буде хибним.

18. Яка помилка відома як учетверіння термінів?

- А. Виключення середнього терміна з обох засновків;
- Б. Заперечення висновку через часткове судження;
- В. Наявність більше ніж трьох термінів у силогізмі;
- Г. Включення неправдивих суджень у засновки.

19. Скільки фігур простого категоричного силогізму існує?

- А. Дві;
- Б. Три;
- В. Чотири;
- Г. П'ять.

20. У якій фігурі простого категоричного силогізму середній термін займає місце суб'єкта у більшому засновку і предиката у меншому?

- А. Перша фігура;
- Б. Друга фігура;
- В. Третя фігура;
- Г. Четверта фігура.

21. Яка фігура простого категоричного силогізму використовується для висновку про відсутність складу злочину?

- А. Перша фігура;
- Б. Друга фігура;
- В. Третя фігура;
- Г. Четверта фігура.

22. Що таке модус силогізму?

- А. Варіант силогізму, заснований на кількості термінів;
- Б. Особливість середнього терміна у засновках;
- В. Логічна помилка у висновку;
- Г. Комбінація засновків за якісними та кількісними характеристиками.

23. Яка кількість комбінацій модусів можлива в категоричних силогізмах?

- А. 16;
- Б. 32;
- В. 64;
- Г. 128.

24. Який модус у першій фігурі вимагає, щоб більший засновок був загальним, а менший – ствердним?

- А. Ексклюзивний модус;
- Б. Основний модус;
- В. Правильний модус першої фігури;
- Г. Частковий модус.

Практичні завдання

1. Поняття умовиводу.

Під час заняття студент сказав: «Злочин – це правопорушення» і зазначив, що це приклад умовиводу, оскільки тут встановлюється зв'язок між поняттями.

Запитання:

1. Чи це висловлювання буде умовиводом?
2. Яка ознака умовиводу відсутня?
3. Чим умовивід відрізняється від судження?

2. Види умовиводів.

Юрист міркує: «Усі злочини – правопорушення. Крадіжка – злочин. Отже, крадіжка – правопорушення». Студент стверджує, що це індуктивний умовивід, оскільки зроблено загальний висновок.

Запитання:

1. Чи правильна класифікація?
2. До якого виду належить цей умовивід?
3. Поясніть відповідь.

3. Безпосередній умовивід (перетворення).

Студент працює з таким судженням, як «Усі договори – правочини», і робить висновок, що «Жоден договір не є неправочином».

Запитання:

1. Яку логічну операцію застосовано?
2. Чи цей умовивід правильний?
3. Яке практичне значення мають такі перетворення?

4. Безпосередній умовивід (обернення).

Із судження «Жоден злочин – не правомірна поведінка» студент отримав: «Жодна правомірна поведінка – не злочин».

Запитання:

1. Яку операцію використано?
2. Чи умовивід коректний?
3. Які обмеження існують для цієї операції?

5. Безпосередній умовивід (протиставлення предикату).

Студент перетворив судження «Усі юристи – освічені люди» на «Жодна неосвічена людина – не юрист».

Запитання:

1. Яку логічну операцію застосовано?
2. Чи цей умовивід правильний?
3. Поясніть механізм цього перетворення.

6. Простий категоричний силогізм.

Юрист міркує так: «Усі судді – юристи. Іваненко – суддя. Отже, Іваненко – юрист». Студент не впевнений, чи це правильний умовивід.

Запитання:

1. Чи це простий категоричний силогізм?
2. Визначте великий і малий засновки, висновок.
3. Чи умовивід логічно правильний?

7. Помилка у силогізмі (чотири терміни).

Студент міркує так: «Усі адвокати – юристи. Деякі юристи – судді. Отже, деякі судді – адвокати». Він вважає цей умовивід правильним.

Запитання:

1. Чи умовивід правильний?
2. Яке правило силогізму порушено?
3. У чому полягає логічна помилка?

8. Правила силогізму (розподіленість термінів).

Юрист зробив висновок, що «Усі злочини караються. Деякі правопорушення – злочини. Отже, деякі правопорушення караються». Студент сумнівається у правильності свого висновку.

Запитання:

1. Чи цей силогізм правильний?
2. Чи дотримано правил розподіленості термінів?
3. Обґрунтуйте відповідь.

9. Помилка (недостатня підстава).

На практичному занятті студент написав, що «Деякі юристи – адвокати. Іваненко – юрист. Отже, Іваненко – адвокат».

Запитання:

1. Чи цей умовивід правильний?
2. Яке правило силогізму порушено?
3. Чому такий висновок необґрунтований?

10. Фігури силогізму.

Викладач запропонував умовивід. «Усі правопорушення – протиправні дії. Усі злочини – правопорушення. Отже, усі злочини – протиправні дії». Студенту потрібно визначити його структуру.

Запитання:

1. Який середній термін?
2. До якої фігури належить цей силогізм?
3. Чи він правильний?

11. Комплексна задача (аналіз умовиводу)

У судовій практиці використано міркування, яке звучить так: «Якщо особа вчинила злочин, вона підлягає покаранню. Особа підлягає покаранню. Отже, вона вчинила злочин». Студент вважає це правильним доведенням.

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно логічно правильне?
3. Яка помилка допущена?
4. Чим небезпечні такі помилки у праві?

**Рекомендована література
для підготовки**

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 106–110.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 110–144.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 84–95.
4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 107–114.
5. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 78–85.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 200–294.
7. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 215–263.
8. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 224–245.
9. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 76–82.
10. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 119–122.
11. Матюшина І. Логіка : практикум. Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 44–60.
12. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 117–156.

13. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 95–112.

14. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 37–50.

15. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 109–120.

16. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 56–59.

17. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 109–122.

18. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 139–185.

19. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 10.

СКЛАДНІ УМОВИВОДИ

- 10.1. Умовні силогізми.
- 10.2. Розділові силогізми.
- 10.3. Умовно-розділові силогізми.
- 10.4 Складні, скорочені та складно-скорочені умовиводи.

Ключові положення

Складні умовиводи виступають важливою формою логічного мислення у праві, оскільки дозволяють поєднувати кілька суджень і робити обґрунтовані висновки на основі складних логічних конструкцій. Вони широко застосовуються у правозастосовній діяльності, зокрема під час аналізу норм права, доказування та аргументації.

Умовні силогізми – умовиводи, в яких хоча б один із засновків – умовне судження (тобто має форму «якщо..., то...»). Основною формою умовного силогізму є чисто умовний силогізм, де обидва засновки і висновок – умовні судження. Важливий різновид – умовно-категоричні силогізми, які поєднують умовне та категоричне судження. Вони реалізуються у двох правильних модусах (модус поненс – ствердження підстави та модус толленс – заперечення наслідку). Порушення логічної структури призводить до типових помилок, як-от ствердження наслідку або заперечення підстави.

Розділові силогізми ґрунтуються на розділових (диз'юнктивних) судженнях, які передбачають альтернативу («або..., або...»). Один із засновків містить перелік можливих варіантів, а інший – заперечує або стверджує один із них. Залежно від характеру диз'юнкції (суворої чи несупоряданої) і типу другого засновку розрізняють різні модуси.

Найбільш поширеним вважається модус заперечення альтернатив (*modus tollendo ponens*), коли заперечення однієї альтернативи веде до ствердження іншої. Важливо, щоб перелік альтернатив був повним і взаємовиключним, інакше висновок може бути хибним.

Умовно-розділові силогізми (лематичні умовиводи) поєднують у собі умовні та розділові судження. Вони складаються з кількох умовних засновків і одного розділового або навпаки. Найпоширеніші форми: дилема (двочленна конструкція), трилема та полілема. Дилеми можуть бути конструктивними або деструктивними, а також простими або складними.

У конструктивній дилемі з кількох умовних засновків і розділового судження робиться висновок про настання певного наслідку. Такі умовиводи широко застосовуються в юридичній аргументації, оскільки дозволяють враховувати різні варіанти розвитку подій.

Складні умовиводи – логічні конструкції, що складаються з кількох простих умовиводів, пов'язаних між собою. Вони можуть утворювати ланцюг міркувань, де висновок одного умовиводу стає засновком іншого. Такі умовиводи характерні для складних юридичних доведень, де необхідно поетапно обґрунтувати позицію.

Скорочені умовиводи (ентимеми) – це умовиводи, у яких один із засновків або висновок не виражений явно, але мається на увазі. У праві вони часто використовуються у повсякденному мовленні та аргументації, проте потребують уважного аналізу, щоб уникнути логічних помилок. Складно-скорочені умовиводи поєднують у собі ознаки складних і скорочених, тобто вони містять кілька ланок міркування, частина яких може бути опущена.

Отже, складні умовиводи відіграють важливу роль у юридичному мисленні, оскільки забезпечують можливість будувати багаторівневі, логічно послідовні аргументи. Їх правильне застосування сприяє точнос-

ті правового аналізу, обґрунтованості висновків і ефективності правозастосування.

III. Термінологічний словник:

Деструктивна дилема – форма умовиводу, у якій із заперечення наслідків робиться висновок про заперечення підстав.

Дилема – умовно-розділовий умовивід, що містить дві альтернативи та два умовних судження.

Ентимема – скорочений силогізм, у якому одна з частин (засновок або висновок) не висловлюється прямо, але мається на увазі.

Заперечно-стверджувальний модус розділового силогізму – форма умовиводу, у якій заперечення одного з членів альтернативи приводить до ствердження іншого.

Конструктивна дилема – форма умовно-розділового умовиводу, у якій із двох умов і двох можливих підстав робиться висновок про один із наслідків.

Лема – різновид умовно-розділового умовиводу, у якому висновок робиться на основі кількох умовних суджень і одного розділового засновку.

Модус заперечення наслідку (Modus Tollens) – правильна форма умовного силогізму, у якій із заперечення наслідку робиться висновок про заперечення підстави.

Схема: Якщо А, то В.

Не В.

Отже, не А.

Модус ствердження підстави (Modus Ponens) – правильна форма умовного силогізму, у якій з істинності підстави робиться висновок про істинність наслідку.

Схема: Якщо А, то В.

А.

Отже, В.

Нестрога диз'юнкція – розділове судження, у якому можуть бути істинними кілька альтернатив.

Полісилогізм – складний умовивід, що складається з кількох послідовних силогізмів, де висновок попереднього стає засновком наступного.

Розділовий силогізм – умовивід, у якому один із засновків виступає розділовим судженням, що містить альтернативу.

Складний умовивід – умовивід, що складається з кількох взаємопов'язаних умовиводів, у яких висновок одного виступає засновком для іншого; логічне міркування, у якому використовуються складні судження (умовні, розділові або їх поєднання) та на основі яких робиться висновок.

Складно-скорочений умовивід – умовивід, що поєднує кілька умовиводів, частина яких подається у скороченій формі.

Скорочений умовивід – умовивід, у якому один із засновків або висновок пропускається, але логічно передбачається.

Сорит – різновид скороченого полісилогізму, у якому пропущені проміжні висновки.

Стверджувально-заперечний модус розділового силогізму – форма умовиводу, у якій ствердження одного члена диз'юнкції приводить до заперечення іншого.

Умовний силогізм – вид складного умовиводу, у якому один або обидва засновки мають форму умовного судження («якщо..., то...»).

Умовно-розділовий силогізм – складний умовивід, у якому один засновок виступає розділовим судженням, а інші – умовними.

IV. Порівняльні таблиці:

Таблиця 1.

Вид складних умовиводів

Критерій	Умовні силогізми	Розділові силогізми	Умовно- розділові силогізми
Основа	Умовні судження («якщо..., то...»)	Розділові судження («або..., або...»)	Поєднання умовних і розділових суджень
Структура	2 і більше умовних засновків	1 розділовий + 1 категоричний	Кілька умовних + 1 розділовий (або навпаки)
Логічна зв'язка	Імплікація	Диз'юнкція	Імплікація + диз'юнкція
Основні форми	Чисто умовний, умовно- категоричний	Ствердження / заперечення альтернатив	Дилема, трилема, полілема
Приклад застосування	Логічний ланцюг норм	Вибір між правовими кваліфіка- ціями	Аналіз кількох можливих ситуацій

Таблиця 2.

Модуси умовно-категоричного силогізму

Модус	Латинська назва	Структура	Чи правильний	Суть
Ствердження підстави	Modus ponens	Якщо $A \rightarrow B$; $A \rightarrow$ B	Так	Із наявності підстави випливає наслідок
Заперечення наслідку	Modus tollens	Якщо $A \rightarrow B$; не-B $\rightarrow$ не-A	Так	Якщо наслідок відсутній, підстава також

Модус	Латинська назва	Структура	Чи правильний	Суть
Ствердження наслідку		Якщо $A \rightarrow B$; $B \rightarrow A$	Ні	Логічна помилка
Заперечення підстави		Якщо $A \rightarrow B$; не- $A \rightarrow$ не- B	Ні	Логічна помилка

Таблиця 3.

Розділові силлогізми

Критерій	Строго диз'юнкція	Нестрого диз'юнкція
Характер альтернатив	Взаємовиключні	Можуть співіснувати
Формула	$A \text{ або } B$ (тільки одне)	$A \text{ або } B$ (можливо обидва)
Типовий модус	Заперечення одного $\rightarrow$ ствердження іншого	Потребує уточнення
Ризик помилки	Менший	Вищий
Юридичне значення	Чітка кваліфікація	Потребує додаткового аналізу

Таблиця 4.

Умовно-розділові умовиводів (лематичні)

Вид	Структура	Особливість	Приклад
Конструктивна дилема	$(A \rightarrow C) \wedge (B \rightarrow C); A \vee B \rightarrow C$	Веде до одного наслідку	Будь-який варіант $\rightarrow$ однаковий результат
Деструктивна дилема	$(A \rightarrow C) \wedge (B \rightarrow D); \neg C \vee \neg D \rightarrow \neg A \vee \neg B$	Заперечення наслідків	Якщо немає наслідків $\rightarrow$ немає підстав
Проста дилема	2 альтернативи	Базова форма	$A \text{ або } B$
Складна дилема	>2 альтернатив	Розширена форма	Кілька варіантів

Таблиця 5.

Складні, скорочені та складно-скорочені умовиводи

Критерій	Складні умовиводи	Скорочені (ентимеми)	Складно-скорочені
Кількість кроків	Кілька взаємопов'язаних	Один або кілька, але з пропусками	Кілька + пропущені елементи
Повнота структури	Повна	Неповна	Частково неповна
Логічні зв'язки	Послідовні (ланцюг)	Приховані	Частково явні
Використання	Доведення, аргументація	Повсякденна мова	Складна аргументація
Ризик помилок	Середній	Високий	Дуже високий

Таблиця 6.

Узагальнююча таблиця для швидкого повторення

Вид умовиводу	Ключова ознака	Тип зв'язку	Основна функція
Умовний	«якщо..., то...»	Імплікація	Встановлення причинно-наслідкових зв'язків
Розділовий	«або..., або...»	Диз'юнкція	Вибір альтернатив
Умовно-розділовий	Комбінація	Змішаний	Аналіз варіантів ситуацій
Складний	Ланцюг міркувань	Комбінований	Розгорнуте доведення
Скорочений	Пропущені елементи	Прихований	Спрощення мислення

Ілюстрації та приклади*1. Умовні силогізми.*

Якщо особа вчинила крадіжку, то вона несе кримінальну відповідальність.

Особа вчинила крадіжку.

Отже, особа несе кримінальну відповідальність.

Це класичний *Modus ponens* (ствердження підстави). Якщо є підстава (А), то обов'язково настає наслідок (В). Логічно правильний умовивід.

Якщо договір укладений, то він має юридичну силу.

Договір не має юридичної сили.

Отже, договір не укладений.

Це *Modus tollens* (заперечення наслідку). Якщо наслідок відсутній, то не було й підстави.

Якщо особа – суддя, то вона має юридичну освіту.

Особа має юридичну освіту.

Отже, особа – суддя.

Це логічна помилка ствердження наслідку. Наявність наслідку не гарантує підстави.

2. Розділові силогізми.

Правопорушення бувають або адміністративні, або кримінальні.

Це правопорушення не адміністративне.

Отже, воно кримінальне.

У цьому прикладі використано модус заперечення однієї альтернативи → ствердження іншої. Працює лише за умови, що перелік альтернатив повний і взаємовиключний.

Особа або студент або працює.

Особа не студент.

Отже, вона не працює.

Тут виникла помилка через неповну диз'юнкцію, тобто альтернативи не взаємовиключні (можна і вчитися, і працювати).

3. Умовно-розділові силогізми (дилеми).

Якщо особа порушила закон, то настає відповідальність. Якщо особа не виконала рішення суду, то також настає відповідальність.

Особа або порушила закон, або не виконала рішення суду.

Отже, особа несе відповідальність.

У цьому прикладі, незалежно від варіанта, наслідок один і той самий. Це конструктивна дилема.

Якщо особа винна, то її притягують до відповідальності.

Якщо особа – суб'єкт правопорушення, то вона має деліктоздатність.

Особа не притягнута до відповідальності або не має деліктоздатності.

Отже, особа або невинна, або не суб'єкт правопорушення.

У цьому прикладі заперечуються наслідки, а отже, заперечуються і підстави. Це деструктивна дилема.

4. Складні умовиводи (ланцюгові).

Якщо існує склад правопорушення, то настає відповідальність.

Якщо настає відповідальність, то застосовується санкція.

Якщо застосовується санкція, то виникають правові наслідки.

Отже, якщо існує склад правопорушення, то виникають правові наслідки.

Цей приклад демонструє ланцюговий (складний) умовивід, де висновок одного кроку стає засновком наступного.

5. Скорочені умовиводи (ентимеми).

Ця особа підлягає покаранню, бо вона вчинила злочин.

Це ентимема – неповний силізм. У прикладі пропущений засновок «Усі, хто вчинив злочин, підлягають покаранню».

б. Складно-скорочені умовиводи.

Особа буде притягнута до відповідальності, бо вона порушила закон або не виконала рішення суду.

Тут поєднано дилему (дві можливі підстави відповідальності) та скорочення (пропущені умовні зв'язки). Повна форма виглядала б так: «Якщо особа порушила закон, то буде притягнута до відповідальності; якщо особа не виконала рішення суду, то буде притягнута до відповідальності; особа вчинила одну з перелічених дій, тому буде притягнута до відповідальності».

7. Приклад із типовою логічною помилкою (комбінований).

Якщо особа – адвокат, то вона має юридичну освіту.

Особа – не адвокат.

Отже, вона не має юридичної освіти.

Це помилка заперечення підстави, де відсутність підстави не означає відсутність наслідку.

Типові тестові завдання**1. У чому полягає специфіка складних умовиводів?**

- А. Висновок залежить від термінів;
- Б. Висновок залежить від граматики;
- В. Висновок визначається логічними зв'язками між судженнями;
- Г. Висновок не залежить від засновків.

2. Що таке чисто-умовний силлогізм?

- А. Силлогізм, де обидва засновки умовні;
- Б. Силлогізм, де один засновок умовний;
- В. Силлогізм із категоричними судженнями;
- Г. Силлогізм без висновку.

3. Яке правило лежить в основі чисто-умовного силогізму?

- А. Закон виключеного третього;
- Б. Наслідок наслідку є наслідком підстави;
- В. Закон тотожності;
- Г. Закон суперечності.

4. Який модус відповідає схемі: $p \rightarrow q, p \Rightarrow q$?

- А. Modus Tollens;
- Б. Modus Ponens;
- В. Ponendo-tollens;
- Г. Tollendo-ponens.

5. Що лежить в основі розділових силогізмів?

- А. Умовні судження;
- Б. Категоричні судження;
- В. Розділові судження;
- Г. Ймовірні судження.

6. Яке правило характерне для розділово-категоричного силогізму?

- А. Ствердження не впливає на заперечення;
- Б. Істинність одного члена не має значення;
- В. Усі члени можуть бути істинними;
- Г. Ствердження одного члена вимагає заперечення іншого.

7. Коли правильним буде модус ponendo-tollens?

- А. Якщо диз'юнкція неповна;
- Б. Якщо диз'юнкція строга;
- В. Якщо засновки умовні;
- Г. Якщо відсутній висновок.

8. Що забезпечує правильність модусу tollendo-ponens?

- А. Повнота диз'юнкції;

- Б. Наявність імплікації;
- В. Заперечення висновку;
- Г. Наявність трьох термінів.

9. Що характеризує умовно-розділовий силогізм?

- А. Обидва засновки категоричні;
- Б. Один засновок умовний, інший розділовий;
- В. Відсутність висновку;
- Г. Тільки ймовірні судження.

10. Що таке дилема?

- А. Судження без висновку;
- Б. Умовивід з однією альтернативою;
- В. Умовивід із двома альтернативами;
- Г. Умовивід без засновків.

11. Яка схема відповідає конструктивній дилемі?

- А. $(p \rightarrow q) \wedge (m \rightarrow n), p \vee m \Rightarrow q \vee n$;
- Б. $p \vee q \Rightarrow p$;
- В. $p \rightarrow q, \neg q \Rightarrow p$;
- Г. $p \rightarrow q, q \Rightarrow p$.

12. Що характерно для деструктивної дилеми?

- А. Ствердження наслідків;
- Б. Заперечення наслідків;
- В. Відсутність альтернатив;
- Г. Тільки один засновок.

13. Що таке ентимема?

- А. Повний силогізм;
- Б. Розділовий силогізм;
- В. Хибний умовивід;
- Г. Скорочений силогізм із пропущеним елементом.

14. Які елементи можуть бути пропущені в ентимемі?

- А. Лише висновок;
- Б. Лише більший засновок;
- В. Будь-який із засновків або висновок;
- Г. Лише менший засновок.

15. Що таке полісилогізм?

- А. Один простий силлогізм;
- Б. Силлогізм без висновку;
- В. Хибний умовивід;
- Г. Ланцюг силлогізмів, де висновок одного стає засновком іншого.

16. Що таке епіхейрема?

- А. Простий умовивід;
- Б. Полісиллогізм із категоричних суджень;
- В. Полісиллогізм, засновками якого є ентимеми;
- Г. Розділовий умовивід.

Практичні завдання**1. Умовні силлогізми (правильне міркування).**

Юрист міркує: «Якщо особа вчинила злочин, то вона підлягає кримінальній відповідальності. Особа вчинила злочин. Отже, вона підлягає кримінальній відповідальності». Студент сумнівається, чи цей висновок логічно коректний.

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно правильне?
3. Яке правило тут застосовано?

2. Умовні силлогізми (помилка заперечення підстави).

Студент на практичному занятті доводить, що «Якщо існує договір, то виникають правовідносини. Договору немає, а отже, правовідносин немає».

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно правильне?
3. Яка логічна помилка допущена?

3. Умовні силогізми (помилка ствердження наслідку).

Під час аналізу справи студент зауважив, що «Якщо особа винна, то вона буде покарана. Особу покарано, отже, вона винна».

Запитання:

1. Чи це міркування логічно правильне?
2. Яка помилка тут допущена?
3. Чим небезпечна така помилка у праві?

4. Розділові силогізми (правильний випадок).

У справі встановлено, що «Особа або вчинила злочин, або адміністративне правопорушення. Доведено, що вона не вчинила злочин. Отже, вона вчинила адміністративне правопорушення».

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно правильне?
3. Яке правило застосовано?

5. Розділові силогізми (помилка).

Студент написав, що «Особа або адвокат, або юрист. Вона – юрист. Отже, вона – не адвокат».

Запитання:

1. Чи правильне це міркування?
2. Який тип диз'юнкції тут має значення?
3. У чому полягає помилка?

6. Умовно-розділові силогізми (дилема).

На безкоштовній консультації юрист аргументує наступне: «Якщо особа вчинила злочин, то вона підлягає покаранню. Якщо вона не вчинила злочин, але пору-

шила інші норми, то вона підлягає іншій відповідальності. Особа або вчинила злочин, або порушила інші норми. Отже, вона підлягає відповідальності».

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно правильне?
3. Який вид дилеми тут використано?

7. Умовно-розділові силогізми (помилка дилеми).

Студент доводить однокласникам, що «Особа або винна, або невинна. Вона – невинна. Отже, вона – не невинна».

Запитання:

1. Чи це правильний умовивід?
2. У чому полягає логічна помилка?
3. Як правильно побудувати висновок?

8. Складні умовиводи (ланцюгові міркування).

Юрист-практикант зробив висновок, що «Якщо існує договір, то виникають правовідносини. Якщо з'явилися правовідносини, то виникають права та обов'язки. Якщо є права та обов'язки, можливий захист у суді. Отже, якщо існує договір, то можливий захист у суді».

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно логічно правильне?
3. Який тип логічного зв'язку тут використано?

9. Скорочені умовиводи (ентимема).

У судовій практиці використано наступне міркування: «Іваненко винний, бо він вчинив злочин».

Запитання:

1. Чи це повний умовивід?
2. Який елемент пропущено?
3. Відновіть повний умовивід.

10. Складно-скорочені умовиводи.

Прокурор у виступі сказав, що «Особа винна, адже

вона порушила закон, що підтверджується доказами, тому вона має бути покарана». Наведена аргументація подана стисло та без чіткої структури.

Запитання:

1. Чи буде це прикладом складно-скороченого умовиводу?
2. Які елементи умовиводу тут можна виділити?
3. У чому складність аналізу таких міркувань?

11. Комплексна задача (аналіз умовиводу).

У справі суддя використав такі міркування: «Якщо особа вчинила злочин, то вона підлягає покаранню. Якщо вона підлягає покаранню, то вона визнається винною. Особа не визнана винною. Отже, вона не вчинила злочин». Студенту потрібно оцінити правильність цього висновку.

Запитання:

1. До якого виду умовиводу належить це міркування?
2. Чи воно логічно правильне?
3. Які логічні правила тут застосовано?
4. Поясніть відповідь.

***Рекомендована література
для підготовки***

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 123–127.

2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК : навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магіс-тер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Не-вельська-Гордеєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордеєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 144–161.

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 96–103.

4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 281–290.

5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 258–263.

6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Сви-що, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 245–266.

7. Матюшина І. Логіка : практикум. Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С 35–44.

8. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тер-нопіль : Астон, 2008. С. 130–144.

9. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 51–57.

10. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С 161–183.

11. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

12. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 11.

ІНДУКЦІЯ Й АНАЛОГІЯ

- 11.1. Поняття індукції.
- 11.2. Види індукції.
- 11.3. Методи наукової індукції.
- 11.4. Поняття та види аналогії.

Ключові поняття

Індукція – форма умовиводу, за допомогою якої на підставі знань про окремі факти, явища або випадки робиться загальний висновок. Вона спрямована від часткового до загального знання та широко використовується як у науковому пізнанні, так і в юридичній практиці, зокрема при узагальненні судової практики, формуванні правових позицій та встановленні закономірностей.

Індуктивні умовиводи не гарантують абсолютно достовірного висновку, але забезпечують імовірне знання, ступінь якого залежить від повноти та репрезентативності досліджуваних фактів.

Розрізняють кілька видів індукції. Повна індукція ґрунтується на дослідженні всіх елементів певної множини, тому її висновки мають достовірний характер. Вона можлива лише тоді, коли кількість випадків обмежена та доступна для перевірки. Неповна індукція базується на аналізі лише частини випадків і поширенні отриманого результату на всю сукупність, тому її висновки мають імовірний характер. Серед неповної індукції виділяють просту (перерахувальну), коли узагальнення здійснюється без глибокого аналізу причин, та наукову індукцію, яка передбачає встановлення істотних зв'язків і причинно-наслідкових залежностей між явищами.

Методи наукової індукції розроблені для підвищення достовірності узагальнень і встановлення причинності. До основних належать: метод єдиної подібнос-

ті (полягає у виявленні спільного фактора в різних випадках виникнення явища); метод єдиної відмінності (передбачає порівняння випадків, де явище є і де його немає, з метою виявлення причини); поєднаний метод подібності й відмінності (об'єднує попередні два); метод супутніх змін (фіксує залежність між змінами одного явища і змінами іншого); а також метод залишків (дозволяє визначити причину частини явища шляхом виключення вже відомих факторів. Ці методи активно застосовуються у праві, наприклад, при встановленні причин правопорушень або аналізі доказів.

Аналогія – вид умовиводу, при якому на підставі подібності об'єктів за певними ознаками робиться висновок про їхню подібність і в інших ознаках. Вона також має імовірний характер і використовується тоді, коли бракує повної інформації або коли пряме застосування норм неможливе. У праві аналогія відіграє особливу роль, зокрема у випадках прогалин у законодавстві. Існують різні види аналогії. Аналогія властивостей полягає у перенесенні окремих ознак з одного об'єкта на інший на підставі їхньої подібності. Аналогія відношень ґрунтується на подібності зв'язків між об'єктами. У юридичній сфері виділяють аналогію закону, коли застосовується норма, що регулює подібні відносини, та аналогію права, коли рішення приймається на основі загальних принципів права у разі відсутності конкретної норми.

Отже, індукція й аналогія – важливі форми логічного мислення, які забезпечують розширення знань, формування узагальнень і прийняття обґрунтованих рішень. У юридичній діяльності вони сприяють тлумаченню норм права, заповненню прогалин у законодавстві та встановленню істини у конкретних справах.

Термінологічний словник

Аналогія – форма умовиводу, у якій на основі подібності між двома або більше об'єктами робиться висновок про їхню подібність в інших ознаках.

Аналогія відношень – умовивід, у якому на основі подібності відношень між елементами різних систем робиться висновок про подібність їх структури.

Аналогія властивостей – умовивід, у якому на підставі подібності об'єктів у певних властивостях робиться висновок про наявність інших подібних властивостей.

Аналогія закону – застосування до конкретної ситуації правової норми, що регулює подібні відносини.

Аналогія права – застосування загальних принципів і змісту права для вирішення справи за відсутності конкретної норми закону.

Види аналогії – класифікація умовиводів за аналогією залежно від характеру подібності.

Індуктивне узагальнення – логічна операція, за допомогою якої на основі вивчення окремих випадків формулюється загальне правило або закономірність.

Індуктивний умовивід – міркування, у якому від окремих фактів переходять до загального висновку, що має ймовірнісний характер.

Індукція – форма логічного мислення, у якій на основі аналізу окремих фактів, явищ або випадків робиться загальний висновок або формулюється загальне положення.

Комбінований метод подібності й відмінності – метод індукції, що поєднує аналіз подібностей і відмінностей для більш точного встановлення причини явища.

Метод єдиної відмінності – метод індукції, за якого порівнюються два випадки, що відрізняються лише однією обставиною, яка й розглядається як причина досліджуваного явища.

Метод єдиної подібності – метод індукції, при якому встановлюється спільна обставина у кількох випадках виникнення певного явища, що розглядається як його можлива причина.

Метод залишків – метод індукції, за якого частина явища пояснюється вже відомими причинами, а інша частина приписується новій, ще не встановленій причині.

Метод супутніх змін – метод індукції, що полягає у встановленні причинного зв'язку між явищами через виявлення взаємозалежних змін.

Методи наукової індукції – логічні способи встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами шляхом аналізу фактів.

Наукова індукція – різновид індукції, у якому узагальнення робиться на основі систематичного дослідження фактів і встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами.

Неповна індукція – індуктивний умовивід, у якому загальний висновок робиться на основі дослідження лише частини випадків.

Об'єкт аналогії – предмет або явище, щодо якого робиться висновок на основі подібності з іншим об'єктом.

Ознаки подібності – властивості або характеристики, що збігаються у порівнюваних об'єктах.

Повна індукція – вид індуктивного умовиводу, у якому досліджуються всі елементи певної множини, і на цій основі робиться загальний висновок.

Популярна індукція – різновид неповної індукції, у якій узагальнення робиться на основі обмеженої кількості спостережень без спеціального наукового аналізу.

Причинно-наслідковий зв'язок – об'єктивний зв'язок між явищами, за якого одне явище (причина) зумовлює виникнення іншого (наслідку).

Умовивід за аналогією – міркування, у якому на підставі схожості предметів або явищ у деяких ознаках робиться припущення про їхню схожість і в інших характеристиках.

Юридична аналогія – спосіб застосування правових норм, за якого відсутність прямої норми компенсується застосуванням подібної норми або загальних принципів права.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Індукція та дедукція

Критерій	Індукція	Дедукція
Напрямок мислення	Від часткового до загального	Від загального до часткового
Характер висновку	Імовірний	Достовірний (за правильних засновків)
Основа	Окремі факти, спостереження	Загальні правила, закони
Сфера застосування	Узагальнення практики, дослідження	Застосування норм права
Приклад у праві	Узагальнення судової практики	Винесення рішення за нормою закону

Таблиця 2.

Види індукції

Вид індукції	Сутність	Характер висновку	Особливості
Повна індукція	Досліджуються всі елементи множини	Достовірний	Можлива лише при обмеженій кількості випадків
Неповна індукція	Досліджується частина елементів	Імовірний	Найпоширеніша в практиці
Проста (перерахувальна)	Узагальнення без аналізу причин	Імовірний, слабкий	Поверхневий характер
Наукова індукція	Встановлення причинних зв'язків	Більш обґрунтований	Використовує спеціальні методи

Таблиця 3.

Методи наукової індукції

Метод	Сутність	Логічна ідея	Приклад у праві
Єдиної подібності	Виявлення спільного фактору	Спільне = причина	Однаковий фактор у кількох злочинах
Єдиної відмінності	Порівняння випадків із явищем і без	Відмінність = причина	Різниця в умовах → причина правопорушення
Подібності й відмінності	Комбінація двох методів	Підвищена точність	Порівняння груп справ
Супутніх змін	Зміни одного явища пов'язані з іншим	Кореляція	Зростання злочинності ↔ економічні фактори
Залишків	Виключення відомих факторів	Невідоме = причина залишку	Встановлення часткової причини шкоди

Таблиця 4.

Вид аналогії

Критерій	Аналогія властивостей	Аналогія відношень
Сутність	Перенесення ознак	Перенесення зв'язків
Основа	Подібність об'єктів	Подібність відносин між об'єктами
Рівень складності	Простіший	Складніший
Приклад	Два об'єкти мають схожі властивості	Схожі правові ситуації

Таблиця 5.

Аналогія у праві

Вид аналогії	Сутність	Коли застосовується	Приклад
Аналогія закону	Застосування подібної норми	Є схожа норма	Регулювання схожих правовідносин
Аналогія права	Рішення на основі принципів права	Норма відсутня	Посилання на справедливість, добросовісність

Таблиця 6.

Індукція та аналогія

Критерій	Індукція	Аналогія
Сутність	Узагальнення фактів	Перенесення знань за подібністю
Напрямок мислення	Від часткового до загального	Від часткового до часткового
Характер висновку	Імовірний	Імовірний
Основа	Багато випадків	Подібність об'єктів
Використання в праві	Узагальнення практики	Подолання прогалин у праві

Ілюстрації та приклади**1. Повна індукція.**

У групі з 5 студентів усі склали іспит з юридичної логіки.

Отже, всі студенти цієї групи склали іспит.

У цьому прикладі досліджено всі елементи множини, тому висновок достовірний.

2. Неповна індукція.

Суд розглянув 20 справ про адміністративні правопорушення, і в більшості випадків причиною було по-

рушення правил дорожнього руху.

Отже, порушення ПДР – основна причина адміністративних правопорушень.

Тут досліджено лише частину випадків, тому висновок має ймовірний характер.

3. Проста індукція.

Кілька знайомих юристів працюють понаднормово.

Отже, усі юристи працюють понаднормово.

У цьому випадку висновок зроблено без аналізу причин і достатньої кількості фактів, тому це слабка індукція.

4. Наукова індукція.

Аналіз показав, що у справах про шахрайство повторюється одна й та сама схема дій.

Отже, існує типова модель вчинення шахрайства.

У прикладі встановлено стійкий причинно-наслідковий зв'язок, тому висновок більш обґрунтований.

5. Метод єдиної подібності.

У кількох справах про крадіжку злочинці використовували однаковий спосіб проникнення (через вікно).

Отже, цей спосіб став причиною успішного вчинення злочину.

Тут знайдено спільний фактор у різних випадках.

6. Метод єдиної відмінності.

У двох подібних ситуаціях правопорушення сталося лише там, де була відсутня охорона.

Отже, відсутність охорони стало причиною правопорушення.

У прикладі порівнюються два випадки, що відрізняються лише одним фактором.

7. Метод супутніх змін.

Зі збільшенням безробіття зростає рівень злочинності.
Отже, між цими явищами існує зв'язок.

У прикладі фіксується залежність змін одного явища від іншого.

8. Метод залишків.

Частина шкоди вже пояснена відомими причинами, інша – ні.

Отже, невідома частина шкоди має іншу, ще не встановлену причину.

У цьому випадку використовується метод виключення відомих факторів.

9. Аналогія властивостей.

Два договори мають схожі умови. Один із них визнається недійсним через порушення форми.

Отже, другий договір також може бути недійсним.

У цьому прикладі відбувається перенесення властивості (недійсності) за подібністю.

10. Аналогія відношень.

Відносини між орендодавцем і орендарем подібні до відносин між наймодавцем і наймачем.

Отже, правила поведінки можуть застосовуватися аналогічно.

У прикладі використано перенесення подібних правових зв'язків.

11. Аналогія закону.

У законі немає норми щодо конкретного виду договору, але існує норма про подібний договір.

Суд застосовує цю норму.

У цьому прикладі існує можливість застосовувати схожу правову норму.

12. Аналогія права.

Відсутні норми, що регулюють ситуацію.

Суд вирішує справу на основі принципів справедливості, добросовісності.

У прикладі застосовуються загальні принципи права.

13. Індукція та аналогія.

Існує кілька справ про шахрайство з однаковими ознаками. Насамперед, формується загальне правило, що «шахрайство часто здійснюється за цією схемою». У новій справі, яка подібна до попередніх, робиться висновок, що «ймовірно, тут використано ту ж схему».

За допомогою індукції відбулося узагальнення, а з використанням аналогії перенесено знання.

Типові тестові завдання

1. Що таке індуктивний умовивід?

- А. Умовивід, в якому належність ознаки окремим предметам класу використовується для висновку про весь клас;
- Б. Умовивід, в якому на основі загального знання робиться висновок про часткове;
- В. Процес вивчення суджень без висновків;
- Г. Метод встановлення причин без зв'язку з наслідком.

2. На чому базується індуктивний умовивід?

- А. На випадкових спостереженнях;
- Б. На встановленні стійких закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків;
- В. На дедуктивних принципах логіки;
- Г. На невизначених знаннях про предмет.

3. Яка основна функція індукції?

- А. Встановлення часткових суджень;
- Б. Виключення причинно-наслідкових зв'язків;
- В. Додавання протилежних випадків до суджень;
- Г. Отримання загальних суджень та узагальнення знань.

4. Особливість повної індукції полягає в тому, що:

- А. Узагальнення робиться на основі частини елементів класу;
- Б. Узагальнення робиться на основі всіх елементів класу;
- В. Висновок залежить від багатьох припущень;
- Г. Висновок завжди має гіпотетичний характер.

5. Що лежить в основі неповної індукції?

- А. Включення всіх можливих елементів класу;
- Б. Виключення суперечливих випадків;
- В. Повторюваність явищ і причинно-наслідкових зв'язків;
- Г. Перевірка обмеженої кількості випадків.

6. Який вид неповної індукції буде першим етапом наукового пізнання?

- А. Наукова індукція;
- Б. Індукція методом виключення;
- В. Популярна індукція;
- Г. Індукція методом відбору.

7. Який метод наукової індукції виявляє подібне в різному?

- А. Метод залишків;
- Б. Метод супроводжуваних змін;
- В. Метод подібності;
- Г. Метод різниці.

8. Що характеризує метод супроводжуваних змін?

- А. Аналіз видозмін у наслідках при зміні одного з причинних факторів;
- Б. Виключення всіх непов'язаних елементів з аналізу;
- В. Виявлення одночасних змін між двома непов'язаними ознаками;
- Г. Зменшення кількості ознак в аналізованому класі.

9. Що вивчає метод залишків?

- А. Причини одночасної появи кількох явищ;
- Б. Залишковий вплив вторинних факторів на наслідки;
- В. Причину певної частини наслідку при виключенні відомих причин інших частин;
- Г. Проміжні процеси при аналізі фактів.

10. Коли застосовується аналогія?

- А. Коли спостерігається періодичність у явищах;
- Б. Коли дедукція або індукція неможливі через одиничний характер явищ;
- В. Коли є повний аналіз класу предметів;
- Г. Коли немає подібності між досліджуваними об'єктами.

11. Який вид аналогії переносить властивості між двома подібними предметами?

- А. Аналогія предметів;
- Б. Аналогія відношень;
- В. Наукова аналогія;
- Г. Популярна аналогія;

12. Що збільшує ймовірність істинності висновків за аналогією?

- А. Використання меншої кількості ознак для порівняння;
- Б. Залучення випадкових ознак у порівняння;
- В. Відсутність закономірностей між ознаками;
- Г. Зв'язок між спільними ознаками й ознаками, що переносяться.

Практичні завдання**1. Поняття індукції.**

Під час заняття студент зробив висновок: «Усі злочини – суспільно небезпечні» і пояснив, що це індуктивний умовивід, оскільки він базується на загальному знанні з підручника.

Запитання:

1. Чи це індуктивний умовивід?
2. У чому полягає сутність індукції?
3. Чим індукція відрізняється від дедукції?

2. Повна індукція.

Юрист аналізує справу і перевіряє всі випадки порушення у конкретній організації (їх лише п'ять). Потім він встановив, що кожне з них – це адміністративне правопорушення, та зробив висновок, що «Усі порушення в цій організації – адміністративні правопорушення».

Запитання:

1. До якого виду індукції належить цей умовивід?
2. Чи буде він достовірним?
3. За якої умови повна індукція дає істинний висновок?

3. Неповна індукція (узагальнення).

Студент проаналізував вісім судових справ і зробив висновок, який полягає у тому, що «Усі обвинувачені заперечують свою вину».

Запитання:

1. Який вид індукції використано?
2. Чи буде такий висновок обґрунтованим?
3. У чому полягає небезпека такого узагальнення?

4. Неповна індукція (помилка поспішного узагальнення).

Після двох випадків виправдувальних вироків студент заявив: «Суди часто виправдовують обвинувачених».

Запитання:

1. Яка логічна помилка тут допущена?
2. До якого виду індукції належить це міркування?
3. Як уникнути таких помилок?

5. Методи наукової індукції (метод подібності).

Слідчий аналізує кілька справ і встановлює, що у всіх випадках злочину була присутня одна й та сама особа. Він робить висновок про можливу причетність цієї особи до злочинів.

Запитання:

1. Який метод індукції застосовано?
2. Чи буде цей висновок достовірним?
3. Яке значення мають такі методи у розслідуванні?

6. Методи наукової індукції (метод відмінності).

У двох подібних ситуаціях правопорушення відбулося лише в одному випадку. Єдина відмінність полягає у наявності певного чинника (наприклад, доступу до ресурсів).

Запитання:

1. Який метод індукції застосовано?
2. У чому його суть?
3. Як він допомагає встановити причину?

7. Методи наукової індукції (супутні зміни).

Юрист встановив, що зі збільшенням кількості правопорушень у певному регіоні одночасно зростає рівень безробіття.

Запитання:

1. Який метод індукції використано?
2. Чи можна на цій підставі зробити висновок про причинний зв'язок?
3. Які додаткові дослідження потрібні?

8. Поняття аналогії.

Студент на практичному занятті міркує, що «Оскільки в одній справі суд визнав подібні дії злочином, то й в іншій справі з подібними обставинами рішення буде таким самим».

Запитання:

1. Який тип умовиводу використано?

2. Що таке аналогія?

3. Чи буде такий висновок достовірним?

9. Види аналогії.

Юрист порівнює дві справи, які збігаються за обставинами, але різняться за правовими нормами. Він робить висновок про однакове рішення суду.

Запитання:

1. Який вид аналогії застосовано (властивостей чи відношень)?

2. Чи буде такий умовивід обґрунтованим?

3. Які умови підвищують надійність аналогії?

10. Помилка аналогії.

Студент стверджує, що «Ця справа схожа на іншу, тому рішення має бути таким самим». Разом з тим, він не проаналізував суттєві відмінності.

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена?

2. Чому аналогія може бути хибною?

3. Які критерії потрібно враховувати?

11. Комплексна задача (індукція + аналогія).

У процесі розслідування було встановлено кілька подібних випадків правопорушень, виявлено їхні спільні ознаки та проведено порівняння з іншими справами, а також зроблено висновок про можливу причетність особи. Студенту потрібно оцінити логіку міркування.

Запитання:

1. Які види умовиводів тут використано?

2. Які з них дають достовірні висновки, а які лише ймовірні?

3. Як підвищити обґрунтованість такого висновку?

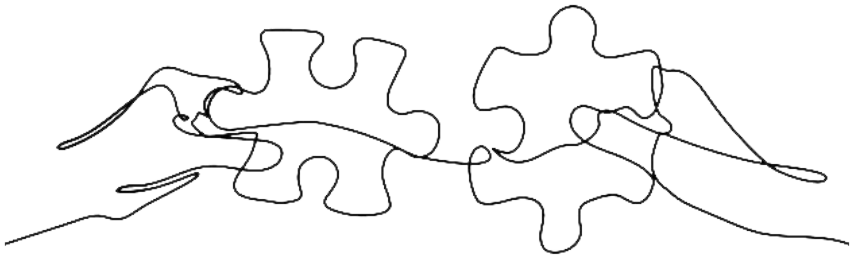
Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 107–122.
2. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 104–112.
3. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 85–87.
4. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 294–314.
5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 263–274.
6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 260–264.
7. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 79–80.
8. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 179–193.
9. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 98–104.
10. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 58–64.
11. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : АДУФК, 2012. С. 125–136.
12. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 56–59.

13. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

14. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

РОЗДІЛ III

ЛОГІКА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 12.

ЛОГІКА ЮРИДИЧНОГО ДОКАЗУ

- 12.1. Поняття аргументації, юридичного та логічного доказу.
- 12.2. Структура та форми аргументації.
- 12.3. Способи доведення та спростування.
- 12.4. Правила та помилки доведення та спростування.
- 12.5. Поля аргументації: поняття та склад.

Ключові положення

Логіка юридичного доказу – важливий розділ юридичної логіки, що досліджує закономірності обґрунтування істинності або хибності тверджень у правовій сфері. У центрі цієї теми перебуває поняття аргументації – раціонального процесу доведення або спростування певної думки за допомогою логічних засобів.

Аргументація в юридичному контексті тісно пов'язана з поняттям доказу. Логічний доказ – це процес встановлення істинності судження шляхом виведення його з інших істинних суджень за правилами логіки, тоді як юридичний доказ – це фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких встановлюються обставини справи. Відповідно, юридичний доказ має нормативний характер і регулюється процесуальним правом, а логічний доказ – формально-раціональний.

Структура аргументації включає три основні елементи: тезу, аргументи (докази) та демонстрацію. Теза – це положення, яке потрібно довести або спростувати. Аргументи – це вихідні судження, істинність яких уже встановлена або приймається. Демонстрація – це логічний зв'язок між аргументами і тезою, тобто спосіб обґрунтування. Аргументація може здійснюватися у різних формах, зокрема у формі доведення (коли обґрунтовується

істинність тези) або спростування (коли доводиться її хибність). У юридичній практиці ці форми реалізуються через судові дебати, процес доказування та оцінку доказів.

Способи доведення поділяються на прямі та непрямі. Пряме доведення передбачає безпосереднє виведення тези з аргументів. Непряме доведення (апагогічне) здійснюється шляхом доведення хибності заперечення тези (доведення від супротивного). Застосовується й розділове доведення, коли істинність тези встановлюється через виключення всіх інших можливих альтернатив. Спростування, у свою чергу, може бути спрямоване на тезу (доведення її хибності), на аргументи (встановлення їх недостовірності або неприйнятності) або на демонстрацію (виявлення логічних помилок у міркуванні).

У процесі доведення та спростування важливе значення мають правила, дотримання яких забезпечує правильність аргументації.

Основні правила стосуються тези (має бути чіткою, визначеною та незмінною), аргументів (повинні бути істинними, достатніми та релевантними) і демонстрації (логічний зв'язок має бути коректним і несуперечливим). Порушення цих правил призводить до логічних помилок. Серед типових помилок можна виділити підміну тези, коло в доведенні (коли теза обґрунтовується самою собою), недостатність аргументів, використання недостовірних або не доведених аргументів, а також логічні хиби у способі міркування.

Поле аргументації – сукупність умов, у яких здійснюється аргументаційний процес. Поле аргументації включає суб'єктів (учасників аргументації, наприклад, сторони процесу), об'єкт (тезу або проблему, що обговорюється), засоби (мовні, логічні, доказові інструменти), а також контекст (правові, соціальні, психологічні умови). У юридичній сфері поле аргументації визначається процесуальними нормами, ролями учасників та специфікою правовідносин. Саме в межах цього поля відбуваються переконання суду, формування правової позиції та до-

сягнення юридично значущого результату.

Отже, логіка юридичного доказу забезпечує раціональну основу правозастосовної діяльності, сприяє обґрунтованості судових рішень і підвищує рівень правової культури мислення.

Термінологічний словник

Аргументація – логічний процес обґрунтування певного положення або твердження за допомогою доказів, аргументів і логічних міркувань.

Аргументи (підстави доказу) – судження або факти, що використовуються для обґрунтування істинності тези.

Демонстрація – логічний зв'язок між аргументами і тезою, за допомогою якого показується, що теза випливає з наведених аргументів.

Доведення від супротивного – вид непрямого доведення, в якому припускається хибність тези і показується, що це припущення призводить до суперечності.

Доказ – логічна процедура встановлення істинності або хибності певного судження за допомогою аргументів і правил логічного мислення.

Логічний доказ – обґрунтування істинності певного твердження шляхом логічного виведення його з інших уже встановлених і доведених положень.

Логічні помилки в аргументації – порушення правил доведення, які призводять до неправильних або необґрунтованих висновків.

Недостатність аргументів – помилка, коли наведених аргументів недостатньо для доведення тези.

Непряме доведення – спосіб доказу, при якому істинність тези встановлюється через спростування протилежного твердження.

Підміна тези – логічна помилка, що полягає у зміні або перекрученні початкової тези в процесі доведення.

Поле аргументації – сукупність умов, знань, фактів і логічних засобів, у межах яких відбувається процес аргументації.

Порочне коло в доведенні – логічна помилка, коли теза доводиться за допомогою аргументів, які самі потребують доведення цієї ж тези.

Правила доведення – логічні вимоги, яких необхідно дотримуватися для правильного та обґрунтованого доказу.

Правила щодо аргументів – вимоги, що передбачають істинність, достатність і незалежність аргументів.

Правила щодо демонстрації – вимоги до правильності логічного зв'язку між аргументами і тезою.

Правила щодо тези – вимоги, згідно з якими теза повинна бути чітко сформульована, незмінною протягом доказу і логічно визначеною.

Пряме доведення – спосіб доказу, при якому істинність тези обґрунтовується безпосередньо на основі аргументів.

Склад поля аргументації – основні елементи, що формують умови аргументації (фактичні дані, норми права, логічні правила, мовні засоби та контекст дискусії).

Способи доведення – логічні методи встановлення істинності тези.

Спростування – логічна процедура доведення хибності певного твердження або аргументації.

Спростування аргументів – встановлення хибності або необґрунтованості аргументів, що підтримують тезу.

Спростування демонстрації – доведення відсутності логічного зв'язку між аргументами і тезою.

Спростування тези – доведення хибності основного твердження.

Структура аргументації – логічна побудова процесу доведення, що включає тезу, аргументи та демонстрацію.

Теза – положення або твердження, істинність якого необхідно довести в процесі аргументації.

Форма аргументації – спосіб логічного обґрунтування тези, який визначається видом умовиводу або логічної процедури, що використовується у доказі.

Хибний аргумент – використання недостовірних або неперевіраних аргументів для обґрунтування тези.

Юридична аргументація – процес обґрунтування правових позицій у судовій або правозастосовній практиці за допомогою доказів, норм права та логічних міркувань.

Юридичний доказ – встановлення істинності або хибності певного твердження у правовій сфері шляхом використання фактів, доказів, норм права та логічних міркувань.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Логічний та юридичний доказ

Критерій	Логічний доказ	Юридичний доказ
Сутність	Рациональне обґрунтування істинності судження	Фактичні дані про обставини справи
Природа	Формально-логічна	Нормативно-правова
Джерело	Логічні міркування	Документи, свідчення, експертизи
Мета	Встановлення істини	Встановлення юридично значущих фактів
Регулювання	Закони логіки	Процесуальне право
Критерій істинності	Логічна правильність	Допустимість, належність, достовірність

Таблиця 2.

Структура аргументації

Елемент	Зміст	Функція	Приклад
Теза	Положення, яке треба довести	Центр аргументації	«Особа винна у вчиненні злочину»
Аргументи	Істинні судження, що обґрунтовують тезу	Доказова база	Свідчення, докази, факти
Демонстрація	Логічний зв'язок між аргументами і тезою	Обґрунтування	Виведення вини з доказів

Таблиця 3.

Форми аргументації

Форма	Сутність	Мета	Де застосовується
Доведення	Обґрунтування істинності тези	Підтвердити тезу	Виступ сторони обвинувачення
Спростування	Обґрунтування хибності тези	Заперечити тезу	Захист у суді

Таблиця 4.

Способи доведення

Спосіб	Сутність	Особливість	Приклад
Пряме доведення	Безпосереднє обґрунтування тези	Прямий зв'язок аргументів і тези	Свідок підтверджує факт
Непряме (від супротивного)	Доведення хибності заперечення тези	Через протиріччя	Доведення алібі через абсурдність обвинувачення
Розділове	Виключення всіх альтернатив	Логіка «або-або»	Встановлення єдиного винного

Таблиця 5.

Види спростування

Вид	На що спрямоване	Сутність	Приклад
Спростування тези	Теза	Доведення її хибності	Доказ невинуватості
Спростування аргументів	Аргументи	Підрив їх достовірності	Недостовірний свідок
Спростування демонстрації	Логічний зв'язок	Виявлення помилки міркування	Нелогічний висновок

Таблиця 6.

Правила аргументації

Елемент	Правило	Пояснення
Теза	Чіткість і незмінність	Не можна змінювати тезу в процесі доведення
Аргументи	Істинність	Аргументи мають бути достовірними
	Достатність	Має бути достатньо підстав
Демонстрація	Логічність	Висновок має впливати з аргументів

Таблиця 7.

Типові логічні помилки

Помилка	Сутність	Приклад
Підміна тези	Зміна предмета доведення	Доводиться інше твердження
Коло в доведенні	Теза обґрунтовується самою собою	«Це правда, бо це правда»
Недостатність аргументів	Замало доказів	Один слабкий доказ
Хибні аргументи	Недостовірні дані	Фальшиві свідчення
Порушення логіки	Нелогічний зв'язок	Висновок не випливає

Ілюстрації та приклади

1. Правильна аргументація.

Особа обвинувачується у крадіжці.

Теза: особа А вчинила крадіжку.

Аргументи: камери відеоспостереження зафіксували особу А на місці події; у неї знайдено викрадену річ; свідок підтвердив її перебування там.

Демонстрація: оскільки особа була на місці злочину, мала при собі викрадену річ і це підтверджено свідком, логічно зробити висновок про її причетність.

Маємо приклад правильної аргументації, де всі елементи присутні, а зв'язок між аргументами й тезою логічний і достатній.

2. Пряме доведення.

Водій перевищив швидкість.

Доведення: прилад зафіксував швидкість 110 км/год; дозволена швидкість — 70 км/год.

Висновок (теза): водій порушив правила дорожнього руху.

Теза безпосередньо впливає з аргументів. Це приклад класичного прямого доведення.

3. Непряме доведення (від супротивного).

Особа стверджує, що не була на місці злочину.

Доведення: припустимо, що особа не була там. Однак її телефон зафіксовано в цій локації, а камери показують її присутність.

Висновок: припущення хибне. Особа була на місці злочину.

Теза доводиться через заперечення протилежного. Це приклад непрямого доведення.

4. Приклад розділового доведення.

Злочин міг вчинити лише один із трьох: А, Б або В.

Аргументи: А має алібі; Б перебував в іншому місті.

Висновок: отже, злочин вчинив В.

У даному випадку істинність тези встановлюється шляхом виключення інших альтернатив.

5. Спростування тези.

Обвинувачення: «Особа А винна».

Спростування: надано докази, що в момент злочину особа перебувала в іншому місці (алібі).

Висновок: теза про винуватість хибна.

У цьому випадку безпосередньо спростовується сама теза.

6. Спростування аргументів.

Обвинувачення базується на свідченнях одного свідка.

Спростування: доведено, що свідок не був на місці події та має особисту зацікавленість.

Висновок: аргументи недостовірні.

У прикладі спростування спрямоване не на тезу, а на її підстави.

7. Спростування демонстрації (логічної помилки).

Якщо людина була поруч із місцем злочину, то вона злочинець.

Особа А була поруч із місцем злочину.

Отже, вона злочинець.

У цьому прикладі допущена логічна помилка, адже з факту перебування поруч із місцем злочину не випливає вина. Відповідно, порушено логічний зв'язок між аргументами й тезою.

8. Логічна помилка – підміна тези.

Особа винна у крадіжці.

Якщо фактично буде доводитися, що «особа раніше порушувала закон» або ж «має погану репутацію», то у таких випадках відбудеться зміна предмета доведення. Отже, буде логічна помилка – підміна тези.

9. *Логічна помилка – коло в доведенні.*

Особа винна, бо вона вчинила злочин.

Вона вчинила злочин, бо вона винна.

У тому випадку, коли теза обґрунтовується самою собою, виникає логічна помилка – коло в доведенні.

10. *Приклад поля аргументації.*

Судове засідання. Елементи: суб'єкти (суддя, прокурор, адвокат); об'єкт (винуватість обвинуваченого); засоби (докази, норми права); контекст (кримінальний процес).

У прикладі всі складові формують поле аргументації, в межах якого відбувається доведення.

11. *Порушення правил аргументації.*

Адвокат використовує неперевірену інформацію.

У цьому випадку порушено правило істинності аргументів. Це знижує переконливість і може призвести до хибного висновку.

Типові тестові завдання

1. Що таке аргументація?

- А. Процес сприйняття фактів без логічної обробки;
- Б. Операція обґрунтування суджень з використанням логічних, мовних та позалогічних методів;
- В. Застосування виключно мовних засобів для створення вражень;
- Г. Вибір випадкових фактів для доказів.

2. Що виступає головною метою аргументації?

- А. Спростування тверджень без доведення;
- Б. Накопичення незрозумілих фактів;
- В. Виключення суперечностей із тексту;
- Г. Переконання у достовірності суджень.

3. Яка роль аргументів у процесі аргументації?

- А. Вони слугують тезою для доведення;
- Б. Вони замінюють демонстрацію;
- В. Вони виступають вихідними положеннями, що обґрунтовують тезу;
- Г. Вони не мають стосунку до тези.

4. Що таке теза в аргументації?

- А. Судження, яке використовується для обґрунтування інших суджень;
- Б. Судження, істинність якого обґрунтовується в процесі аргументації;
- В. Додатковий факт для аналізу;
- Г. Висновок, який не потребує доказів.

5. Що таке демонстрація в аргументації?

- А. Логічний зв'язок між аргументами і тезою;
- Б. Інструмент для спростування тези;
- В. Мовний прийом для заміни аргументів;
- Г. Висновок, який не потребує підтвердження.

6. Основні суб'єкти процесу аргументації:

- А. Пропонент, опонент, аудиторія;
- Б. Суддя, свідок, підсудний;
- В. Теза, демонстрація, аргументи;
- Г. Докази, обставини, аналіз.

7. Як називається доведення, у якому істинність тези обґрунтовується спростуванням антитези?

- А. Пряме доведення;
- Б. Доведення за аналогією;
- В. Опосередковане доведення;
- Г. Індуктивне доведення.

8. Як називається метод, який використовує логічний перехід від знання про окремі випадки до загального знання?

- А. Дедуктивне доведення;
- Б. Доведення за аналогією;
- В. Розділове доведення;
- Г. Індуктивне доведення.

9. Що таке апагогічне доведення?

- А. Доведення істинності тези через підтвердження інших суджень;
- Б. Доведення тези шляхом встановлення хибності антитези;
- В. Логічне зведення наслідків до єдиного висновку;
- Г. Аналіз фактів без встановлення причин.

10. Що таке деструктивне спростування?

- А. Побудова альтернативної тези замість критики;
- Б. Побудова демонстрації з інших суджень;
- В. Спростування аргументації пропонента без пропонування своїх варіантів;
- Г. Використання доказів для підтримки тези опонента.

11. Як називається метод спростування, що передбачає доведення хибності наслідків тези пропонента?

- А. Пряме спростування;
- Б. Опосередковане спростування;
- В. Апагогічне спростування;
- Г. Риторичне спростування.

12. Що таке змішане спростування?

- А. Метод, який включає лише деструктивні прийоми;
- Б. Спростування, що об'єднує конструктивне і деструктивне підходи;
- В. Прийом виключно для критики тези;
- Г. Аналіз аргументів без демонстрації.

13. Що вимагає правило «визначеність тези»?

- А. Теза має бути сформульована загальною;
- Б. Теза повинна бути складним судженням;
- В. Тезу можна змінювати у процесі дискусії без оголошення;
- Г. Теза повинна бути чітко і ясно визначена.

14. Що забороняє правило «незмінність тези»?

- А. Подання тези у вигляді простого судження;
- Б. Таємне змінення тези без повідомлення інших сторін;
- В. Подання тези в формі складного судження;
- Г. Використання цитат для формулювання тези.

15. Що таке «підміна тези»?

- А. Обґрунтування зовсім іншого твердження, пов'язаного з первинною тезою;
- Б. Включення до тези нових аргументів;
- В. Об'єднання кількох положень у тезу;
- Г. Використання суб'єктивних фактів у тезі.

16. Що вимагає правило «аргументи повинні бути істинними й доведеними»?

- А. Аргументи не мають потребувати перевірки;
- Б. Аргументи повинні бути підтверджені достовірними фактами;
- В. Аргументи мають базуватись на припущеннях;
- Г. Аргументи можуть суперечити тезі.

17. Помилка «коло в демонстрації» – це:

- А. Використання непідтверджених аргументів;
- Б. Недостатність фактів для підкріплення тези;
- В. Подання аргументів у вигляді складного судження;
- Г. Обґрунтування тези за допомогою аргументів, які самі залежать від тези.

18. У чому полягає сутність помилки «надмірний доказ»?

- А. Використання одного аргументу для доведення всієї тези;
- Б. Накопичення надмірної кількості аргументів, які суперечать одне одному;
- В. Ігнорування аргументів, що не підтверджують тезу;
- Г. Додавання фактів без зв'язку з тезою.

19. Що вимагає правило «доказування повинно будуватися за правилами відповідного виду умовиводу»?

- А. Використання чіткого логічного переходу від аргументів до тези;
- Б. Аргументи можуть бути невизначеними;
- В. Застосування тільки одного типу умовиводу;
- Г. Виключення можливості використання аналогій.

20. Сутність помилки «логічний перехід від більш вузької сфери до більш широкої» полягає у:

- А. Поширенні властивостей предметів виду на весь рід;
- Б. Використанні неправдивих аргументів;
- В. Виключенні всієї сфери аргументів з демонстрації;
- Г. Застосуванні індуктивних доказів у дедуктивній схемі.

21. Як називається помилка, коли аргумент спирається на необізнаність аудиторії?

- А. Аргумент до здорового глузду;
- Б. Аргумент до вигоди;
- В. Аргумент до незнання;
- Г. Аргумент до співстраждання.

22. Що таке поле аргументації?

- А. Колективна позиція, що включає судження, прийоми аргументації та фундаментальні принципи;
- Б. Простір, де проводяться судові слухання;
- В. Специфічний прийом для доведення тези;
- Г. Узагальнена система суджень без застосування принципів.

23. Коли поля аргументації вважаються не-сумісними?

- А. Коли суб'єкти мають однакові позиції щодо тез;
- Б. Коли суб'єкти мають протилежні судження, які не перетинаються;
- В. Коли судження збігаються лише частково;
- Г. Коли фундаментальні принципи збігаються повністю.

24. Як узгоджуються фундаментальні позиції в аргументації?

- А. Через виключення загальнолюдських принципів;
- Б. Через акцент на незгоді сторін;
- В. Через повне ігнорування аргументів іншої сторони;
- Г. Через посилання на спільні гуманістичні та релігійні позиції.

Практичні завдання**1. Поняття аргументації та доказу.**

Під час судового засідання прокурор заявляє: «Я переконаний, що обвинувачений винний». При цьому він не наводить жодних доказів та вважає, що його професійний досвід достатній для обґрунтування позиції.

Запитання:

- 1. Чи буде це аргументацією?
- 2. Чим відрізняється аргументація від простої думки?
- 3. Що таке юридичний і логічний доказ?

2. Структура аргументації.

Юрист у виступі наводить багато фактів, але не формулює чіткої тези та не робить висновку. Слухачам складно зрозуміти, що саме він намагається довести.

Запитання:

- 1. Які елементи структури аргументації відсутні?
- 2. Що таке теза, аргументи та демонстрація?
- 3. Чому важлива чітка структура?

3. Форми аргументації.

Прокурор обґрунтовує вину обвинуваченого, посилаючись на закон, докази та логічні висновки. Студент вважає, що це лише риторичний вплив.

Запитання:

1. Яка форма аргументації використана?
2. Чи це логічне доведення?
3. Чим відрізняється логічна аргументація від риторичної?

4. Способи доведення (пряме).

У справі існує відеозапис, який безпосередньо підтверджує факт вчинення злочину. Юрист використовує його як основний доказ.

Запитання:

1. Який спосіб доведення застосовано?
2. У чому його перевага?
3. Чи завжди він можливий?

5. Способи доведення (непряме).

У справі відсутні прямі докази, але існує сукупність непрямих фактів, які разом підтверджують версію обвинувачення.

Запитання:

1. Який спосіб доведення використано?
2. Чи буде він надійним?
3. Які вимоги до такого доведення?

6. Спростування аргументації.

Адвокат не доводить невинуватість підзахисного, а лише показує слабкість аргументів обвинувачення.

Запитання:

1. Який спосіб спростування використано?
2. Чи буде це ефективною стратегією?
3. У чому її особливість?

7. Помилки у доведенні (хибна підстава).

Юрист стверджує, що «Обвинувачений винний, оскільки він раніше вже порушував закон».

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена?
2. Чому цей аргумент некоректний?
3. Як правильно обґрунтовувати позицію?

8. Помилки у доведенні (коло в доведенні).

Прокурор заявляє, що «Обвинувачений винний, тому що він вчинив злочин», фактично повторюючи тезу.

Запитання:

1. Яка логічна помилка тут допущена?
2. Чому таке доведення недійсне?
3. Як уникнути цієї помилки?

9. Поле аргументації.

У справі використовуються фактичні дані, правові норми, логічні міркування та емоційні аргументи. Студенту потрібно оцінити аргументацію.

Запитання:

1. Що таке поле аргументації?
2. Які елементи входять до нього?
3. Які з наведених аргументів логічні, а які – ні?

10. Порушення правил доведення.

Юрист у суперечці змінює тезу в процесі доведення, підміняє її більш зручною.

Запитання:

1. Яке правило доведення порушено?
2. У чому полягає ця помилка?
3. Чому вона небезпечна?

11. Комплексна задача (аналіз аргументації).

У судовому виступі сформульовано тезу, наведено кілька аргументів, частина аргументів логічно обґрунтована, частина – ні. Присутні емоційні елементи. Студенту потрібно провести аналіз.

Запитання:

1. Визначте структуру аргументації.
2. Які помилки допущено?
3. Як зробити доведення більш логічним і переконливим?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 151–162.
2. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 114–130.
3. Грибовський Б. О. Доведення (доказ) та аргументація в юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 124–126.
4. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 203–221.
5. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 90–105.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 218–348.
7. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 277–293.
8. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 281–297.
9. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 100–104.
10. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 193–207.
11. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 193–213.
12. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 81–94.

13. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 146–160.

14. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 65–70.

15. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей А. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 39–49; 123–132.

16. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (85). 2016. С. 8–20.

17. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : АДУФК, 2012. С. 142–151.

18. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 123–138.

19. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності. *Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць*. 2013. № 3. С. 233–242.

20. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

21. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 81–95; 127.

22. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 218–235.

23. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 13. СУПЕРЕЧКА ТА ЇЇ ВИДИ

- 13.1. Суперечка, учасники суперечки.
- 13.2. Види суперечки.
- 13.3. Вимоги до суперечки.
- 13.4. Юридичні спори як вид суперечки.

Ключові положення

Суперечка – важлива форма комунікації та мисленнєвої діяльності, у межах якої відбувається зіткнення різних поглядів, позицій або інтересів з метою з'ясування істини або відстоювання певної точки зору.

У логічному та юридичному аспектах суперечка розглядається як процес аргументації, в якому учасники висувають тези, наводять аргументи та здійснюють їх обґрунтування або спростування.

Основні учасники суперечки – опоненти – сторони, що мають протилежні або різні позиції, а також може бути третя сторона (арбітр, суддя, модератор), яка оцінює аргументи та приймає рішення або сприяє досягненню згоди. Кожен учасник має свою роль. Один може виступати як пропонент (той, хто висуває тезу), інший – як опонент (той, хто її критикує), що забезпечує динаміку аргументаційного процесу.

Види суперечки класифікуються за різними критеріями. За метою розрізняють суперечку заради істини (діалектичну), яка спрямована на досягнення об'єктивного знання, та суперечку заради перемоги (еристичну), у якій головна не істина, а переконання опонента чи аудиторії будь-якими засобами. За формою ведення виділяють усну та письмову суперечку. За кількістю учасників – індивідуальну (між двома особами) та колективну (дискусія, дебати). За характером взаємодії бувають конструктивні (раціональні, коректні) та деструктивні (конфліктні, з порушенням ло-

гічних та етичних норм). Можна також виділити публічні та непублічні суперечки залежно від наявності аудиторії.

Ефективність та коректність суперечки забезпечуються дотриманням певних вимог. Насамперед, це логічна чіткість і визначеність тез, послідовність і несуперечливість міркувань, використання достовірних і релевантних аргументів. Важливі також культура мовлення, повага до опонента, недопустимість переходу на особистості (*argumentum ad hominem*), уникнення маніпуляцій, софізмів і демагогії. Учасники повинні дотримуватися правил доказування і спростування, не підміняти тезу, не використовувати недоведені або хибні аргументи, а також бути готовими до перегляду власної позиції у разі її необґрунтованості. Тому суперечка має ґрунтуватися не лише на логічних, а й на етичних принципах.

Особливим різновидом суперечки виступають юридичні спори, які виникають у сфері правовідносин і регулюються нормами права. Юридичний спір – це формалізована суперечка між сторонами щодо прав та обов'язків, яка розглядається компетентним органом (судом, адміністративним органом тощо). Його характерні риси полягають у наявності чітко визначених сторін (позивача та відповідача, обвинуваченого й захисника), предмета спору, процедурних правил і доказової бази. Юридичні спори відбуваються у встановленій процесуальній формі, що забезпечує рівність сторін, змагальність та об'єктивність розгляду. У таких спорах аргументація має особливо важливе значення, оскільки саме через неї сторони обґрунтовують свої позиції та впливають на рішення суду.

Отже, суперечка – це невід'ємна складова логічної та юридичної діяльності, яка виступає засобом перевірки істинності суджень, формування обґрунтованих позицій і досягнення справедливих рішень.

Термінологічний словник

Аргумент – логічне або фактичне обґрунтування, яке використовується для підтвердження або спростування тези.

Аргументація – процес доведення або обґрунтування певного положення за допомогою логічних доказів, фактів та аргументів.

Аудиторія – група осіб, перед якою ведеться суперечка і на яку спрямована аргументація учасників.

Дебати – організована публічна суперечка за визначеними правилами, де сторони представляють протилежні позиції.

Дискусія – форма суперечки, що передбачає колективне обговорення проблеми з метою пошуку істини.

Диспут – заздалегідь підготовлена суперечка на наукову або суспільно значущу тему.

Контраргумент – аргумент, спрямований на спростування позиції опонента.

Культура суперечки – сукупність правил та етичних норм ведення аргументованого обговорення.

Логічна помилка – порушення правил логіки у процесі аргументації.

Опонент – учасник суперечки, який має протилежну позицію щодо певного питання.

Полеміка – гостра форма суперечки, спрямована на спростування позиції опонента.

Правила ведення суперечки – логічні, етичні та комунікативні вимоги, яких повинні дотримуватися учасники суперечки.

Пропонент – учасник суперечки, який висуває певну тезу та намагається її довести.

Софістика – використання навмисно хибних або маніпулятивних аргументів для досягнення перемоги у суперечці.

Сторони юридичного спору – учасники правового конфлікту, інтереси яких розглядаються у правовому порядку (позивач і відповідач).

Судовий спір – юридичний спір, який розглядається судом відповідно до процесуального законодавства.

Суперечка – це форма комунікації, у процесі якої учасники висловлюють протилежні або різні погляди на певну проблему та намагаються обґрунтувати правильність своєї позиції.

Теза – основне твердження, яке учасник суперечки висуває і намагається довести.

Учасники суперечки – особи, які беруть участь у процесі обговорення та відстоюють певні позиції.

Юридичний спір – різновид суперечки, що виникає між суб'єктами права щодо застосування або тлумачення правових норм.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Учасники суперечки

Учасник	Характеристика	Функції	Приклад
Пропонент	Висуває тезу	Обґрунтовує свою позицію	Адвокат доводить невинуватість
Опонент	Заперечує тезу	Критикує аргументи	Прокурор спростовує позицію захисту
Арбітр (суддя)	Нейтральна сторона	Оцінює аргументи, приймає рішення	Суддя у справі

Таблиця 2.

Види суперечки за метою

Вид	Мета	Характеристика	Результат
Діалектична	Пошук істини	Раціональна, аргументована	Досягнення об'єктивного висновку
Еристична	Перемога в суперечці	Використання будь-яких засобів	Переконання опонента/аудиторії

Таблиця 3.

Види суперечки за формою

Критерій	Види	Характеристика	Приклад
За способом ведення	Усна	Безпосередня комунікація	Судові дебати
	Письмова	Через документи	Позовна заява
За кількістю учасників	Індивідуальна	Двоє учасників	Дискусія адвокату-прокурору
	Колективна	Багато учасників	Парламентські дебати

Таблиця 4.

Види суперечки за характером взаємодії

Вид	Характеристика	Ознаки	Наслідки
Конструктивна	Раціональна, коректна	Логічність, повага	Досягнення істини
Деструктивна	Конфліктна	Емоційність, маніпуляції	Загострення конфлікту

Таблиця 5.

Вимоги до суперечки

Група вимог	Зміст	Пояснення
Логічні	Чіткість, послідовність	Відсутність суперечностей
Доказові	Обґрунтованість	Використання істинних аргументів
Етичні	Повага до опонента	Заборона образ і тиску
Комунікативні	Ясність мовлення	Зрозумілість і точність

Таблиця 6.

Типові помилки у суперечці

Помилка	Сутність	Приклад
Перехід на особистість (ad hominem)	Критика особи, а не аргументу	«Ти не правий, бо ти недосвідчений»
Підміна тези	Зміна предмета спору	Обговорюється інше питання
Емоційний тиск	Маніпуляція почуттями	«Якщо не погодишся — ти бездушний»
Хибна дилема	Обмеження вибору	«Або ти за нас, або проти нас»

Таблиця 7.

Юридичний спір як вид суперечки

Критерій	Звичайна суперечка	Юридичний спір
Сфера	Повсякденна комунікація	Правові відносини
Регулювання	Неформальне	Процесуальне право
Учасники	Будь-які особи	Чітко визначені сторони
Форма	Вільна	Формалізована
Результат	Думка, компроміс	Судове рішення

Таблиця 8.

Порівняння юридичних ролей у суперечці

Роль	Мета	Засоби	Особливість
Обвинувачення	Довести вину	Докази, аргументи	Активна позиція
Захист	Спростувати вину	Контраргументи	Критична функція
Суд	Встановити істину	Оцінка доказів	Нейтральність

Ілюстрації та приклади

1. Суперечка та її учасники.

Адвокат та прокурор обговорюють винуватість особи. Позиція адвоката полягає в тому, що «особа невинна», а прокурора – «особа винна».

Учасниками суперечки виступають проponent (адвокат), який висуває тезу про невинуватість, опонент (прокурор), що заперечує цю тезу, та суддя, який оцінює аргументи. Це класична структура суперечки з чітко визначеними ролями.

2. Діалектична суперечка (заради істини).

Двоє юристів аналізують норму закону. У ході суперечки один з них наводить аргументи щодо певного тлумачення норми, інший – альтернативне тлумачення, обидва спираються на закон і практику. В результаті вони доходять спільного висновку.

Основна мета у цьому процесі – встановити істину, а не перемогти.

3. Еристична суперечка (заради перемоги).

Йдуть політичні дебати. У ході суперечки один з учасників використовує емоційні аргументи, перебиває опонента, уникає суті питання, оскільки його головна мета полягає у переконанні аудиторії, а не в знаходженні істини.

Це приклад суперечки, де переважають маніпуляції.

4. Конструктивна суперечка.

Студенти обговорюють правову задачу, у процесі чого кожен з учасників висловлює свої аргументи, уважно слухає один одного, уточнює позиції. У підсумку знаходять правильне рішення.

У цьому прикладі дотримано всіх логічних та етичних норм.

5. Деструктивна суперечка.

Двоє осіб сперечаються про правопорушення, перебивають один одного, переходять на особистості та не слухають аргументи. Конфлікт загострюється.

Приклад яскраво демонструє порушення основних правил суперечки та відсутність логіки.

6. Порушення вимог до суперечки.

Цей закон поганий, бо мені він не подобається.

У прикладі аргумент суб'єктивний і необґрунтований, тобто порушено вимогу доказовості.

7. Помилки *ad hominem*.

Твоя позиція неправильна, бо ти не юрист.

У цьому прикладі критикується не аргумент, а особа, що буде грубою логічною помилкою.

8. Підміни тези.

Чи винна особа у злочині?

Вона раніше вже порушувала закон.

Яскравий приклад підміни тези – обговорення іншого питання.

9. Юридичний спір.

Позивач вимагає відшкодування шкоди, а відповідач заперечує. У ході спору позивач надає докази, відповідач їх спростовує, а суд оцінює аргументи.

Це формалізована суперечка (юридичний спір), що регулюється правом.

10. Поля аргументації у суперечці.

Триває судовий розгляд. Його елементами є: суб'єкти (сторони і суд), об'єкт (спірне право), засоби (докази, норми права) та контекст (процесуальні правила).

Отже, суперечка відбувається у визначених умовах – це поле аргументації.

Типові тестові завдання

1. Що таке суперечка?

- А. Процес обміну протилежними поглядами;
- Б. Обговорення з позитивним ставленням без критики;
- В. Лекція або доповідь з одностороннім висвітленням теми;
- Г. Молитва або проповідь на певну тему.

2. Хто виступає основними учасниками суперечки?

- А. Пропонент, опонент, аудиторія;
- Б. Суддя, свідок, підозрюваний;
- В. Автор, критик, редактор;
- Г. Спостерігач, слухач, читач.

3. Яка роль пропонента у суперечці?

- А. Заперечувати будь-яку тезу, яку висуває опонент;
- Б. Висувати або захищати тезу;
- В. Впливати на аудиторію без участі у суперечці;
- Г. Залишатися нейтральним до позицій інших.

4. Яка головна мета дискусії?

- А. Виграти суперечку будь-яким способом;
- Б. Демонстрація переваги над опонентами;
- В. Протистояння та боротьба між сторонами;
- Г. Досягнення згоди між учасниками з обговорюваного питання.

5. Як називається суперечка, в якій мета полягає у здобутті перемоги над іншою стороною?

- А. Суперечка заради істини;
- Б. Суперечка заради суперечки;
- В. Суперечка заради переконання;
- Г. Суперечка заради перемоги.

6. Що характерно для суперечок заради істини?

- А. Перемога над опонентом;
- Б. Спільний пошук істини між компетентними учасниками;
- В. Використання некоректних прийомів для переконання;
- Г. Безцільний обмін позиціями.

7. Яка суперечка відбувається в письмовій формі?

- А. Суперечка-діалог;
- Б. Усна суперечка;
- В. Письмова суперечка;
- Г. Суперечка-полілог.

8. Яка основна ознака диспуту?

- А. Конфлікт між сторонами;
- Б. Публічна суперечка на тему суспільного або наукового значення;
- В. Використання некоректних прийомів для перемоги;
- Г. Відсутність обговорення позицій.

9. У чому полягає мета дебатів?

- А. Встановлення переваги учасників;
- Б. Захист власної точки зору за будь-яку ціну;
- В. Визначення ставлення учасників до загальної тези виступу;
- Г. Залишатися нейтральними до будь-якої тези.

10. Яка мета суперечки заради суперечки?

- А. Спільний пошук істини;
- Б. Досягнення перемоги над іншою стороною;
- В. Отримання задоволення від процесу суперечки незалежно від теми;
- Г. Переконання інших у правоті своїх поглядів.

11. Який вид суперечки виступає внутрішнім конфліктом?

- А. Суперечка-монолог;
- Б. Суперечка-діалог;
- В. Суперечка-полілог;
- Г. Суперечка-диспут.

12. У чому полягає особливість суперечок-діалогів?

- А. Питання обговорює одна людина;
- Б. Питання не обговорюється відкрито;
- В. Питання обговорюють кілька осіб одночасно;
- Г. Питання обговорюють дві людини.

13. Чому не варто сперечатися без особливої необхідності?

- А. Суперечка завжди призводить до конфліктів;
- Б. Можна досягти згоди без обговорення;
- В. Суперечка потребує великої кількості учасників;
- Г. Тільки наукові спори мають сенс.

14. У чому полягає важлива вимога до предмета суперечки?

- А. Тема суперечки повинна змінюватися під час обговорення;
- Б. Тему суперечки потрібно обрати на початку і негайно змінити;
- В. Предмет спору має бути відносно чітко визначеним;
- Г. Предмет суперечки не повинен зачіпати конкретні питання.

15. Що вимагає суперечка від учасників?

- А. Відсутність знань про предмет суперечки;
- Б. Гнучкість, логіку і знання про обговорюване питання;
- В. Використання емоцій замість аргументів;
- Г. Постійне уникнення критики і суперечок.

16. Що таке стратегія суперечки?

- А. Спосіб побудови аргументів для окремого питання;
- Б. Спонтанний пошук фактів під час суперечки;
- В. Виключно дії, спрямовані на заперечення тез опонента;
- Г. Загальний принцип використання одних тверджень для посилення інших.

17. Який правильний підхід до вирішення складних суперечок можна виділити?

- А. Повна непоступливість учасників;
- Б. Компроміс і толерантність щодо деталей;
- В. Виключення всіх можливостей опонента для висловлення;
- Г. Ігнорування всіх аргументів опонента.

18. Чому важливо визнавати свої помилки під час суперечки?

- А. Для позитивного внеску у розвиток обговорюваного питання;
- Б. Щоб завершити суперечку раніше;
- В. Щоб виглядати слабшим для опонента;
- Г. Щоб уникнути критики з боку аудиторії.

19. Основна сутність юридичного спору полягає в:

- А. Обміні загальними судженнями між сторонами;
- Б. Виключно застосуванні законодавчих статей без аналізу;
- В. Переконанні у правоті однієї зі сторін без конкретних аргументів;
- Г. Захисті суб'єктивного права між учасниками правовідносин.

20. Як зазвичай вирішуються юридичні спори?

- А. Організацією неформальних обговорень;
- Б. Виключно зверненням до посередників;
- В. Через суд за заявою зацікавленої сторони;
- Г. Ігноруванням конфліктів.

21. Вкажіть приклад методу вирішення юридичних спорів.

- А. Неправове втручання;
- Б. Організація переговорів або звернення до уповноважених органів;
- В. Виключення права на обговорення;
- Г. Встановлення власних правил сторін спору.

Практичні завдання**1. Поняття суперечки.**

Під час обговорення справи двоє студентів просто обмінюються емоційними репліками, не наводять аргументів і не намагаються довести свою позицію. Один із них стверджує, що це повноцінна суперечка.

Запитання:

- 1. Чи можна вважати це суперечкою у логічному розумінні?
- 2. Які ознаки справжньої суперечки тут відсутні?
- 3. Хто виступає учасниками суперечки?

2. Учасники суперечки.

У судовому засіданні прокурор і адвокат обмінюються аргументами, але суддя не втручається в дискусію. Студент вважає, що в даному випадку суддя – не учасник суперечки.

Запитання:

- 1. Чи буде суддя учасником суперечки?
- 2. Які ролі виконують учасники юридичної суперечки?
- 3. Чим відрізняється позиція сторін й арбітра?

3. Види суперечки (за метою).

Під час дискусії один студент прагне встановити істину, а інший – лише виграти суперечку будь-якою ціною.

Запитання:

- 1. Які види суперечки тут представлені?
- 2. У чому їхня відмінність?
- 3. Який вид більш прийнятний у праві?

4. Види суперечки (за формою).

Юридична дискусія відбувається у формі судового процесу, де кожна сторона має визначені правила та процедури виступу.

Запитання:

1. До якого виду суперечки належить ця ситуація?
2. Чим вона відрізняється від вільної дискусії?
3. Які її переваги?

5. Вимоги до суперечки (логічність).

Учасник суперечки постійно змінює свою позицію, суперечить сам собі та не дотримується логічної послідовності.

Запитання:

1. Яке правило суперечки порушено?
2. Чому важлива послідовність в аргументації?
3. Як це впливає на переконливість?

6. Вимоги до суперечки (коректність).

Під час обговорення один із учасників переходить на особисті образи замість аналізу аргументів опонента.

Запитання:

1. Яка помилка допущена?
2. Чому це порушує правила суперечки?
3. Як правильно реагувати на такі дії?

7. Маніпуляції у суперечці.

Юрист використовує аргумент, що «Усі знають, що ця норма неправильна», однак при цьому доказів він не наводить.

Запитання:

1. Який тип аргументації використано?
2. Чи він логічно коректний?
3. Чому такі аргументи небезпечні?

8. Юридичний спір.

У суді сторони відстоюють свої позиції, використовують при цьому докази, логічні аргументи та норми права.

Запитання:

1. Чим юридичний спір відрізняється від звичайної суперечки?
2. Які вимоги до аргументації у такому спорі?
3. Яка роль доказів?

9. Помилки у суперечці.

Студент у дискусії спотворює позицію опонента, щоб легше її спростувати.

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена?
2. Чому це некоректний прийом?
3. Як слід правильно вести дискусію?

10. Стратегія суперечки.

Один із учасників суперечки не реагує на аргументи опонента, а лише повторює власну позицію.

Запитання:

1. Чи така стратегія ефективна?
2. Яке правило суперечки порушено?
3. Як потрібно будувати аргументацію?

11. Комплексна задача (аналіз суперечки).

У дискусії використовуються як логічні аргументи (однак не всі обґрунтовані), так і маніпуляції, а самі учасники іноді переходять на емоції. Студенту потрібно оцінити перебіг суперечки.

Запитання:

1. Які види суперечки тут поєднуються?
2. Які логічні помилки допущено?
3. Як зробити суперечку більш конструктивною?

Рекомендована література для підготовки

1. Балецька О. В. Логічні основи мистецтва спору в юридичній сфері : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 160–163.

2. Балинська О. М. Вербально-біхевіористський метод вирішення морально-правової конфліктної ситуації допиту. *Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. Вип. 1. С. 110–116.

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 131–139.

4. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 105–117.

5. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 181–186.

6. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 160–175.

7. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. С. 158–166.

8. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

9. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцєпал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 280–239.

10. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 14.

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ

- 14.1. Визначення логічних категорій запитання та відповіді.
- 14.2. Види запитань і відповідей.
- 14.3. Правила та помилки у запитаннях і відповідях.

Ключові положення

Логічний аналіз запитань і відповідей – важлива складова юридичної логіки, оскільки саме через правильно сформульовані запитання та обґрунтовані відповіді здійснюється процес пізнання, доказування та комунікації у правовій сфері.

Запитання – це форма мислення, що виражає потребу в отриманні нової інформації або уточненні вже наявних знань. Воно виникає в ситуації пізнавальної невизначеності й спрямоване на усунення цієї невизначеності. Відповідь – форма мислення, яка містить нове знання або пояснення й виступає реакцією на поставлене запитання. Логічно правильна відповідь повинна відповідати змісту запитання, бути істинною, обґрунтованою та релевантною.

Запитання та відповіді мають певну логічну структуру. У запитанні зазвичай виділяють предмет (про що запитується), передумову (вихідне знання, яке вже приймається як істинне) та шукане (те, що потрібно з'ясувати). Відповідь також має структуру, що включає тезу (основне положення), аргументи та, за необхідності, пояснення або уточнення. У правовій діяльності важливо врахувати контекст запитання, адже одне й те саме формулювання може мати різне значення залежно від ситуації.

Існує кілька видів запитань. За характером відповіді вони поділяються на закриті (вимагають од-

нозначної відповіді, наприклад, «так» або «ні») та відкриті (передбачають розгорнуту відповідь). За логічною структурою виділяють прості запитання, що стосуються одного факту або обставини, та складні, які включають кілька взаємопов'язаних аспектів. За функцією запитання можуть бути уточнювальними (спрямованими на деталізацію інформації), доповнювальними (на отримання нових відомостей), контрольними (для перевірки достовірності інформації) та проблемними (які формулюють певну суперечність або складну ситуацію). Особливе значення в юридичній практиці мають навідні запитання, які містять у собі підказку або очікувану відповідь, що може впливати на об'єктивність свідчень.

Відповіді також класифікуються за різними критеріями. Вони можуть бути прямими (безпосередньо відповідають на запитання) і непрямыми (містять додаткові міркування або обхідні пояснення), повними (вичерпно розкривають зміст запитання) і неповними, істинними та хибними, обґрунтованими й необґрунтованими. У юридичному контексті особливо цінуються точність і повнота відповіді, адже від цього залежить правильність прийняття рішень.

Існують певні логічні правила формулювання запитань. Запитання повинно бути чітким, однозначним, логічно коректним і не містити внутрішніх суперечностей. Воно не повинно передбачати хибних або недоведених передумов (так звані «провокаційні» або «з навантаженням» запитання). Важливо уникати багатозначних термінів, надмірної складності та логічної неузгодженості. Відповідь повинна відповідати запитанню за змістом, не виходити за його межі без необхідності, бути логічно послідовною, аргументованою та істинною.

Порушення цих правил призводить до логічних помилок. Серед типових помилок у запитаннях виділяють підміну запитання (коли фактично ставиться

інше запитання), некоректні передумови (запитання базується на недоведених або хибних твердженнях), багатозначність і двозначність формулювання. У відповідях поширені такі помилки, як ухилення від відповіді, логічна нерелевантність (відповідь не стосується запитання), суперечливість, необґрунтованість та підміна тези. У юридичній практиці такі помилки можуть суттєво вплинути на результати розслідування або судового розгляду.

Отже, логічний аналіз запитань і відповідей забезпечує ефективність комунікації та точність мислення, що особливо важливо у правовій діяльності. Правильне формулювання запитань і надання обґрунтованих відповідей сприяють встановленню істини, уникненню помилок та підвищенню якості юридичного мислення.

Термінологічний словник

Альтернативне запитання – запитання, що передбачає вибір між кількома варіантами відповіді.

Відкрите запитання – запитання, яке потребує розгорнутої відповіді.

Відповідь – висловлювання, яке містить інформацію, що пояснює або уточнює зміст поставленого запитання.

Закрите запитання – запитання, яке передбачає коротку відповідь (зазвичай «так» або «ні»).

Запитання – логічна форма мислення, що виражає потребу в отриманні інформації про предмет, явище або факт.

Інформаційне запитання – запитання, мета якого полягає в отриманні нової інформації.

Логічна коректність запитання – відповідність запитання законам логіки та правильній структурі мислення.

Логічна помилка у відповіді – порушення правил логіки при формулюванні відповіді на запитання.

Логічна структура запитання – сукупність елементів запитання, що визначають його зміст: передумова (вихідна інформація) та шуканий елемент.

Навідне запитання – запитання, що містить підказку або підштовхує до певної відповіді.

Невідповідна відповідь – відповідь, яка не пов'язана зі змістом запитання.

Некоректне запитання – запитання, яке містить приховане припущення або логічну помилку.

Непряма відповідь – відповідь, що містить інформацію, з якої можна зробити висновок щодо поставленого запитання.

Передумова запитання – інформація, яка міститься у запитанні та вважається істинною або заданою.

Повна відповідь – відповідь, яка повністю розкриває зміст запитання.

Правильна відповідь – відповідь, що логічно відповідає поставленому запитанню та містить істинну інформацію.

Проблемне запитання – запитання, спрямоване на з'ясування складної проблеми або суперечності.

Провокаційне запитання – запитання, спрямоване на створення складної або конфліктної ситуації для співрозмовника.

Просте запитання – запитання, що стосується одного факту або однієї обставини.

Пряма відповідь – відповідь, що безпосередньо відповідає на поставлене запитання.

Складне запитання – запитання, що містить кілька взаємопов'язаних питань.

Уточнювальне запитання – запитання, спрямоване на уточнення вже відомої інформації.

Часткова відповідь – відповідь, що пояснює лише частину інформації, яка міститься у запитанні.

Шуканий елемент – частина запитання, яка містить невідому інформацію та потребує з'ясування.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

**Загальна характеристика запитань
та відповідей**

Критерій	Запитання	Відповідь
Сутність	Форма мислення, що виражає потребу в інформації	Форма мислення, що містить нове знання
Мета	Усунути невизначеність	Надати інформацію або пояснення
Структура	Предмет, передумова, шукане	Теза, аргументи, пояснення
Функція	Стимулює пізнання	Завершує пізнавальний акт
Логічні вимоги	Чіткість, однозначність, коректність	Істинність, обґрунтованість, релевантність
Роль у праві	Засіб отримання доказів, інформації	Засіб доведення, пояснення, аргументації

Таблиця 2.

Види запитань

Критерій	Вид запитання	Характеристика	Приклад
За формою відповіді	Закриті	Передбачають «так/ні» або коротку відповідь	Чи був обвинувачений на місці події?
	Відкриті	Вимагають розгорнутої відповіді	Як відбувалися події?
За структурою	Прості	Стосуються одного факту	Де ви працюєте?
	Складні	Містять кілька аспектів	Де ви були і що робили ввечері?

Критерій	Вид запитання	Характеристика	Приклад
За функцією	Уточнювальні	Конкретизують інформацію	Коли саме це сталося?
	Доповнювальні	Додають нові дані	Хто ще був присутній?
	Контрольні	Перевіряють достовірність	Ви впевнені у своїх словах?
	Проблемні	Виявляють суперечність	Чому показання відрізняються?
	Навідні	Містять підказку	Ви ж бачили, що він тікав?

Таблиця 3.

Види відповідей

Критерій	Вид відповіді	Характеристика	Приклад
За відповідністю	Пряма	Безпосередньо відповідає	Так, я був там
	Непряма	Містить додаткові міркування	Я проходив повз у той час
За повнотою	Повна	Вичерпна інформація	Детальний опис подій
	Неповна	Часткова інформація	Я був там, але деталей не пам'ятаю
За істинністю	Істинна	Відповідає реальності	Правдиві показання
	Хибна	Не відповідає реальності	Неправдиві свідчення
За обґрунтованістю	Обґрунтована	Підкріплена доказами	Посилання на факти
	Необґрунтована	Без доказів	«Я так думаю»

Таблиця 4.

Правильні та неправильні запитання

Критерій	Правильні запитання	Неправильні запитання
Чіткість	Чітко сформульовані	Розмиті, незрозумілі
Однозначність	Не допускають подвійного тлумачення	Мають двозначність
Передумови	Містять істинні або перевірені передумови	Містять хибні або недоведені передумови
Логічність	Узгоджені, без суперечностей	Містять логічні помилки
Вплив	Не нав'язують відповідь	Є навідними або маніпулятивними

Таблиця 5.

Правила та помилки у відповідях

Критерій	Правильна відповідь	Типова помилка
Відповідність	Відповідає суті запитання	Ухилення від відповіді
Логічність	Послідовна і несуперечлива	Суперечливість
Релевантність	По суті питання	Відхилення від теми
Обґрунтованість	Має аргументи	Голі твердження
Повнота	Достатньо інформації	Неповна або надлишкова
Точність	Чіткі формулювання	Нечіткість, двозначність

Таблиця 6.

Логічні помилки у запитаннях та відповідях

Сфера	Помилка	Суть помилки	Приклад
Запитання	Навантажене запитання	Містить приховане твердження	Ви вже припинили порушувати закон?
	Підміна запитання	Заміна суті питання	Замість «де?» – «чому?»
	Двозначність	Неясне формулювання	Коли ви бачили підозрюваного? (якого саме?)
Відповідь	Ухилення	Відсутність прямої відповіді	«Це складне питання»
	Нерелевантність	Не по суті	Інша тема у відповіді
	Підміна тези	Заміна предмета відповіді	Відповідь на інше питання
	Необґрунтованість	Без доказів	«Це очевидно»

Ілюстрації та приклади**1. Правильне запитання та відповідь.**

Де ви перебували 15 березня о 20:00?

Я перебував удома за адресою: місто Чернівці, вулиця Універсальна, будинок 100, квартира 1.

Запитання чітке, конкретне та не містить прихованих передумов. Відповідь прямо відповідає на поставлене запитання, релевантна та логічно коректна.

2. Відкрите і закрите запитання.

Чи підписували ви договір?

Так.

За яких обставин ви підписали договір?

Я підписав договір у присутності нотаріуса після ознайомлення з його змістом.

Перше запитання передбачає коротку відповідь, а друге – розгорнуту. Вибір типу запитання за-

лежить від мети, яка може полягати у підтвердженні факту або отриманні деталей.

3. Навідне запитання (логічна помилка).

Ви ж бачили, як обвинувачений тікав з місця події?
Так, бачив.

Запитання містить підказку («ви ж бачили»), що впливає на відповідь. Це може спотворити істину, тому в юридичній практиці такі запитання небажані.

4. Запитання з хибною передумовою.

Чому ви приховали факт порушення?
Я нічого не приховував.

Запитання вже передбачає, що факт приховування мав місце, хоча це не доведено. Це логічна помилка, відома як «навантажене запитання».

5. Уточнювальне запитання.

Ви сказали, що були на зустрічі. О котрій годині вона почалася?
О 18:00 год.

Запитання уточнює вже відому інформацію, допомагає деталізувати обставини та підвищує точність знань.

6. Контрольне запитання.

Чи можете ви підтвердити свої слова документами?
Так, у мене наявний відповідний договір.

Таке запитання перевіряє достовірність попередньої інформації та спрямоване на її підтвердження.

7. Пряма та непряма відповідь.

Чи були ви на місці події?
Так, я був.
Чи були ви на місці події?
Я проходив поруч у той час.

Перша відповідь – пряма, що чітко реагує на запитання. Друга – непряма відповідь, яка може містити додаткову інформацію, але не завжди дає однозначну відповідь.

8. *Повна та неповна відповідь.*

Що саме ви бачили?

Я бачив, як особа зайшла до приміщення і винесла сумку.

Що саме ви бачили?

Я бачив людину.

Перша відповідь – повна. Вона розкриває суть запитання. Друга – неповна відповідь. Вона не дає достатньої інформації.

9. *Ухилення від відповіді (помилка).*

Чи підписували ви цей документ?

Це складне питання, потрібно розібратися.

Відповідь нерелевантна та фактично ухиляється від суті запитання.

10. *Нерелевантна відповідь.*

Де ви працюєте?

Я маю великий досвід у своїй сфері.

Відповідь не відповідає на поставлене запитання, що визнається логічною помилкою.

11. *Суперечлива відповідь.*

Чи були ви на місці події?

Я там не був, але бачив усе на власні очі.

Відповідь містить внутрішню суперечність, що порушує закон несуперечності.

12. *Підміна запитання.*

Чи отримували ви хабар?

Я завжди чесно виконую свої обов'язки.

Особа відповідає не на поставлене запитання, а підмінює його іншим твердженням.

13. *Проблемне запитання.*

Як пояснити розбіжності у ваших свідченнях?

Я помилився у попередніх показаннях через стрес.

Запитання виявляє суперечність і спрямоване на її усунення.

Типові тестові завдання

1. Запитання – це:

- А. Висловлювання, що передбачає відповіді на всі можливі теми;
- Б. Висловлювання, спрямоване на уточнення або доповнення базисного знання;
- В. Риторична фраза, що не має значення для обговорення;
- Г. Твердження, що оцінює події.

2. Які основні параметри запитань можна назвати?

- А. Значення, ціль, висновок;
- Б. Логічність, узгодженість, ціль;
- В. Аргументи, контраргументи, висновок;
- Г. Суб'єкт, предмет, зміст і обсяг.

3. Що таке відповідь?

- А. Нове судження, що уточнює або доповнює запитання;
- Б. Загальна характеристика теми обговорення;
- В. Фраза, яка залишається без логічного зв'язку із запитанням;
- Г. Риторичний вислів на тему запитання.

4. Як називаються запитання, підставою яких виступають істинні знання?

- А. Некоректні запитання;
- Б. Провокаційні запитання;
- В. Коректні запитання;
- Г. Доповнюючі запитання.

5. Які запитання спрямовані на виявлення нових властивостей предметів?

- А. Уточнюючі запитання;
- Б. Доповнюючі запитання;
- В. Складні запитання;
- Г. Прості запитання.

6. Що таке змішане складне запитання?

- А. Кон'юнктивне запитання;
- Б. Диз'юнктивне запитання;
- В. Запитання, що об'єднує кон'юнктивні та диз'юнктивні запитання;
- Г. Просте запитання із двома варіантами відповіді.

7. Які відповіді передбачають надання всієї можливої інформації?

- А. Неповні відповіді;
- Б. Повні відповіді;
- В. Точні відповіді;
- Г. Неточні відповіді.

8. Що характеризує розгорнуту відповідь?

- А. Відповідь надається лише у формі «так» або «ні»;
- Б. Включення лише коротких пояснень;
- В. Відмова від надання відповіді;
- Г. Повторення всіх елементів запитання;

9. Як називаються відповіді, отримані за допомогою додаткових відомостей?

- А. Прямі відповіді;
- Б. Істинні відповіді;
- В. Опосередковані відповіді;
- Г. Некоректні відповіді.

10. Що означає правило «запитання повинні мати зміст»?

- А. Формулювання запитання з неправдивими або перекрученими передумовами;
- Б. Виключення запитання з обговорення;
- В. Уточнення елементів запитання;
- Г. Питання з чіткою логікою.

11. Як має бути сформульоване складне запитання?

- А. Як одне велике запитання;
- Б. Як сукупність простих запитань;
- В. Як запитання без варіантів відповіді;
- Г. Як неконкретна фраза для обговорення.

12. Як слід оцінювати відповіді на складні запитання?

- А. Уникати розділення відповідей;
- Б. Ігнорувати відповідь, якщо вона неповна;
- В. Використовувати лише короткі відповіді;
- Г. Представляти всі варіанти відповідей, якщо це можливо.

Практичні завдання*1. Поняття запитання та відповіді.*

Під час допиту слідчий запитує: «Крадіжка, злочин, відповідальність?» і очікує отримати змістовну відповідь. Студент вважає, що це коректне запитання.

Запитання:

1. Чи це повноцінне логічне запитання?
2. Які ознаки запитання тут відсутні?
3. Що таке запитання з логічної точки зору?

2. Види запитань (закриті та відкриті).

Під час судового засідання адвокат ставить запитання: «Ви були на місці події?». Інша сторона формулює: «Розкажіть, де ви перебували в той час».

Запитання:

1. До яких видів належать ці запитання?
2. У чому їхня відмінність?
3. У яких ситуаціях доцільно використовувати кожен вид?

3. Навідні запитання.

Прокурор запитує свідка: «Чи правда, що обвинувачений погрожував потерпілому?». При цьому свідок раніше не згадував про погрози.

Запитання:

1. Який тип запитання використано?
2. У чому полягає його особливість?
3. Чому такі запитання можуть бути проблемними?

4. Альтернативні запитання.

Слідчий запитує: «Ви вчинили це самостійно чи разом зі співниками?». Разом з тим, не доведено, що особа взагалі причетна до правопорушення.

Запитання:

1. Який вид запитання використано?
2. Яка логічна помилка тут допущена?
3. Чому таке запитання некоректне?

5. Невизначені запитання.

Юрист запитує: «Чи правильно ви діяли?». Однак не уточнює, які саме дії він має на увазі.

Запитання:

1. У чому полягає недолік такого запитання?
2. Яке правило формулювання запитань порушено?
3. Як зробити запитання коректним?

6. Логічні вимоги до відповіді.

Свідок на запитання: «Чи були ви на місці події?» – відповідає: «Я знаю потерпілого вже багато років».

Запитання:

1. Чи ця відповідь коректна?
2. Яке правило відповіді порушено?
3. Якою має бути правильна відповідь?

7. Ухилення від відповіді.

Під час допиту особа замість відповіді на поставлене запитання починає говорити про інші обставини справи, які не пов'язані з суттю питання.

Запитання:

1. Який тип помилки тут має місце?
2. Чому така поведінка проблемна?
3. Як реагувати на ухилення від відповіді?

8. Надмірна відповідь.

На просте запитання свідок дає занадто розгорнуту відповідь, включає зайву інформацію, що не стосується суті питання.

Запитання:

1. Чи така відповідь логічно коректна?
2. Яке правило відповіді порушено?
3. Чому важлива лаконічність?

9. Суперечлива відповідь.

Свідок спочатку стверджує: «Я не бачив обвинуваченого», а пізніше говорить: «Я бачив, як він виходив із приміщення».

Запитання:

1. Яка логічна проблема виникає?
2. Який закон логіки порушено?
3. Як це впливає на достовірність показань?

10. Некоректні запитання (припущення).

Слідчий запитує: «Коли ви припинили порушувати закон?». Однак не встановлено, що особа його порушувала.

Запитання:

1. Яка логічна помилка тут допущена?
2. Чому таке запитання некоректне?
3. Як його правильно сформулювати?

11. Комплексна задача (аналіз діалогу).

У процесі допиту ставляться навідні та нечіткі запитання, відповіді неповні, також присутні суперечності у показаннях. Студенту потрібно оцінити логіку комунікації.

Запитання:

1. Які помилки у запитаннях допущено?
2. Які порушення у відповідях мають місце?
3. Як покращити логічність та ефективність діалогу?

**Рекомендована література
для підготовки**

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 78–97.
2. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК: навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 108–109.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 140–146.
4. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 60–62; 109–121.
5. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е видання. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 165–169.
6. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 198–188.
7. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищю, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 157–161.
8. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 47–49.
9. Логіка : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 105–117.
10. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. С. 156–179.
11. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 184–194.

12. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. С. 165–173.

13. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей А. М. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 33–38.

14. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 50–56.

15. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 91–92.

16. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

17. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 261–280.

18. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 15. ЛОГІКА СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ

- 15.1. Поняття та види гіпотези (версії).
- 15.2. Побудова гіпотези (версії).
- 15.3. Перевірка гіпотези.
- 15.4. Способи доведення гіпотез.

Ключові положення

Логіка слідчої версії забезпечує раціональне, послідовне й обґрунтоване пізнання обставин кримінального правопорушення. Центральним поняттям цієї теми є гіпотеза (версія), яка розуміється як обґрунтоване припущення про факти, події, причини або зв'язки між ними, що потребує перевірки.

У слідчій діяльності версія виступає формою мислення, за допомогою якої пояснюються невідомі обставини справи на основі вже встановлених фактів. Вона має імовірнісний характер і спрямована на подальше з'ясування істини.

Гіпотези (версії) поділяються за різними підставами. За ступенем узагальненості розрізняють загальні версії, що охоплюють подію в цілому, та часткові, які стосуються окремих її аспектів. За змістом виділяють версії про подію злочину, особу правопорушника, мотиви, спосіб вчинення, місце та час. За джерелом виникнення версії можуть бути слідчими, оперативно-розшуковими, експертними або судовими. Важливий також поділ на основні (робочі) та альтернативні (конкуруючі) версії, що забезпечують всебічність і неупередженість розслідування.

Побудова гіпотези (версії) – складний логічний процес, який базується на аналізі фактичного матеріалу, використанні знань, досвіду та логічних методів. Вона включає висунення припущення на основі наявних даних, встановлення логічних зв'язків між фак-

тами, а також формулювання наслідків, які повинні мати місце, якщо версія істинна. У цьому процесі застосовуються як індуктивні методи (узагальнення окремих фактів), так і дедуктивні (виведення конкретних наслідків із загальних припущень), а також аналогія. Важлива вимога до побудови версії полягає у її внутрішній несуперечливості, відповідності відомим фактам і можливості перевірки.

Перевірка гіпотези полягає у встановленні її істинності або хибності шляхом зіставлення логічно виведених наслідків із реальними фактами. Цей процес передбачає збирання, дослідження та оцінку доказів, проведення слідчих (розшукових) дій, експертиз та інших процесуальних заходів. Якщо наслідки, що випливають із гіпотези, підтверджуються фактичними даними, вона отримує підтвердження. Якщо ж наслідки суперечать встановленим фактам, то гіпотеза відкидається або уточнюється. Важливо здійснювати перевірку всіх можливих версій, а не лише однієї, щоб уникнути помилок і упередженості.

Способи доведення гіпотез включають пряме та непряме доведення. Пряме доведення полягає у безпосередньому встановленні фактів, що підтверджують гіпотезу. Непряме (опосередковане) доведення здійснюється шляхом спростування альтернативних версій, у результаті чого підтверджується істинність однієї з них. Застосовується й метод виключення, коли послідовно відкидаються всі можливі варіанти, крім одного. Важливу роль відіграє використання логічних законів та правил доказування, зокрема закону несуперечності, достатньої підстави, виключеного третього.

Отже, логіка слідчої версії – це інструмент раціонального мислення у процесі розслідування, що забезпечує обґрунтоване висунення, перевірку та доведення припущень. Вона сприяє встановленню об'єктивної істини у справі, підвищує ефективність

слідчої діяльності та мінімізує ризик помилок завдяки системному та логічно впорядкованому підходу до аналізу доказів і фактів.

Термінологічний словник

Альтернативна версія – інше можливе припущення щодо тих самих обставин події.

Аналогія – логічний спосіб висування або обґрунтування гіпотези на основі подібності між явищами.

Версія – різновид гіпотези, що використовується у слідчій практиці для пояснення обставин події або злочину.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення щодо причин, властивостей або зв'язків явищ, яке потребує перевірки.

Дедуктивне доведення – спосіб доведення, при якому висновки робляться на основі загальних положень.

Доведення гіпотези – логічний процес підтвердження правильності гіпотези на основі доказів.

Емпірична перевірка – перевірка гіпотези шляхом практичного дослідження, спостереження або експерименту.

Загальна версія – припущення, яке пояснює подію в цілому.

Індуктивне доведення – спосіб обґрунтування гіпотези на основі узагальнення окремих фактів.

Криміналістична версія – припущення, яке пояснює механізм вчинення злочину, способи його підготовки, здійснення або приховування.

Логічна перевірка – перевірка гіпотези за допомогою логічного аналізу та встановлення її узгодженості з відомими фактами.

Логічний аналіз фактів – процес дослідження і зіставлення інформації для виявлення закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків.

Основна версія – найбільш імовірне припущення, яке має найбільше логічне обґрунтування.

Перевірка гіпотези – процес установлення істинності або хибності висунутого припущення за допомогою фактів, доказів та логічних міркувань.

Побудова гіпотези (версії) – логічний процес формування припущення на основі наявних фактів, знань та доказів.

Система версій – сукупність взаємопов'язаних версій, які розглядаються для пояснення певної події.

Слідча версія – логічно обґрунтоване припущення щодо події злочину, його обставин, учасників або мотивів, яке висувається для подальшої перевірки у процесі розслідування.

Спростування гіпотези – встановлення хибності висунутого припущення шляхом виявлення фактів, які йому суперечать.

Фактична база гіпотези – сукупність фактів та відомостей, на основі яких формулюється гіпотеза або версія.

Часткова версія – припущення, що стосується окремих елементів події (особи злочинця, способу вчинення злочину, мотивів тощо).

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Гіпотеза (версія) та інші форми мислення

Критерій	Гіпотеза (версія)	Судження	Умовивід
Сутність	Обґрунтоване припущення про факти	Ствердження або заперечення	Виведення нового знання
Характер істинності	Імовірнісний	Істинний або хибний	Залежить від правильності логіки
Мета	Пояснити невідомі обставини	Зафіксувати факт	Отримати нове знання

Критерій	Гіпотеза (версія)	Судження	Умовивід
Роль у розслідуванні	Орієнтує слідство	Фіксує встановлені факти	Дає логічні висновки
Потреба перевірки	Обов'язкова	Не завжди	Не потребує (оцінюється логічність)

Таблиця 2.

Види слідчих версій

Критерій поділу	Види версій	Характеристика	Приклад
За обсягом	Загальні	Охоплюють подію в цілому	«Мала місце крадіжка»
	Часткові	Стосуються окремих обставин	«Крадіжку вчинив знайомий»
За змістом	Про подію	Пояснюють факт злочину	«Це було навмисне вбивство»
	Про особу	Визначають правопорушника	«Злочинець – працівник установи»
	Про мотив	Розкривають причину	«Мотив – помста»
За джерелом	Слідчі	Висуваються слідчим	На основі доказів
	Оперативні	Виникають у розшуковій діяльності	Дані оперативників
	Експертні	Формуються експертами	Висновки експертизи
За значенням	Основні	Найбільш імовірні	Головна робоча версія
	Альтернативні	Конкуруючі	Інші можливі пояснення

Таблиця 3.

Побудова та перевірка версії

Критерій	Побудова версії	Перевірка версії
Сутність	Висунення припущення	Встановлення істинності
Основа	Факти, досвід, логіка	Докази та фактичні дані
Основні методи	Індукція, дедукція, аналогія	Спостереження, експертиза, аналіз
Результат	Сформульована версія	Підтвердження або спростування
Помилки	Поспішні узагальнення	Ігнорування альтернатив

Таблиця 4.

Способи доведення гіпотез

Критерій	Пряме доведення	Непряме доведення
Сутність	Безпосереднє підтвердження	Через спростування інших версій
Шлях доведення	Факти прямо підтверджують версію	Відкидаються альтернативи
Логічна форма	«Якщо А, то В; В є → А істинне»	«Не-А, не-В → істинне В»
Переваги	Чіткість, переконливість	Ефективне при нестачі прямих доказів
Недоліки	Потребує сильних доказів	Може бути тривалим
Приклад	Відео підтверджує присутність особи	Усі інші підозрювані виключені

Таблиця 5.

Вимоги до слідчої версії

Вимога	Зміст	Значення
Обґрунтованість	Спирається на факти	Запобігає довільності
Несуперечливість	Не суперечить встановленим даним	Забезпечує логічність
Перевірюваність	Можна підтвердити або спростувати	Дає змогу встановити істину
Повнота	Охоплює всі обставини	Забезпечує всебічність
Альтернативність	Існують інші версії	Уникає упередженості

Ілюстрації та приклади**1. Побудова слідчої версії (індукція).**

У квартирі виявлено злом дверей, відсутні цінні речі, сусіди бачили невідому особу.

Версія: крадіжку вчинила стороння особа шляхом злому.

Слідчий узагальнює окремі факти (злом, відсутність речей, свідки) і формує загальне припущення. Це приклад індукції (рух від окремого до загального), тому версія буде ймовірною та потребуватиме перевірки.

2. Приклад побудови версії (дедукція).

Відомо, що професійні злодії часто використовують спеціальні інструменти для злому. На місці злочину знайдено такі інструменти.

Версія: злочин вчинила особа з професійними навичками.

У даному випадку використане загальне правило та застосоване до конкретної ситуації. Це дедукція. Висновок логічно випливає з відомого знання, але також потребує перевірки.

3. Приклад використання аналогії.

Новий злочин має ті самі ознаки, що й попередні (спосіб проникнення, час, об'єкти).

Версія: ймовірно, злочин вчинила та сама особа або група.

У такій ситуації слідчий порівнює ситуації і робить висновок за подібністю. Це аналогія. Такий висновок не буде достовірним, але допоможе спрямувати розслідування.

4. Перевірка версії.

Висунуто версію, що злочин вчинив знайомий потерпілого.

У процесі перевіряється алібі, аналізуються телефонні з'єднання, проводиться допит.

Алібі підтвердилося, тому версія відкидається.

Отже, перевірка відбувається через зіставлення логічних наслідків із фактами. Якщо вони не підтверджуються, то версія – хибна.

5. Пряме доведення.

Камера відеоспостереження зафіксувала, як особа К. вчиняє крадіжку.

Отже, особа К. – винна.

Факт безпосередньо підтверджує версію. Це пряме доведення, оскільки доказ прямо встановлює істинність твердження.

6. Непряме доведення (метод виключення).

Троє підозрюваних.

Перший має алібі.

Другий перебував в іншому місті.

Третій не має алібі.

Отже, злочин вчинив третій.

У цьому випадку всі альтернативні версії спростовані. Це непряме доведення або метод виключення.

7. Помилки при побудові версії.

Слідчий одразу припускає, що злочин вчинив раніше судимий сусід. Однак він проігнорував інші можливі версії.

Це порушення принципу альтернативності та об'єктивності. Така помилка може призвести до неправильних висновків.

8. Приклад конкуренції версій.

Зникла людина.

Версії: добровільний від'їзд; викрадення; нещасний випадок.

Одночасне існування кількох версій забезпечує повноту розслідування. Кожна з них повинна бути перевірена.

9. Підтвердження версії.

Версія – підпал був навмисним.

Виявлено сліди бензину, отримано свідчення очевидців, був конфлікт із власником.

Отже, версія підтверджується.

Кілька незалежних доказів узгоджуються між собою, що відповідає принципу достатньої підстави.

10. Уточнення версії.

Спочатку вважалося, що злочин вчинила одна особа.

Пізніше встановлено участь кількох осіб.

Версія не завжди повністю відкидається. Вона може уточнюватися в процесі перевірки, що цілком нормально для етапу пізнання.

Типові тестові завдання**1. Що таке гіпотеза?**

- А. Остаточне та перевірене знання;
- Б. Висновок, який завжди правильний;
- В. Твердження без фактичного обґрунтування;
- Г. Обґрунтований здогад для з'ясування властивостей і причин явищ.

2. Які основні риси гіпотези?

- А. Це завжди достовірне знання;
- Б. Потребує перевірки та ґрунтується на аналізі фактів;
- В. Виключає можливість доведення;
- Г. Завжди остаточний результат дослідження.

3. Чим версії відрізняються від гіпотез?

- А. Версії завжди охоплюють глобальні явища;
- Б. Версії стосуються окремих обставин, одиничних фактів у праві;
- В. Гіпотези ніколи не потребують доведення;
- Г. Гіпотези пов'язані з короткостроковими дослідженнями.

4. Яка гіпотеза пояснює причини виникнення об'єкта?

- А. Пояснювальна гіпотеза;
- Б. Описова гіпотеза;
- В. Робоча гіпотеза;
- Г. Загальна гіпотеза.

5. Що таке загальна версія у праві?

- А. Припущення про окремі обставини злочину;
- Б. Версія, яка завжди підтверджена;
- В. Теорія, що ґрунтується на гіпотезі Атлантиди;
- Г. Припущення, що пояснює злочин в цілому.

6. Як називаються версії, висунуті експертами з різних галузей знань?

- А. Слідчі версії;
- Б. Судові версії;
- В. Експертні версії;
- Г. Контрверсії.

7. Що буде першою стадією побудови гіпотези?

- А. Синтез фактів;
- Б. Висунення версії;
- В. Аналіз фактів;
- Г. Побудова заключного висновку.

8. Що характеризує стадію синтезу фактів?

- А. Випадковий підбір даних;
- Б. Об'єднання фактів і виявлення причинно-наслідкових зв'язків;
- В. Відсутність зв'язку між фактами;
- Г. Виключення всіх можливих фактів.

9. Що лежить в основі формули побудови гіпотези?

- А. Виключно аналіз наявних фактів без їхнього синтезу;
- Б. Непереверені дані та відсутність аргументації;
- В. Емпіричний базис та умовиводи, побудовані на фактах;
- Г. Використання лише суб'єктивної оцінки фактів.

10. Яка з вимог буде основною при побудові версії?

- А. Змішування об'єктивних і суб'єктивних моментів;
- Б. Пояснення фактів і передбачення нових;
- В. Ігнорування несуттєвих обставин;
- Г. Виключення всіх можливих версій окрім однієї.

11. Чому важливо висувати всі можливі версії?

- А. Щоб уникнути повного дослідження фактичного матеріалу;
- Б. Щоб пришвидшити процес без детальної перевірки;
- В. Щоб зосередитися лише на одній версії;
- Г. Щоб забезпечити об'єктивність розслідування.

12. Що виступає обов'язковою характеристикою правильної версії?

- А. Бути несуперечною і допускати можливість доведення;
- Б. Відсутність логічного обґрунтування;
- В. Бути суто суб'єктивною;
- Г. Мати лише гіпотетичну основу.

13. Основна мета перевірки гіпотези (версії) полягає у:

- А. Виключення всіх можливих методів розслідування;
- Б. Зведенні результатів до одного можливого пояснення без доказів;
- В. Виведенні нових гіпотез без перевірки на практиці;
- Г. Перевірці істинності припущень та їхню відповідність фактам.

14. Яка перша стадія перевірки гіпотези?

- А. Зіставлення наслідків із фактами;
- Б. Спростування версії;
- В. Дедуктивне виведення наслідків;
- Г. Визначення остаточного рішення.

15. Що означає підтвердження версії?

- А. Виявлення фактів, які суперечать версії;
- Б. Повний збіг логічно виведених наслідків з фактичними обставинами;
- В. Відмова від усіх можливих варіантів;
- Г. Виключення процесу перевірки гіпотези.

16. Як працює опосередковане (непряме) доведення?

- А. Використання одного факту для підтвердження версії;
- Б. Використання лише суб'єктивних оцінок;
- В. Встановлення істинності версії без аналізу фактів;
- Г. Виключення хибних гіпотез для вибору найбільш імовірної.

17. Що виступає ключовим елементом прямого доведення?

- А. Виключення інших версій без перевірки;
- Б. Перевірка результатів, отриманих з версії, на відповідність дійсності;
- В. Заперечення всіх фактів, пов'язаних із гіпотезою;
- Г. Повне виключення додаткових доказів.

18. Що вимагається для визнання однієї версії правильною?

- А. Доведення лише однієї версії без розгляду інших;
- Б. Використання лише непрямих доказів для підтвердження;
- В. Виключення всіх інших версій та підтвердження фактами;
- Г. Аналіз тільки одного аспекту розслідування.

19. Основне завдання на стадії зіставлення наслідків із фактами полягає у:

- А. Виведення нових гіпотез без аналізу;
- Б. Спростування або підтвердження наслідків, виведених із версії;
- В. Відмова від перевірки припущень;
- Г. Виключення усіх інших методів розслідування.

20. Який метод використовується для збору фактів на стадії перевірки?

- А. Тільки опитування свідків;

- Б. Застосування усіх можливих фактів без аналізу;
- В. Використання лише письмових доказів;
- Г. Комбінація огляду місця події, інтерв'ю, обшуків і експертних досліджень.

21. Результатом успішної перевірки гіпотези буде:

- А. Винесення судового рішення на підставі підтвердженої версії;
- Б. Висунення нових версій без доказів;
- В. Виключення всіх можливих підозрюваних;
- Г. Відмова від судового розгляду.

Практичні завдання

1. Поняття слідчої версії.

Під час розслідування слідчий одразу заявив: «Цей підозрюваний – винен» і почав збирати докази лише проти нього, не розглядаючи інших можливих пояснень події.

Запитання:

1. Чи буде це формулюванням слідчої версії?
2. У чому полягає помилка такого підходу?
3. Що таке слідча версія?

2. Види гіпотез (версій).

У справі розглядаються такі припущення: злочин вчинила конкретна особа, злочин вчинено групою осіб та злочин був інсценуванням. Студент вважає, що всі ці версії належать до одного виду.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Які види слідчих версій тут представлені?
3. Чому важливо класифікувати версії?

3. Побудова гіпотези.

Слідчий, отримавши мінімальну інформацію про подію, одразу висунув версію і не намагався зібрати додаткові факти для її обґрунтування.

Запитання:

1. Чи правильно побудована версія?
2. Які етапи побудови гіпотези порушено?
3. Які вимоги ставляться до слідчих версій?

4. Побудова альтернативних версій.

У справі про крадіжку слідчий розглядає лише одну версію (винність підозрюваного) й не аналізує можливість випадковості, помилки або участі інших осіб.

Запитання:

1. Який принцип побудови версій порушено?
2. Чому необхідно висувати альтернативні версії?
3. Як це впливає на об'єктивність розслідування?

5. Перевірка гіпотези.

Слідчий зібрав кілька доказів, які підтверджують його версію, і на цій підставі припинив подальше дослідження справи.

Запитання:

1. Чи буде така перевірка повною?
2. Які вимоги до перевірки гіпотези порушено?
3. Що необхідно зробити для об'єктивної перевірки?

6. Перевірка (ігнорування спростування).

У процесі розслідування з'явилися факти, що суперечать основній версії, але слідчий їх ігнорує, вважаючи незначними.

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена?
2. Чому важливо враховувати спростовуючі факти?
3. Як правильно перевіряти версію?

7. Способи доведення гіпотези (пряме доведення).

У справі зібрано достатньо доказів, які безпосередньо підтверджують версію про винність особи.

Запитання:

1. Який спосіб доведення використано?
2. У чому його особливість?
3. Чи завжди можливе пряме доведення?

8. Непряме доведення (спростування альтернатив).

Слідчий не має прямих доказів, але поступово спростовує всі інші можливі версії, залишаючи лише одну.

Запитання:

1. Який спосіб доведення застосовано?
2. Чи він надійний?
3. За яких умов такий висновок буде обґрунтованим?

9. Помилка у доведенні версії.

Слідчий робить висновок, що «Оскільки немає доказів невинуватості особи, вона – винна».

Запитання:

1. Яка логічна помилка тут допущена?
2. Чому такий підхід неприпустимий?
3. Який принцип кримінального процесу порушено?

10. Комплексна перевірка версій.

У справі існує кілька версій, а саме: злочин вчинено підозрюваним; злочин вчинено іншою особою; злочин – звичайна випадковість. Слідчий перевіряє лише одну з них.

Запитання:

1. Чи такий підхід правильний?
2. Які вимоги до перевірки версій порушено?
3. Як має відбуватися комплексна перевірка?

11. Комплексна задача (аналіз слідчої діяльності).

У процесі розслідування висунуто одну основну версію, частково зібрано докази, й альтернативні версії не розглядаються, а суперечливі факти ігноруються. Студенту потрібно оцінити логіку дій слідчого.

Запитання:

1. Які логічні помилки допущено?
2. Які принципи побудови і перевірки версій порушено?
3. Як потрібно організувати розслідування з логічної точки зору?

Рекомендована література для підготовки

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 103–130.
2. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 147–155.
3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. С. 222–236.
4. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 123–130.
5. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. С. 90–93.
6. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордієєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. С. 173–191.
7. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.
8. Павроз Т. В. Логіка в слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 150–153.
9. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (85). 2016. С. 8–20.
10. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 139–145.

11. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 146; 189–218. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. С. 61–140.

ТЕМА 16.

ЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ

- 16.1. Мова права як різновид природної мови.
- 16.2. Полісемія (багатозначність) у промові юриста.
- 16.3. Антиномія точності та ясності у праві.
- 16.4. Оціночні та нормативні поняття.

Ключові положення

Логічні особливості юридичної мови зумовлені її функціональним призначенням, що полягає у забезпеченні точних, однозначних і нормативно значущих формулювань правових норм, фактів та рішень.

Мова права – це різновид природної мови, але водночас має спеціалізований характер, оскільки пристосована до потреб правового регулювання. Вона базується на загальнонаціональній мові, проте відрізняється підвищеним рівнем формалізації, стандартизації та використанням спеціальної термінології.

Юридична мова виконує не лише комунікативну, а й регулятивну функцію, адже через неї встановлюються права, обов'язки та відповідальність. Тому до неї висуваються підвищені вимоги логічної чіткості, послідовності та несуперечливості.

Однією з важливих проблем юридичної мови є полісемія, тобто багатозначність слів і виразів. У природній мові багатозначність виступає звичайним явищем, однак у праві вона може призводити до неоднозначного тлумачення норм і, як наслідок, до помилок у правозастосуванні. Наприклад, одне й те саме слово може мати різні значення залежно від контексту або галузі права. Для мінімізації негативного впливу полісемії в юридичній практиці використовують визначення понять, уточнення змісту термінів, контекстуалізацію та системне тлумачення норм. Водночас повністю усунути багатозначність неможливо,

оскільки право функціонує в межах природної мови.

Антиномія точності та ясності – суттєва характеристика юридичної мови. Точність передбачає максимальну визначеність й однозначність формулювань, що досягається шляхом використання спеціальних термінів, складних конструкцій та деталізації. Натомість ясність вимагає зрозумілості тексту для адресата, що передбачає простоту, доступність і логічну прозорість викладу. Між цими вимогами часто виникає суперечність: чим точніше формулювання, тим складнішим і малозрозумілим воно може бути і навпаки. Завдання юриста полягає у знаходженні оптимального балансу між точністю та ясністю, щоб забезпечити як юридичну визначеність, так і доступність правових норм для їх розуміння та застосування.

Важливе місце в юридичній мові займають оціночні та нормативні поняття. Оціночні поняття містять елемент суб'єктивної оцінки і не мають чітко визначених меж. Наприклад, «суттєва шкода», «розумний строк», «значні порушення». Їх використання дозволяє враховувати конкретні обставини справи, але водночас створює ризик неоднокового тлумачення. Нормативні поняття, навпаки, закріплюють обов'язкові правила поведінки та мають імперативний характер («зобов'язаний», «заборонено», «має право»). Вони визначають юридичні наслідки та структуру правовідносин. Взаємодія оціночних і нормативних понять забезпечує гнучкість та ефективність правового регулювання, тобто перші дозволяють адаптувати норму до життєвих ситуацій, а другі – гарантують її обов'язковість і визначеність.

Отже, юридична мова – складна система, що поєднує властивості природної мови з вимогами логічної строгості та нормативності. Її ефективність залежить від здатності долати багатозначність, досягати балансу між точністю та ясністю, а також правильно використовувати оціночні й нормативні поняття. Саме логічна впорядкованість і мовна точність забезпечують правильне розуміння та застосування правових норм у практиці.

Термінологічний словник

Антиномія точності та ясності – суперечність між прагненням до максимальної точності юридичних формулювань і необхідністю їх зрозумілості.

Мова права – різновид природної мови, який застосовується для вираження правових норм, юридичних понять та правових відносин.

Нормативні поняття – поняття, що використовуються для встановлення правил поведінки та правових вимог.

Омонімія – явище, коли слова мають однакову форму, але різне значення.

Оціночні поняття – поняття, зміст яких залежить від оцінки певної ситуації або обставин (наприклад, «значна шкода», «суттєве порушення»).

Полісемія (багатозначність) – властивість слова мати кілька значень залежно від контексту.

Правова визначеність – принцип права, який передбачає чіткість і передбачуваність правових норм.

Правова норма – загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою.

Правове поняття – логічна форма мислення, що відображає суттєві ознаки правових явищ, процесів або відносин.

Природна мова – історично сформована система знаків і правил їх використання, що слугує засобом спілкування між людьми.

Термінологічна точність – властивість юридичної мови, що полягає у чіткому й однозначному використанні термінів.

Тлумачення правових норм – процес з'ясування та роз'яснення змісту правових норм.

Точність юридичної мови – відповідність мовних засобів змісту правових норм та юридичних понять.

Юридична мова – система мовних засобів, що використовується у правовій сфері для формулювання норм права, правових актів та юридичних документів.

Юридична полісемія – використання в юридичній мові слів, які можуть мати різні значення у різних правових контекстах.

Юридична техніка – система прийомів і правил підготовки, формулювання та оформлення правових актів.

Юридичне формулювання – спосіб словесного вираження правових норм або юридичних положень.

Юридичний термін – слово або словосполучення, яке точно позначає певне юридичне поняття.

Ясність юридичної мови – зрозумілість і доступність правових текстів для їх правильного сприйняття.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Природна мова та юридична мова

Критерій	Природна мова	Юридична мова
Сутність	Засіб повсякденного спілкування	Спеціалізований різновид природної мови
Мета	Комунікація	Регулювання суспільних відносин
Точність	Відносна	Підвищена
Багатозначність	Поширена	Обмежується, але зберігається
Структура	Гнучка, варіативна	Стандартизована, формалізована
Термінологія	Загальновживана	Спеціальна юридична
Роль контексту	Вирішальна	Важлива, але доповнюється нормами

Таблиця 2.

Полісемія в юридичній мові

Критерій	Полісемія в природній мові	Полісемія в юридичній мові
Сутність	Багатозначність слів	Багатозначність юридичних термінів
Оцінка явища	Нормальне явище	Потенційна проблема
Наслідки	Варіативність розуміння	Ризик помилок у правозастосуванні
Способи подолання	Контекст	Визначення, тлумачення, уточнення
Рівень допустимості	Високий	Обмежений
Приклад	«Право» як можливість	«Право» як система норм

Таблиця 3.

Точність та ясність у праві (антиномія)

Критерій	Точність	Ясність
Сутність	Однозначність і визначеність	Зрозумілість і доступність
Засоби досягнення	Терміни, деталізація, формалізація	Простота, логічність, чітка структура
Переваги	Унікає різного тлумачення	Полегшує сприйняття
Недоліки	Ускладнює текст	Може знижувати точність
Ризики	Надмірна складність	Надмірне спрощення
Завдання юриста	Досягти балансу між ними	

Таблиця 4.

Оціночні та нормативні поняття

Критерій	Оціночні поняття	Нормативні поняття
Сутність	Містять елемент оцінки	Встановлюють правила поведінки
Визначеність	Нечітка, гнучка	Чітка, формалізована
Характер	Суб'єктивний	Об'єктивний (обов'язковий)
Функція	Адаптація до ситуації	Регулювання поведінки
Ризики	Різне тлумачення	Жорсткість
Приклади	«суттєва шкода», «розумний строк»	«зобов'язаний», «заборонено»

Таблиця 5.

Логічні вимоги до юридичної мови

Вимога	Зміст	Значення
Однозначність	Один термін – одне значення	Уникає плутанини
Несуперечливість	Відсутність логічних конфліктів	Забезпечує цілісність
Точність	Чітке формулювання норм	Гарантує правильне застосування
Ясність	Доступність розуміння	Полегшує тлумачення
Системність	Узгодженість з іншими нормами	Забезпечує єдність права
Визначеність	Чіткі межі понять	Усуває невизначеність

Ілюстрації та приклади

1. Юридична мова як різновид природної мови.

У законі зазначено: «Особа має право на захист».

Фраза побудована на основі звичайної (природної) мови, але має спеціальне юридичне значення. Слово «право» у цьому випадку означає не просто можливість, а закріплену нормою гарантію. Це демонструє, що юридична мова використовує звичайні слова, однак надає їм спеціального змісту.

2. Полісемія (багатозначність).

Використання слова «особа» у різних нормах.

Загалом, слово «особа» може означати як фізичну особу (людину), так і юридичну особу (організацію). Це приклад полісемії, коли одне слово має кілька значень. Для правильного розуміння необхідно враховувати контекст або законодавче визначення.

3. Небезпеки полісемії.

У нормі зазначено «значна шкода», але не уточнено її розмір.

Різні суди можуть по-різному тлумачити «значну шкоду». Це створює ризик неоднакового застосування права. Саме тому часто вводяться уточнення або критерії.

4. Антиномії точності та ясності.

Особа, яка вчинила правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 185 Кримінального кодексу України, підлягає кримінальній відповідальності...

Особа, яка вчинила крадіжку, несе відповідальність.

Перше формулювання точніше, але складніше для розуміння. Друге – зрозуміле, але неточне. Це – яскравий приклад антиномії між точністю і ясністю.

5. Баланс між точністю та ясністю.

Особа, яка вчинила крадіжку (таємне викрадення

чужого майна), несе відповідальність відповідно до закону.

У цьому прикладі поєднано простоту й уточнення. Це і буде оптимальним балансом між ясністю та точністю.

6. Оцінчне поняття.

У законі використано термін «розумний строк».

Поняття «розумний строк» не має чітких меж і визначається залежно від обставин (складності справи, поведінки сторін). Це оцінчне поняття, яке забезпечує гнучкість, але може викликати різні тлумачення.

7. Нормативне поняття.

Особа зобов'язана сплатити податок.

Слово «зобов'язана» чітко встановлює обов'язок. Це нормативне поняття, яке прямо регулює поведінку та не допускає довільного тлумачення.

8. Поєднання оцінчного та нормативного поняття.

Особа зобов'язана відшкодувати істотну шкоду.

У цьому прикладі «зобов'язана» буде нормативним елементом, а «істотна шкода» – оцінчним. Таке поєднання забезпечує й обов'язковість, і гнучкість правового регулювання.

9. Логічні помилки в юридичній мові.

Особа має право або обов'язок виконати дію.

Тут змішано різні модальності (право та обов'язок), що створює логічну невизначеність. Формулювання стає некоректним.

10. Уточнення терміна.

Під транспортним засобом у цьому законі слід розуміти автомобілі, мотоцикли та інші механічні засоби.

Таке визначення усуває багатозначність і забезпечує однозначність терміна, що становить важливу вимогу юридичної мови.

Типові тестові завдання

1. Що таке мова права?

- А. Штучна мова символів;
- Б. Система знаків, непов'язана з мисленням;
- В. Система знакових засобів для фіксації юридично значущої інформації;
- Г. Лише усна мова юристів.

2. Яка функція мови забезпечує передачу інформації між людьми?

- А. Експресивна;
- Б. Комунікативна;
- В. Номінативна;
- Г. Культурна.

3. Яка функція мови пов'язана з пізнанням світу?

- А. Нормативна;
- Б. Експресивна;
- В. Гносеологічна;
- Г. Оцінювальна.

4. Якою повинна бути мова права?

- А. Емоційною та образною;
- Б. Складною і багатозначною;
- В. Довільною;
- Г. Точною, зрозумілою та нейтральною.

5. Що таке полісемія?

- А. Однозначність слова;
- Б. Наявність одного значення;
- В. Багатозначність мовної одиниці;
- Г. Відсутність значення.

6. Чому полісемія вважається проблемою в юридичній мові?

- А. Вона ускладнює правильне тлумачення норм;
- Б. Вона спрощує юридичний текст;
- В. Вона не має значення;
- Г. Вона замінює логічне мислення.

6. Який спосіб тлумачення враховує місце норми в системі права?

- А. Граматичний;
- Б. Історичний;
- В. Системний;
- Г. Емоційний.

7. У чому полягає граматичний спосіб тлумачення норм права?

- А. В аналізі історії норми права;
- Б. В аналізі структури права;
- В. В аналізі слів, розділових знаків і конструкцій;
- Г. В аналізі соціальних передумов прийняття норми права.

8. Що таке словесна точність у праві?

- А. Використання складних термінів;
- Б. Використання великої кількості слів;
- В. Емоційність мовлення;
- Г. Правильний вибір і однозначність слів.

9. Що означає ясність мови?

- А. Зрозумілість для адресата без додаткових зусиль;
- Б. Використання спеціальних термінів;
- В. Багатозначність слів;
- Г. Скорочення текстуальної форми юридичних документів.

11. Що таке антиномія у праві?

- А. Відсутність норм;
- Б. Суперечність між положеннями, що мають юридичну силу;
- В. Помилка в юридичному тексті;
- Г. Синонім слова.

12. У чому полягає антиномія точності та ясності?

- А. У суперечності між простотою викладу та професійною точністю;
- Б. У протиріччі між законом і мораллю;
- В. У різниці між усною та письмовою мовою;
- Г. У відсутності логіки.

13. Що таке оціночне поняття у праві?

- А. Чітко визначене законом поняття;
- Б. Поняття без значення;
- В. Поняття, яке конкретизується у процесі правозастосування;
- Г. Логічне поняття.

14. Яка основна ознака оціночного поняття?

- А. Повна визначеність;
- Б. Неможливість застосування;
- В. Свобода оцінки фактів;
- Г. Відсутність змісту.

15. Що вивчає деонтична логіка?

- А. Норми та нормативні поняття;
- Б. Емоції;
- В. Процес становлення юридичної логіки;
- Г. Логічні формули.

16. Яке поняття означає дію, яку необхідно виконувати?

- А. Дозвіл;
- Б. Заборона;
- В. Обов'язок;
- Г. Оцінка.

Практичні завдання

1. Мова права як різновид природної мови.

Під час заняття студент зазначив, що «Мова права повністю формалізована й не має нічого спільного зі звичайною мовою». Він вважає, що юридичні тексти абсолютно точні та не допускають різночитань.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. У чому особливість мови права як різновиду природної мови?
3. Чому в юридичній мові можливі неоднозначності?

2. Полісемія у юридичній мові.

У законі використано термін «особа», який у різних статтях може означати фізичну особу, юридичну особу або суб'єкта права загалом. Студент вважає, що це не створює жодних проблем для тлумачення.

Запитання:

1. Яке логічне явище тут має місце?
2. Чому полісемія може бути проблемною у праві?
3. Як можна зменшити неоднозначність?

3. Полісемія (помилка тлумачення).

Під час аналізу справи юрист використовує слово «збитки» в різних значеннях. Перше значення – матеріальні втрати, а друге – моральна шкода. Студент не розрізняє їх чітко.

Запитання:

1. Яка логічна помилка тут допущена?
2. До чого може призвести така неточність?
3. Як уникнути подібних помилок?

4. Антиномія точності та ясності.

Законодавець формулює норму дуже точно, використовує складні конструкції та спеціальні терміни, через що текст стає важким для розуміння громадянами.

Запитання:

1. У чому полягає антиномія точності та ясності?
2. Чи можна досягти одночасно максимальної точності і ясності?
3. Який підхід буде оптимальним у праві?

5. Антиномія (спрощення норми).

Юрист під час пояснення норми значно спрощує її зміст, щоб зробити її зрозумілою для клієнта, але при цьому втрачає важливі юридичні деталі.

Запитання:

1. Яка проблема виникає у цьому випадку?
2. Який баланс між точністю і ясністю порушено?
3. Як правильно пояснювати складні правові норми?

6. Оціночні поняття.

У законі використано такі формулювання, як «значна шкода» та «суттєве порушення». Студент вважає, що такі поняття недопустимі у праві.

Запитання:

1. Що таке оціночні поняття?
2. Чи можна повністю уникнути їх у праві?
3. Яку функцію вони виконують?

7. Оціночні поняття (практика застосування).

Суддя в різних справах по-різному тлумачить поняття «значна шкода», залежно від обставин справи.

Запитання:

1. Чи буде це проблемою?
2. Чому оціночні поняття допускають різні тлумачення?
3. Як забезпечити єдність судової практики?

8. Нормативні поняття.

У законі зазначено, що «Особа зобов'язана виконувати свої обов'язки сумлінно». Студент вважає, що це опис факту, а не нормативне положення.

Запитання:

1. Чи це нормативне судження?
2. У чому особливість нормативних понять?
3. Чим вони відрізняються від описових?

9. Змішування понять.

Юрист у виступі змішує оціночні та нормативні поняття, не розрізняючи їх, що ускладнює розуміння аргументації.

Запитання:

1. У чому полягає логічна проблема?
2. Чому важливо розмежовувати ці поняття?
3. Як це впливає на переконливість виступу?

10. Мова права і логічність.

У судовому рішенні використано складні, громіздкі речення з великою кількістю підрядних конструкцій, через що зміст стає важким для сприйняття.

Запитання:

1. Які логічні недоліки має така мова?
2. Як це впливає на розуміння рішення?
3. Як покращити логічність юридичного тексту?

11. Комплексна задача (аналіз юридичного тексту).

У фрагменті нормативного акту були використані багатозначні терміни, також присутні оціночні поняття, а текст складний і не зовсім зрозумілий для неспеціаліста. Студенту потрібно провести логічний аналіз.

Запитання:

1. Які логічні особливості юридичної мови тут проявляються?
2. Які проблеми можуть виникнути при тлумаченні?
3. Як можна вдосконалити цей текст?

Рекомендована література для підготовки

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ, 2008. С. 23–32.
2. Балинська О. М. Мова права як вербальна абстракція правової дійсності. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників VII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2021 р.) / Забзалюк Д. Є. (відповідальний за випуск) / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. С. 13–16.
3. Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 189–204.
4. Бодунова О. М., Яцик Т. П. Мова та стиль нормативно-правового акта: аналіз Закону України «Про правотворчу діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 11–17.
5. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 156–165.
6. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. С. 25; 164–171.
7. Грекул-Ковалик Т. А. Логіко-лінгвістичний інструментарій законодавства. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 135–139.
8. Єльчієва О. Р. Логічне тлумачення в правозастосуванні : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОП Корецька Л. О.», 2011. С. 62–66.

9. Зархіна С. Е. Загальні напрямки філософсько-логічного аналізу мови права : тези доповідей науково-практичної конференції *«Актуальні проблеми формування правової держави в Україні»*. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 210–212.

10. Зархіна С. Е. Логіко-семіотичні аспекти аналізу правничих термінів : Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2003. Вип. 62. С. 200–204.

11. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. С. 132–138.

12. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 42–85.

13. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична*. 2013. Вип. 57. С. 43–52.

14. Кочан І. М. Юридична термінологія крізь призму лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. Т. 3. № 34. С. 57–61.

15. Логіка для юристів : підручник / В. С. Біліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 40–45.

16. Любченко М. Мова і право: питання співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 36–44.

17. Ляшук А. В. Стил мови права: критерії виокремлення та характерні ознаки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 6 (53). С. 10–14.

18. Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. 330 с.

19. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. С. 158–164.

20. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–29.

21. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. С. 60–83.

22. Філатова Н. Ю. Логічний аналіз оціночних понять у законодавстві : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 111–114.

23. Шаповаленко Н. М. Поняття мови юридичної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2023. № 64. С. 161–165.

24. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. С. 46–60.

25. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 40–46.

ТЕМА 17.

ЛОГІЧНІ ОСНОВИ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

- 17.1. Антична риторика та розвиток риторики в культурі доби Відродження.
- 17.2. Логіко-композиційна структура мови та риторичні фігури.
- 17.3. Юридична риторика.
- 17.4. Ораторське мистецтво у професійній діяльності юриста.
- 17.5. Загальна характеристика судової промови.
- 17.6. Особливості підготовки судової промови.

Ключові положення

Логічні основи риторики й ораторського мистецтва становлять важливу складову професійної підготовки юриста, оскільки забезпечують уміння чітко, послідовно й переконливо викладати думки, аргументувати позицію та впливати на аудиторію.

Риторика як наука і мистецтво переконливого мовлення має глибокі історичні корені. В античній традиції вона була тісно пов'язана з логікою та філософією і розвивалася як засіб впливу на громадську думку, особливо в судових та політичних виступах. Основоположники риторики розглядали її як систему правил побудови ефективного мовлення, що поєднує зміст (логос), емоційний вплив (пафос) і авторитет мовця (етос). У добу Відродження риторика зазнала нового піднесення та отримала гуманістичне спрямування, тобто основна увага була зосереджена на особистості мовця, красі й виразності мовлення, поєднанні логічної строгості з художністю.

Логіко-композиційна структура мовлення – основа будь-якого ораторського виступу. Вона передбачає чітку організацію матеріалу, що зазвичай включає вступ, основну частину та висновок. У вступі встановлюється контакт з аудиторією та окреслюється тема, в основній ча-

стині викладаються аргументи й докази, а у висновку підбиваються підсумки й формулюється кінцева позиція. Важливу роль у риторичній відіграють риторичні фігури – спеціальні мовні засоби, що підсилюють виразність і переконливість мовлення (повтори, антитези, риторичні запитання тощо). Вони допомагають не лише прикрасити мову, а й логічно структурувати думку, акцентувати ключові положення та впливати на сприйняття слухачів.

Юридична риторика – спеціалізований різновид риторики, що використовується у правозастосовній діяльності. Вона спрямована на переконання суду, сторін процесу та інших учасників у правильності правової позиції. Особливість юридичної риторики полягає у поєднанні логічної аргументації з нормативністю та доказовістю. Тут особливого значення набувають точність формулювань, обґрунтованість доводів, відповідність виступу нормам права й етичним стандартам. Юрист повинен не лише володіти фактами, а й уміти їх логічно впорядковувати, будувати переконливі аргументи та спростовувати позицію опонента.

Ораторське мистецтво у професійній діяльності юриста проявляється у здатності ефективно виступати в суді, вести переговори, брати участь у дебатах і публічних обговореннях. Воно включає тільки логічну правильність мовлення, а й уміння впливати на аудиторію за допомогою інтонації, темпу, жестів, психологічних прийомів. Важлива також здатність адаптувати мовлення до конкретної ситуації, враховувати особливості слухачів і дотримуватися професійної етики. Ефективний юрист поєднає раціональну аргументацію з емоційною виразністю, не допускає маніпуляцій або порушення норм права.

Судова промова – це один із найважливіших видів юридичного мовлення і має свої специфічні особливості. Вона характеризується чіткою логічною структурою, доказовістю, спрямованістю на встановлення істини у справі та переконання суду. Судова промова повинна бути послідовною, аргументованою, юридично точною та водночас зрозумілою. Вона включає аналіз фактичних обставин справи, оцінку

доказів, правову кваліфікацію діяння та формулювання висновків. Важлива також її етична складова. Мова ведеться про недопустимість перекручення фактів, маніпуляцій або емоційного тиску.

Підготовка судової промови, зазвичай, складний процес, що передбачає глибокий аналіз матеріалів справи, визначення ключової позиції та добір аргументів. Вона включає логічне структурування виступу, формулювання тез, підбір доказів і прикладів, а також прогнозування можливих заперечень опонента. Значну роль відіграє мовна підготовка, тобто добір точних і зрозумілих формулювань, уникнення зайвої складності, забезпечення логічної послідовності. Крім того, важливо враховувати й психологічний аспект (підготовка до публічного виступу, контроль емоцій, розвиток впевненості та здатності до імпровізації).

Логічні основи риторики й ораторського мистецтва забезпечують ефективність професійної комунікації юриста. Вони поєднують логічну аргументацію, мовну майстерність і психологічний вплив, що дозволяє досягати переконливості, обґрунтованості та етичності у правовій діяльності.

Термінологічний словник

Антична риторика – система знань про мистецтво переконливого мовлення, що сформувалася у Стародавній Греції та Римі.

Аргументація у промові – система доказів і міркувань, що використовуються для обґрунтування позиції оратора.

Висновок – завершальна частина промови, що підсумовує основні ідеї та формує загальний результат виступу.

Вступ – початкова частина промови, мета якої полягає у приверненні уваги аудиторії та підготовці до сприйняття теми.

Гуманістична риторика доби Відродження – розвиток риторичних традицій античності, спрямований

на вдосконалення культури мовлення, освіти та суспільного життя.

Композиція промови – структура виступу, яка визначає порядок розміщення її частин.

Культура мовлення юриста – сукупність мовних, логічних та етичних норм, яких повинен дотримуватися юрист у професійному спілкуванні.

Логіко-композиційна структура промови – логічно впорядкована побудова виступу, що забезпечує послідовне викладення думок.

Метафора – образний засіб мовлення, при якому одне поняття переноситься на інше за подібністю.

Оратор – особа, яка виступає перед аудиторією з публічною промовою.

Ораторське мистецтво – уміння публічно виступати, логічно та переконливо викладати думки і впливати на аудиторію.

Основна частина промови – центральна частина виступу, у якій викладаються аргументи, докази та пояснення.

Переконливість промови – властивість виступу впливати на аудиторію за допомогою логічних аргументів, фактів та мовних засобів.

Підготовка судової промови – процес збирання фактів, аналізу доказів, формування аргументів та побудови логічної структури виступу.

Повтор – риторичний прийом, що полягає у повторенні слів або конструкцій для посилення змісту висловлювання.

Промова захисника – виступ адвоката у суді, спрямований на захист прав та інтересів підсудного.

Промова обвинувача – виступ прокурора у суді, спрямований на доведення вини обвинуваченого.

Публічна промова – підготовлений усний виступ перед аудиторією з певною метою (інформування, переконання, вплив).

Риторика – наука і мистецтво переконливого публічного мовлення, що вивчає способи побудови аргументованої та ефективної промови.

Риторичне питання – стилістичний прийом, при якому запитання ставиться не для отримання відповіді, а для підсилення емоційного або логічного впливу.

Риторичні фігури – мовні та стилістичні засоби, що використовуються для посилення виразності та переконливості промови.

Судова промова – публічний виступ учасника судового процесу, спрямований на обґрунтування правової позиції.

Судова риторика – система знань і навичок, пов'язаних з підготовкою та виголошенням судових промов.

Юридична риторика – галузь риторики, що вивчає особливості мовлення юристів у правовій сфері.

Порівняльні таблиці

Таблиця 1.

Антична риторика та риторика доби Відродження

Критерій	Антична риторика	Риторика доби Відродження
Історичний контекст	Давня Греція і Рим	Європа XIV–XVI ст.
Основна мета	Переконання у політиці та суді	Гармонійний розвиток особистості
Основні акценти	Логіка, доказ, структура	Виразність, гуманізм, стиль
Компоненти	Логос, етос, пафос	Поєднання логіки та естетики
Роль мовця	Раціональний аргументатор	Освічена, творча особистість
Характер мови	Строгий, логічний	Більш образний, художній

Таблиця 2.

Структура ораторського виступу

Елемент	Зміст	Функція	Особливості
Вступ	Ознайомлення з темою	Привернення уваги	Лаконічність, зацікавлення
Основна частина	Аргументи, докази	Переконання	Логічність, послідовність
Висновок	Узагальнення	Закріплення позиції	Чіткість, завершеність

Таблиця 3.

Логічні засоби та риторичні фігури

Критерій	Логічні засоби	Риторичні фігури
Сутність	Засоби доведення	Засоби виразності
Мета	Обґрунтування істини	Вплив на аудиторію
Основні форми	Аргументи, докази, умовиводи	Повтор, антитеза, риторичне питання
Характер	Раціональний	Емоційно-виразний
Роль	Забезпечують логічність	Підсилюють переконливість

Таблиця 4.

Загальна риторика та юридична риторика

Критерій	Загальна риторика	Юридична риторика
Сфера застосування	Будь-яке публічне мовлення	Правова діяльність
Мета	Переконання аудиторії	Переконання суду та учасників процесу
Характер аргументів	Загальні	Юридично обґрунтовані

Критерій	Загальна риторика	Юридична риторика
Вимоги	Виразність, логічність	Точність, доказовість, законність
Обмеження	Мінімальні	Норми права та етики

Таблиця 5.

Судова промова та інші види виступів

Критерій	Судова промова	Інші публічні виступи
Мета	Вплив на судові рішення	Інформування або переконання
Основа	Докази та норми права	Думки, факти, емоції
Структура	Чітко регламентована	Гнучка
Вимоги	Точність, логічність, етичність	Варіативні
Відповідальність	Висока юридична	Загальна

Таблиця 6.

Підготовлена та імпрровізована промова

Критерій	Підготовлена промова	Імпрровізована промова
Рівень підготовки	Попередньо розроблена	Виникає спонтанно
Структура	Чітка, продумана	Може бути менш впорядкована
Переваги	Логічність, точність	Гнучкість, адаптивність
Недоліки	Менша гнучкість	Ризик помилок
Використання	Судові виступи	Дебати, відповіді

Таблиця 7.

Вимоги до судової промови

Вимога	Зміст	Значення
Логічність	Послідовність аргументів	Забезпечує переконливість
Доказовість	Опора на факти	Підтверджує позицію
Точність	Чіткі формулювання	Уникає двозначності
Ясність	Зрозумілість	Полегшує сприйняття
Етичність	Дотримання норм	Підвищує довіру

Ілюстрації та приклади**1. Використання логосу (логічного переконання).**

Адвокат стверджує, що «Обвинувачений не міг бути на місці злочину, оскільки в цей час перебував в іншому місті, що підтверджується квитками та відеозаписом».

Це приклад логосу, тобто переконання через логічні аргументи та докази. У цьому прикладі використано факти та їх послідовне обґрунтування.

2. Використання етосу (авторитету мовця).

Прокурор підкреслює, що «Я маю багаторічний досвід розслідування подібних справ».

У цьому прикладі використано апеляцію до етосу (авторитет та довіра до мовця). Такий прийом підсилює переконливість, але не замінює доказів.

3. Використання пафосу (емоційного впливу).

У промові зазначається: «Постраждала втратила не лише майно, а й відчуття безпеки».

Це приклад пафосу, тобто впливу на емоції аудиторії. Він допомагає посилити сприйняття аргументів, але має бути поміркованим.

4. Логічна структура виступу.

Вступ: Шановний суд, розглянемо обставини справи.

Основна частина: виклад доказів.

Висновок: Отже, вина обвинуваченого доведена.

Це приклад чіткої композиції мовлення, яка забезпечує послідовність та зрозумілість.

5. Риторична фігура (риторичне питання).

Чи можна вважати справедливим покарання без належних доказів?

У цьому прикладі риторичне питання не потребує відповіді, але акцентує увагу та підсилює аргументацію.

6. Антитеза (протиставлення).

Це не випадковість, а свідоме порушення закону.

У цьому випадку антитеза підкреслює контраст між двома позиціями, що робить думку більш виразною та переконливою.

7. Юридична риторика.

Адвокат аргументує, що «Відповідно до закону відсутність умислу виключає кримінальну відповідальність».

Це приклад юридичної риторики, де аргументація базується на нормах права та їхньому логічному застосуванні.

8. Судова промова.

Прокурор послідовно аналізує факти, оцінює докази та робить висновок про вину.

Це класична судова промова, що поєднує логіку, доказовість та чітку структуру.

9. Помилки в риторичі.

Він винен, бо має погану репутацію.

У цьому прикладі буде логічна помилка – аргумент до особи (*ad hominem*). Отже, висновок не базується на фактах справи.

10. Підготовка судової промови.

Юрист аналізує матеріали справи, формує тезу, підбирає докази, прогнозує заперечення.

Це правильна логічна підготовка виступу, яка забезпечує його ефективність.

11. Поєднання логіки та емоцій.

Факти доводять невинуватість підсудного, а його поведінка після події це підтверджує.

У цьому випадку поєднано логічний аргумент і помірний емоційний вплив. Це яскравий приклад оптимальної риторичної стратегії.

12. Імпровізації в суді.

Юрист швидко реагує на новий доказ і змінює аргументацію.

У цьому прикладі проглядається ораторська гнучкість як важлива складова професійної майстерності.

Типові тестові завдання

1. Які два основні засоби впливу рекомендували софісти?

- А. Логіку і математику;
- Б. Діалектику і риторику;
- В. Етику і право;
- Г. Психологію і граматику.

2. Хто виділив три типи переконання: логічний, моральний та емоційний?

- А. Сократ;
- Б. Платон;
- В. Аристотель;
- Г. Цицерон.

3. Що було характерним для риторики Давньої Греції?

- А. Культ живого слова;
- Б. Перевага письмової мови;
- В. Відсутність політики;
- Г. Використання лише формул.

4. Яка риса була характерною для риторики доби Відродження?

- А. Відмова від красномовства;
- Б. Орієнтація лише на латину;
- В. Розвиток судового і парламентського красномовства;
- Г. Заборона публічних виступів.

5. Яка загальноприйнята класична структура промови?

- А. Вступ – аргумент – приклад;
- Б. Початок – середина – кінець;
- В. Теза – доказ – заперечення;
- Г. Вступ – основна частина – висновок;

6. Що виступає центральним елементом доведення у промові?

- А. Аргумент;
- Б. Демонстрація;
- В. Теза;
- Г. Висновок.

7. Що таке інверсія?

- А. Повтор слів;
- Б. Протиставлення понять;
- В. Логічна помилка;
- Г. Зміна порядку слів для акценту.

8. Що таке антитеза?

- А. Повтор однакових слів;
- Б. Протиставлення понять;
- В. Перебільшення;
- Г. Скорочення тексту.

9. На чому базується юридична риторика?

- А. На логічних доказах і аргументації;
- Б. Лише на емоціях;
- В. На інтуїції;
- Г. На традиціях.

10. Предмет юридичної риторики – це:

- А. Судові рішення;
- Б. Законодавство;
- В. Мова як інструмент правозастосування;
- Г. Політичні процеси.

11. Яка особливість юридичного мовлення?

- А. Емоційність;
- Б. Використання побутової лексики;
- В. Відсутність структури;
- Г. Точність і професійна термінологія.

12. Юридична риторика виступає:

- А. Лише практикою;
- Б. Міждисциплінарною наукою;
- В. Частиною промови;
- Г. Різновидом мистецтва без науки.

13. Що таке ораторське мистецтво?

- А. Теоретична дисципліна без практики;
- Б. Мистецтво письма;
- В. Сукупність знань і навичок переконливого виступу;
- Г. Вид мистецтва без логіки.

14. На що впливає оратор у процесі виступу?

- А. На розум, емоції та поведінку;
- Б. Лише на емоції;
- В. Лише на логіку слухача;
- Г. Лише на пам'ять.

15. Що виступає ключовим критерієм професіоналізму юриста в суді?

- А. Зовнішній вигляд;
- Б. Вербальна майстерність;

- В. Швидкість мовлення;
- Г. Обсяг тексту.

16. Центральне місце в публічному виступі юриста займає:

- А. Емоційний виступ;
- Б. Гучність голосу;
- В. Жести;
- Г. Мовна культура.

17. Що таке судова промова?

- А. Будь-який виступ юриста;
- Б. Промова в університеті;
- В. Виступ у суді щодо конкретної справи;
- Г. Політична промова.

18. Хто має право висловлювати думку щодо вироку?

- А. Будь-який учасник;
- Б. Лише суддя;
- В. Прокурор і захисник;
- Г. Свідки.

19. Яка головна особливість судової промови?

- А. Вона процесуальна дія;
- Б. Вона довільна;
- В. Вона не має структури;
- Г. Вона не пов'язана з правом.

20. Назвіть одну з найважливіших функцій судової промови:

- А. Розважальна;
- Б. Естетична;
- В. Виховна;
- Г. Технічна.

21. Який етап передбачає визначення мети промови?

- А. Аналітичний;
- Б. Тактичний;

В. Редакційний;
Г. Виконавчий.

22. Що буде результатом стратегічного етапу?

А. Виголошення промови;
Б. План і тези;
В. Оцінка доказів;
Г. Висновок суду.

23. Який етап судової промови найбільш трудомісткий?

А. Аналітичний;
Б. Стратегічний;
В. Тактичний;
Г. Редакційний.

24. Що означає логічна обґрунтованість промови?

А. Емоційність;
Б. Наявність прикладів;
В. Лаконічність;
Г. Повнота і послідовність аргументації.

Практичні завдання

1. Антична риторика та її значення.

Студент під час підготовки до виступу заявив, що «Риторика – це лише вміння красиво говорити, тому для юриста вона необов'язкова». Він вважає, що достатньо знати норми права.

Запитання:

1. Чи правильне таке розуміння риторики?
2. Яке значення риторики в юридичній діяльності?
3. Які ідеї античної риторики актуальні сьогодні?

2. Риторика у добу Відродження.

Під час обговорення історії риторики студент зазначив, що риторика в добу Відродження не зазнала суттєвих змін і залишилася такою самою, як в античності.

Запитання:

1. Чи правильне це твердження?
2. Які зміни відбулися у розвитку риторики в цей період?
3. Як це вплинуло на сучасну юридичну комунікацію?

3. Логіко-композиційна структура мови.

Студент підготував виступ у суді, але його промова була хаотичною. Аргументи він подав без чіткої структури, висновки не були пов'язані з доказами, відсутні вступ і завершення.

Запитання:

1. Які елементи логіко-композиційної структури порушено?
2. Чому це ускладнює сприйняття промови?
3. Як правильно побудувати виступ?

4. Риторичні фігури.

У виступі адвокат використовує повтори, риторичні питання та протиставлення, але робить це надмірно, що ускладнює розуміння змісту.

Запитання:

1. Яку роль відіграють риторичні фігури?
2. Чи надмірне їхнє використання виправдане?
3. Як правильно поєднувати логіку та риторику?

5. Юридична риторика.

Прокурор під час виступу використовує складні юридичні терміни, не пояснюючи їх, і будує аргументацію, зрозумілу лише фахівцям.

Запитання:

1. Чи відповідає це вимогам юридичної риторики?
2. Які принципи ефективної юридичної комунікації порушено?
3. Як зробити виступ більш зрозумілим?

6. Ораторське мистецтво юриста.

Молодий юрист добре знає матеріал справи, але під час виступу говорить невпевнено, часто читає з аркуша і не підтримує контакт з аудиторією.

Запитання:

1. Які навички ораторського мистецтва тут недостатньо розвинені?
2. Чому це впливає на переконливість виступу?
3. Як можна покращити ораторські здібності?

7. Судова промова (структура).

Адвокат у своїй промові одразу перейшов до висновків, не виклав обставин справи та не проаналізував докази.

Запитання:

1. Які етапи судової промови пропущено?
2. Чому це вважається логічною помилкою?
3. Якою має бути правильна структура судової промови?

8. Судова промова (логічність аргументації).

Прокурор робить емоційні заяви про небезпечність обвинуваченого, але не наводить достатніх доказів.

Запитання:

1. Який принцип логіки порушено?
2. Чому емоції не можуть замінити аргументи?
3. Якою має бути правильна аргументація?

9. Підготовка судової промови.

Студент готує виступ і вирішує імпровізувати без попереднього плану. Він вважає, що це зробить промову більш природною.

Запитання:

1. Чи буде це ефективним підходом?
2. Які етапи підготовки судової промови пропущено?
3. Чому план важливий?

10. Помилки в судовій риторичі.

У виступі юрист використовує такий аргумент: «Усі знають, що такі люди зазвичай винні». При цьому конкретних доказів він не наводить.

Запитання:

1. Яка логічна помилка допущена?
2. Чому такий аргумент неприпустимий?
3. Як його замінити коректним?

11. Комплексна задача (аналіз виступу).

У судовому засіданні адвокат емоційно впливає на суд, використовує риторичні фігури, частково наводить докази та робить сильний, але не повністю обґрунтований висновок.

Запитання:

1. Які елементи риторики використано?
2. Які логічні недоліки наявні?
3. Як зробити промову переконливішою та обґрунтованою?

Рекомендована література для підготовки

1. Афанасьєва М. Переконаливий виступ у суді: від класичної риторики до сучасної юридичної практики. *Юридичний вісник*. 2025. № 4. С. 7–14.
2. Горбовський В. Ю. Логічні та психологічні особливості судової риторики на прикладі діяльності Ф. Н. Плєвако : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОРМ КОРЕЦЬКА Л. О.», 2011. С. 172–175.
3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. С. 166–184.
4. Григоренко Д. А. Використання логічних прийомів у процесі прийняття судових рішень : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФОРМ КОРЕЦЬКА Л. О.», 2011. С. 126–129.
5. Гришин-Гришук Р. Судова промова : 7 порад для хорошого виступу в суді. URL : <https://surl.li/qlhlth>
6. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навч. посіб. Суми : ФОРМ ЦЬОМА С. П., 2025. С. 140–148.
7. Кацавець Р. С. Мистецтво переконання і впливу в суді. *Право. Серія 18 : Економіка і право*. 2013. Вип. 21. С. 164–170.
8. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. С. 45–52.
9. Малоожон О. І. Судове красномовство: навички оратора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 19–22.
10. Мистецтво судової промови або з чого складається успіх виступу в суді? – поради від Олександра Ситникова. 2024. 19 червня. URL : <https://advokatpost.com/mystetstvo-sudovoi-promovy-abo-z->

choho-skladaietsia-uspikh-vystupu-v-sudi-porady-vid-oleksandra-sytnykova/

11. Молдован В. В. Судова риторика : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 10–30; 35–62; 229–343.

12. Сухонос В. В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма і зміст. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2 (5). С. 115–119.

13. Олійник О. Б. Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху ренесансу. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2019. № 34. С. 23–29.

14. Ясинок М. М. Судові дебати : право, психологія, риторика : монографія. Київ : Алерта, 2014. С. 7–34; 46–52.

ДОДАТОК А

ОСНОВНІ ФОРМУЛИ ТА СХЕМИ

Тема 1. Предмет юридичної логіки

<i>Схема предмета</i>		
Юридична логіка =		
логіка мислення +	правове мислення +	юридична практика

<i>Схема функцій</i>	
Пізнавальна →	встановлення істини
Нормативна →	правильність мислення
Практична →	застосування у праві

Тема 2. Етапи розвитку логіки як науки

<i>Схема розвитку</i>			
Формальна логіка →	Символічна логіка →	Модальна логіка →	Деонтична логіка

Тема 3. Основні закони логіки та право

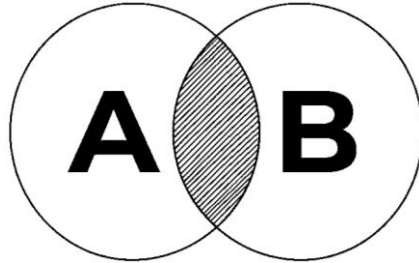
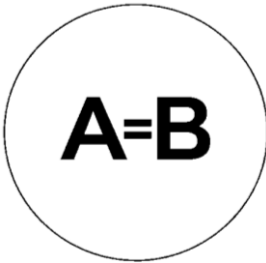
<i>Класичні формули</i>	
Закон тотожності	$A = A$
Закон несуперечності	$\neg(A \wedge \neg A)$
Закон виключеного третього	$A \vee \neg A$
Закон достатньої підстави	$A \rightarrow \text{обґрунтоване}$

Тема 4. Поняття у структурі права

<i>Структура поняття</i>		
Поняття =		
Зміст	+	Обсяг

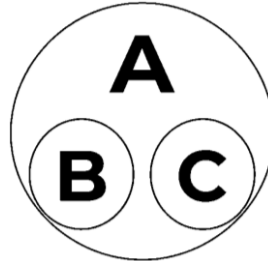
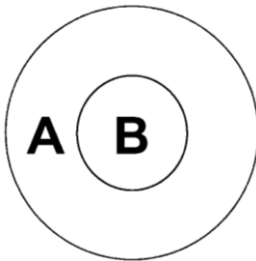
<i>Співвідношення змісту та обсягу</i>		
↑ зміст	→	↓ обсяг
↓ зміст	→	↑ обсяг

Основні типи відношень між поняттями (кола Ейлера)

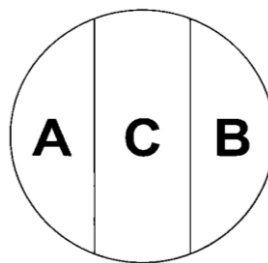
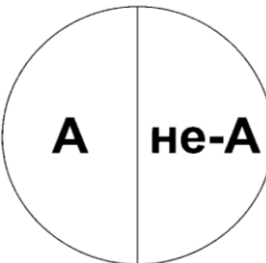
Відношення тотожності

Відношення перехрещення

Відношення підпорядкування

Відношення супідрядності

Відношення суперечності

Відношення протилежності

Тема 5. Логічні операції з поняттями

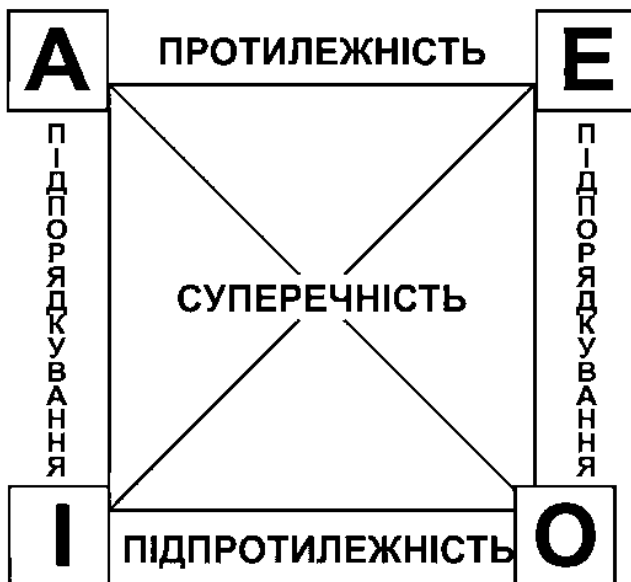
Основні формули	
Узагальнення	$A_1 \subset A_2 \subset A_3$
Обмеження	$A_3 \supset A_2 \supset A_1$
Поділ	$A = B_1 + B_2 + B_3$ (при умові $B_1 \cap B_2 = \emptyset$)

Тема 6. Судження у структурі права

Формула структури		
$S - (\epsilon/\text{не } \epsilon) P$		
S суб'єкт	- ($\epsilon/\text{не } \epsilon$) логічна зв'язка	P предикат

Квантори	
$\forall S - P$	всі S $\epsilon/\text{не } \epsilon$ P
$\exists S - P$	деякі S $\epsilon/\text{не } \epsilon$ P

Схема логічного квадрата

<i>Фігури простого категоричного силогізму</i>			
Фігура	Великий засновок	Малий засновок	Висновок
I	M-P	S-M	S-P
II	P-M	S-M	S-P
III	M-P	M-S	S-P
IV	P-M	M-S	S-P

Тема 7. Складні судження

<i>Логічні зв'язки у складних судженнях</i>	
$\neg p$	Заперечення
$p \wedge q$	Кон'юнкція (і)
$p \vee q$	Диз'юнкція (або)
$p \rightarrow q$	Імплікація
$p \leftrightarrow q$	Еквіваленція

<i>Таблиця істинності складних суджень</i>						
p	q	$\neg p$	$p \wedge q$ (і)	$p \vee q$ (або)	$p \rightarrow q$ (якщо..., то)	$p \leftrightarrow q$ (тоді і тільки тоді)
I	I	X	I	I	I	I
I	X	X	X	I	X	X
X	I	I	X	I	I	X
X	X	I	X	X	I	I

Тема 8. Модальна логіка права

Основні формули	
$\Box A$	необхідно
$\Diamond A$	можливо

Деонтична логіка	
$O(A)$	обов'язково
$P(A)$	дозволено
$F(A)$	заборонено

Тема 9. Умовивід у структурі права

Загальна схема
$A_1, A_2, \dots A_n \Rightarrow B$

Тема 10. Складні умовиводи

Модуси		
Modus ponens	Modus tollens	Диз'юнктивний силігізм
$A \rightarrow B$ A $\therefore B$	$A \rightarrow B$ $\neg B$ $\therefore \neg A$	$A \vee B$ $\neg A$ $\therefore B$

Тема 11. Індукція й аналогія

Індукція	Аналогія
$A_1 \rightarrow B$ $A_2 \rightarrow B$ $A_3 \rightarrow B$ $\therefore$ Ймовірно: всі $A \rightarrow B$	$A \approx B$ A має властивість x $\therefore B$ має x (ймовірно)

Тема 12. Логіка юридичного доказу

Схема доказу	Формула
Теза (Т) Аргументи (А) Демонстрація ($A \rightarrow T$)	$A_1 \wedge A_2 \wedge A_3 \rightarrow T$

Тема 13. Суперечка та її види

Схема		
Позиція 1 (А)	$\leftrightarrow$	Позиція 2 ($\neg A$)

Структура		
Теза $\rightarrow$	Аргументи $\rightarrow$	Контраргументи

Тема 14. Логічний аналіз запитань і відповідей

Загальна схема
$Q \rightarrow A$

Типи	
Закрите	$A \vee B$
Відкрите	$? \rightarrow \text{множина відповідей}$

Тема 15. Логіка слідчої версії

Схема
Факти (F) $\rightarrow$ Версія (V) $\rightarrow$ Перевірка $\rightarrow$ Підтвердження/спростування

Формула
$F \Rightarrow V_1, V_2, V_3$ Перевірка $\rightarrow \neg V_1, \neg V_2 \rightarrow V_3$

Тема 16. Логічні особливості юридичної мови

<i>Схема</i>
Термін → Поняття → Норма → Тлумачення

<i>Вимога</i>
Однозначність = 1 термін → 1 значення

Тема 17. Логічні основи риторики й ораторського мистецтва

Класична схема аргументації		
Теза →	Аргументи →	Висновок

Риторичний трикутник		
Ethos (довіра)	Logos (логіка)	Pathos (емоції)

ДОДАТОК Б**«ПРОКАЧАЙ» СВОЮ ЛОГІКУ**

1. У кімнаті 3 лампи, а за дверима 3 вимикачі. Ви можете зайти в кімнату лише один раз. Як визначити, який вимикач до якої лампи?

2. Що важче: 1 кг вати чи 1 кг заліза?

3. У батька 4 сини, і кожен має сестру. Скільки дітей у батька?

4. Усі юристи знають логіку. Деякі викладачі – юристи. Чи можна стверджувати, що деякі викладачі знають логіку?

5. Якщо всі $A \in B$, а всі $B \in C$, чи всі $A \in C$?

6. Чи може всемогутня істота створити камінь, який сама не зможе підняти?

7. Літак летить з росії до Китаю і падає на кордоні. У якій країні ховатимуть тих, хто вижив?

8. Скільки місяців у році мають 28 днів?

9. Скільки разів можна відняти 1 від числа 100?

10. У вас є 2 мотузки. Кожна горить рівно 1 годину, але нерівномірно. Як відміряти 45 хвилин?

11. Якщо лікар дав вам 3 таблетки і сказав приймати кожні півгодини, за скільки часу ви їх приймете?

12. Що завжди збільшується, але ніколи не зменшується?

13. У вас є 8 однакових куль. Одна з них легша. Як знайти її за два зважування?

14. Чоловік живе на десятому поверсі. Щоранку він їде ліфтом вниз, а ввечері піднімається лише до сьомого поверху, а далі йде пішки. Чому?

15. Чому людина стрибає з літака без парашута та виживає?

16. Якщо йде дощ, то земля мокра. Земля мокра. Чи означає це, що йшов дощ?

17. У батька Андрія 5 синів: Олександр, Михайло, Микола, Сергій. Як звати п'ятого?

18. На столі лежать 3 коробки з підписами «яблука», «апельсини», «яблука й апельсини». Усі підписані неправильно. Ви можете витягнути лише один фрукт з однієї коробки. Як визначити правильні підписи?

19. Людина дивиться на портрет і каже: «У мене немає братів та сестер, але батько цієї людини – син мого батька». Хто на портреті?

20. У вас є два відра місткістю 5 л та 3 л. Як отримати рівно 4 л?

21. Жили три мудреці. Кожному одягнули або чорний, або білий капелюх. Кожен бачить капелюх інших, але не бачить свого. Відомо, що хоча б один капелюх чорний. Після запитання «Чи знаєте ви свій колір?» перші двоє сказали «ні». Що сказав третій?

22. Бита і м'яч коштують разом 10,10 \$. Бита на 10 \$ дорожча за м'яч. Скільки коштує м'яч?

23. У кімнаті 13 людей. Доведіть, що хоча б двоє народилися в один і той самий місяць.

24. У свічнику горіло десять свічок. Дві згасли. Скільки свічок залишилося?

25. На іподромі 25 коней. За один забіг можна перевірити максимум 5. Як знайти трьох найшвидших за мінімальну кількість забігів?

***З правильними відповідями
можна ознайомитися
за QR-кодом***

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ*

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ, 2008. С. 23–32.

2. Афанасьєва М. Переконаливий виступ у суді: від класичної риторики до сучасної юридичної практики. *Юридичний вісник*. 2025. № 4. С. 7–14.

3. Байталюк З. Логічне та критичне мислення як гарантія неупередженого вираження політичних поглядів та переконань. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 146–149.

4. Балецька О. В. Логічні основи мистецтва спору в юридичній сфері : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 160–163.

5. Балинська О. М. Вербально-біхевіористський метод вирішення морально-правової конфліктної ситуації допиту. *Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. Вип. 1. С. 110–116.

6. Балинська О. М. Мова права як вербальна абстракція правової дійсності. Державотворення та

*Бібліографія обмежена сучасною літературою, максимально наближеною до аналізу логічних проблем права.

правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників VII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2021 р.) / Забзалюк Д. Є. (відповідальний за випуск) / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 204 с.

7. Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

8. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. 216 с.

9. Бодунова О. М., Яцик Т. П. Мова та стиль нормативно-правового акта: аналіз Закону України «Про правотворчу діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 11–17.

10. Войтенко Д. О. Логічне знання для вирішення ТЗНПК : навч. посіб. для студентів, що готуються до вступ. випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістер.) рівень / О. Д. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 202 с.

11. Вступ до сучасної юридичної логіки / В. Д. Титов, В. В. Навроцький та ін. Харків : Ксилон, 2001. 198 с.

12. Гасанов Р. Н. Практичне і теоретичне значення логіки для юристів : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 10–13.

13. Горбовський В. Ю. Логічні та психологічні особливості судової риторики на прикладі діяльності Ф. Н. Плєвако : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених

«Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 172–175.

14. Грекул-Ковалик Т. Логіко-лінгвістичний інструментарій законодавства. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 135–139.

15. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. Юридична логіка : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. 240 с.

16. Грибовський Б. О. Доведення (доказ) та аргументація в юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 124–126.

17. Григоренко Д. А. Використання логічних прийомів у процесі прийняття судових рішень : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 126–129.

18. Гринів О. Логіка : курс лекцій. Львів : Тріада плюс, 2010. 139 с.

19. Гришин-Грищук Р. Судова промова : 7 порад для хорошого виступу в суді. URL : <https://surl.li/qlhths>.

20. Донченко О. Логічне та критичне мислення як умови когнітивного виживання під час війни. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / Відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 34–36.

21. Дуцяк І. З. Логіка юридична : підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Київ, 2010. 406 с.

22. Єльчієва О. Р. Логічне тлумачення в правозастосуванні: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 62–66.

23. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.

24. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки : навч. посіб. для студ. гум. спец. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2002. 152 с.

25. Зархіна С. Е. Загальні напрямки філософсько-логічного аналізу мови права : тези доповідей науково-практичної конференції «Актуальні проблеми формування правової держави в Україні». Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 210–212.

26. Зархіна С. Е. Логіко-семіотичні аспекти аналізу правничих термінів. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип. 62. С. 200–204.

27. Зленко Н. М. Роль логіки у формуванні аналітичних навичок майбутніх фахівців. *Humanities Studies*. 2024. № 21 (98). С. 152–158.

28. Зленко Н., Пономаренко Т. Юридична логіка : навчальний посібник. Суми : ФОП Цьома С. П., 2025. 168 с.

29. Карамішева Н. В. Логіка і правознавство. Теоретичні питання та практичні завдання : навч. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Н. В. Карамішева ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 118 с.

30. Карамішева Н. В. Логіка : підручник для студентів-правників. Львів, 2000. 252 с.

31. Карамішева Н. В., Бовтач С. В. Збірник логічних задач і завдань. Львів : Каменярь, 1997. 109 с.

32. Кацавець Р. С. Мистецтво переконання і впливу в суді. *Право. Серія 18: Економіка і право*. 2013. Вип. 21. С. 164–170.

33. Кацавець Р. С. Ораторське мистецтво : підручник. Вид. 3-тє, допов. Київ : Алерта, 2021. 250 с.

34. Кельзен Г. Чи є специфічна «юридична» логіка? / Ганс Кельзен; переклад В. О. Абашника. *Наукові записки ХЕПУ*. 2008. № 1 (6). С. 131–136.

35. Ковальський В. С., Козинцев І. П. Правотворчість : теоретичні та логічні засади. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 192 с.

36. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.

37. Коляда І. В. Логічні прийоми маніпуляції в рекламі : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 190–192.

38. Конверський А. Є. Логіка традиційна та сучасна : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 440 с.

39. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 8-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 352 с.

40. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

41. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична*. 2013. Вип. 57. С. 43–52.

42. Кочан І. М. Юридична термінологія крізь призму лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. Т. 3. № 34. С. 57–61.

43. Кравченко М. О. Значення формальної логіки у юридичній практиці : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 26–29.

44. Кузнецова О. Аргументація в публіцистиці : монографія. Львів : Ред.-видавн. відділ Львів. ун-ту, 1992. 130 с.

45. Логіка (юридична логіка) : навчально-методичний комплекс / Гвоздік О. І., Павлишин О. В., Бандура О. О., Михайленко Р. В. та ін. Київ : НАВС, 2013. 37 с.

46. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.

47. Логіка юридична : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 172 с.

48. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва. Харків : Право, 2005. 208 с.

49. Логіка: традиційна та сучасна. URL : <https://surl.li/utpkqe>

50. Любченко М. Мова і право: питання співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 36–44.

51. Ляшук А. В. Стилі мови права: критерії виокремлення та характерні ознаки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 6 (53). С. 10–14.

52. Маложон О. І. Судове красномовство: навички оратора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 19–22.

53. Матюшина І. Логіка : практикум. Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 70 с.

54. Мистецтво судової промови або з чого складається успіх виступу в суді? – поради від Олександра Ситникова. 2024. 19 червня. URL : <https://advokatpost.com/mystetstvo-sudovoi-promovy-abo-z-choho-skladaietsia-uspikh-vystupu-v-sudi-porady-vid-oleksandra-sytnykova/>

55. Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. 330 с.

56. Мозгова Н. Г. Логіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. 248 с.

57. Молдован В. В. Судова риторика : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 496 с.

58. Навчально-методичний комплекс з логіки (юридичної логіки) (мультимедійна версія) / Гвоздік О. І., Павлишин О. В., Бандура О. О., Михайленко Р. В. та ін. Київ : НАВС, 2014. 207 с.

59. Назарук Ю. В. Логічні методи та закони у слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 147–150.

60. Олійник О. Б. Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху ренесансу. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2019. № 34. С. 23–29.

61. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін, Г. П. Клімова, Н. П. Осипова та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. Харків : Право, 2013. 208 с.

62. Орендарчук Г. О. Логіка : навчальний посібник для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль : Астон, 2008. 272 с.

63. Ортинський В. А. Логіка – правоохоронцям : навч. посіб. Львів, 2004. 241 с.

64. Павроз Т. В. Логіка в слідчих версіях : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 150–153.

65. Пономаренко Т. О. До характеристики основних принципів і законів правильного мислення. *Наше право*. 2023. № 2. С. 224–228.

66. Пономаренко Т. О. Загальна характеристика та види суджень. *Право.ua*. 2023. № 2. С. 176–180.

67. Попович О. В. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з вивчення курсу «Логіка» (для студентів дистанційної форми навчання). 2-е вид. Маріуполь : МДУ, 2019. 85 с.

68. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Чернівці : Технодрук, 2021. 220 с.

69. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–29.

70. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація : терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20.

71. Радейко Р. І. Раціональна формалізація права : теоретичний аналіз та практичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. Вип. 807. С. 70–74.

72. Радейко Р. І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. Вип. 810. С. 86–93.

73. Ряшко В. І. Логіка : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.

74. Синиця А. С. Логіка : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2012. 236 с.

75. Синиця А. С. Методи перевірки правильності виведення висновку із засновків у теорії силогістики. *Вісник Львівського університету*. 2007. Вип. 10. С. 110–127.

76. Сковронський Д. Філософія ораторського мистецтва в суді. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 142–144.

77. Скорейко В. Логіко-когнітивна оцінка суду щодо допустимості відомостей, отриманих у результаті застосування поліграфа. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської школи (1895–1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної

конференції (Львів, 27 жовтня 2022 року) / відпов. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. Н. А. Гураленко, І. В. Карівець, С. С. Сливка, А. С. Токарська. Львів : БОНА, 2022. С. 149–152.

78. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 68 с.

79. Сухонос В. В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма і зміст. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2 (5). С. 115–119.

80. Тетарчук І., Дяків Т. Логіка для юристів : навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 150 с.

81. Титов В. Д. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін та ін. Харків : Право, 2005. 208 с.

82. Тофтул М. Г. Логіка : навч. посіб. для юристів (короткий виклад). Житомир : Житомирська облдрукарня, 2007. 222 с.

83. Тофтул М. Г. Логіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 368 с.

84. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241–247.

85. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності. *Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць*. 2013. № 3. С. 233–242.

86. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Форум права*. 2017. № 1. С. 188–194.

87. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183.

88. Філатова Н. Ю. Логічний аналіз оціночних понять у законодавстві : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих

вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 111–114.

89. Хоменко І. В. Логіка для юристів. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 224 с.

90. Хоменко І. В. Логіка : практикум : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 237 с.

91. Хоменко І. В. Логіка : теорія та практика. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 400 с.

92. Черних А. А. Софізм як логіко-психологічний прийом : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 231–231.

93. Шаповаленко Н. М. Поняття мови юридичної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2023. № 64. С. 161–165.

94. Шацький Є. О. Логічний аналіз маргінальної правової поведінки : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Логіка і право». Харків, 19 травня 2011 р. / науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич. Харків : Видавництво «ФО-П Корецька Л. О.», 2011. С. 233–235.

95. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 21. С. 45–53.

96. Щербина О. Ю. Логіка для юристів : курс лекцій. Київ : Юридична думка, 2007. 264 с.

97. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 303 с.

98. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. 336 с.

99. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с.

100. Юркевич О. Логічні методи висловлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 13–19.

101. Юркевич О. М. Герменевтична логіка : монографія. Latvia : Lambert Academic Publishing, 2018. 93 с.

102. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК у завданнях та рішеннях : логічний підхід. Харків : Контраст, 2022. 236 с.

103. Ясинок М. М. Про деякі положення, які необхідно знати при підготовці до виступів в судових дебатах. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 108.

104. Ясинок М. М. Судові дебати : право, психологія, риторика : монографія. Київ : Алерта, 2014. 171 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна

ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

Навчально-наочний посібник

Відповідальна за випуск

Гураленко Н. А.

Літературне редагування

Колодій О. В.

Технічне редагування та дизайн обкладинки

Кудрінська О.М.

Підписано до друку 01.07.2026. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Умов.-друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 19,1. Зам. Н-080.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

е-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.